

ЖИВОТ СО КОВИД-19

МАНЧО МИТЕВСКИ

Таинствениот непријател на здравјето и животот на луѓето – вирусот Ковид-19, со секавична брзина, за само неколку месеци целосно ја освои територијата на целиот свет, го смени начинот на живот на луѓето и го наруши ритамот на пулсирање на човештвото. Притоа, како никогаш досега, со ниту една здравствена пандемија, ниту со никаква елементарна природна катастрофа – не е изземен ниту еден човек во светот, ниту една држава или континент, без оглед на богатството или сиромаштијата, здравствените, технолошките или било какви други ресурси. Сите: и како луѓе единки, и како колективитети – држави, нации, религии, и како мажи и жени и како млади и возрасни, и како функционери и граѓани, и како богати и сиромашни... сме во истиот казан.

Од почетокот на годината во Кина, а од крајот на февруари во, речиси, целиот свет, веќе ништо не е исто како порано ниту, пак, ќе се врати во нормала и ќе биде исто како што беше. Светот е во очајничка борба за што поуспешно справување со пандемијата и заштита на здравјето и животите на луѓето и за спасување на економиите, а со тоа и на егзистенцијата на луѓето и на стопанските субјекти. Напоредно со тоа, во трескавична потрага е по пронаоѓање ефикасна вакцина и по осмислување на најсоодветен пристап и нова филозофија на животот со Ковид-19. Во потрага по некој нов нормален живот кој, во секој случај ќе биде проследен со многу непознати, со латентна опасност од нови бранови и најразлични мутации на непознатиот здравствен непријател, постојани ризици за: економијата, екологијата, образованието, социјалните, па и семејните релации, слободите и правата и, воопшто, за сите други сфери од општественото живеење.

Во претходниот тематски број: „Ние и животната средина“, не знаејќи што нè очекува, сосема случајно направивме одличен шлагворт кон овој број кој, што е најнормално, е посветен на пандемијата на Ковид-19. На некој начин сигнализиравме што ќе се случува ако човештвото претера (а навистина претера) со брзината на животот и свесните ризици (загадување на околината и безумно трошење на природните ресурси) и со егоистичните профитни приоритети на мал број богати (поединци и држави) за сметка на природната рамнотежа и огромното мнозинство на светската популација и, особено, на ранливите категории луѓе и неразвиените држави.

Кога светот и нашата земја целосното внимание го посветија на здравјето на луѓето а, речиси, целосно ги стопираа другите дејности: производството, сообраќајот, туризмот, угостителството..., природата почна да живее во својот нормален амбиент. Меѓутоа, и тоа беше соодветен дисбаланс и по стивнувањето на најголемиот пик, почна со олеснувањата и на рестрикциите кон луѓето, меѓутоа почнаа и постепено да се активираат производствените и сите други процеси бидејќи без: производство, сообраќај, пари, храна, па и политика и институции, не може да опстане ни здравството и грижата за здравјето.

Република Северна Македонија, во рамките на своите ограничени: институционални, здравствени, економски и финансиски ресурси релативно успешно се справува со коронакризата и нејзините последици. За последиците од Ковид-19, општо за светот, и посебно за македонското општество, од најразлични аспекти: здравствен, економски, социјален, социолошки, психолошки, филозофски, меѓународен, политички, безбедносен и цел спектар други сфери, во овој број на „Предизвици“ со свои експертизи се јавуваат афирмирани автори од земјата и од странство.

Главен уредник на списанието

1	ЕДИТОРИЈАЛ	90	БЕЗБЕДНОСТА ВО УСЛОВИ НА ПАНДЕМИЈА И ПО НЕА
4	РАКОПЛЕСКАЊЕ СО ВИСОКО ПОДИГНАТИ РАЦЕ?		ДАНЕ ТАЛЕСКИ
	CLAP YOUR HANDS IN THE AIR?	103	ПОЛИТИКА И ИЗБОРИ ЗА ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈА
	ЕВА ЕЛЕРАЈТ		ПЕТАР АРСОВСКИ
20	ДА ИЗГРАДИМЕ ПОДОБРО, ЗА НИКОЈ ДА НЕ ОСТАНЕ НЕЗАШТИТЕН	113	ВАКЦИНА
	BUILDING BACK BETTER TO LEAVE NO ONE BEHIND		ДРАГАН ПОПОВСКИ
	РОСАНА ДУЏАК	114	ЕФЕКТИТЕ ОД КОВИД-19 ПАНДЕМИЈАТА ВРЗ ПСИХИЧКОТО ЗДРАВЈЕ И ДОБРОСОСТОЈБАТА: ПРЕДВИДУВАЊА, СОСТОЈБИ И ПЕРСПЕКТИВИ
34	ЗАКРЕПНУВАЊЕ ПО ПАНДЕМИЈАТА: ТРИ СЦЕНАРИЈА		НИКОЛИНА КЕНИГ ОГНЕН СПАСОВСКИ
	ВЛАДИМИР ГЛИГОРОВ	127	ФИЛОЗОФИЈАТА И ЕСТЕТИКАТА ВО ВРЕМЕ НА КОВИД-19, 20, 21...
52	ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА ФИСКАЛНИТЕ ПОЛИТИКИ И ФИСКАЛНИОТ ПРОСТОР ВО ВРЕМЕ НА ГЛОБАЛНА ПАНДЕМИЈА		ИВАН ЏЕПАРОСКИ
	ПОСЕБЕН ОСВРТ ЗА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА	141	КОВИД-19 – ЦИВИЛИЗАЦИСКИ КОНТИНУИТЕТ НА НЕДОСЛЕДНОСТИ
	SFIDAT E POLITIKËS FISKALE DHE HARËSIRA FISKALE NË KONË TË PANDEMISË GLOBALE		АНТОАНЕЛА ПЕТКОВСКА
	SHQYRTIM I VEÇANTË PËR REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT	155	НОВОСТИ ОД ТУРИЗМОТ ВО (СЕВЕРНА) ГРЦИЈА: СИТУАЦИЈАТА ПО КОВИД-19
	АБДУЛМЕНАФ БЕЏЕТИ		TOURISM UPDATE (NORTH-) GREECE- THE STATE OF THINGS JUST AFTER COVID-19
80	ПАНДЕМИЈАТА И МЕЃУНАРОДНИТЕ ОДНОСИ		СПИРОС ПАНГАС
	ОГНЕН МАЛЕСКИ	172	ИНФО

РАКОПЛЕСКАЊЕ СО ВИСОКО ПОДИГНАТИ РАЦЕ?

ЕВА ЕЛЕРАЈТ

ПАНДЕМИЈАТА САМО НИ ПОКАЖА КОЛКУ ОПШТЕСТВОТО СЕ ПОТПИРА НА ДОБРОТО ФУНКЦИОНИРАЊЕ НА ЗДРАВСТВЕНИОТ И НА ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ, БЕЗ ДА НИ ДАДЕ ЗАДОВОЛИТЕЛНИ ОДГОВОРИ ЗА ТОА КАКО МОЖЕМЕ ДА ГИ ПОДОБРИМЕ ПЛАТИТЕ И РАБОТНИТЕ УСЛОВИ, И БЕЗ ДА ИМ СЕ ДАДЕ ПРИЗНАНИЕ НА ВРАБОТЕНИТЕ ВО ОВИЕ СЕКТОРИ НА ПОДОЛГ РОК. МЕДИЦИНСКИТЕ СЕСТРИ, ХИГИЕНИЧАРИТЕ И ВРАБОТЕНИТЕ ВО ГРАДИНКИТЕ НЕ МОЖАТ ДА СИ ГИ ПЛАТАТ СМЕТКИТЕ САМО СО РАКОПЛЕСКАЊЕТО СО КОЕ ГИ НАГРАДУВАМЕ ОД НАШИТЕ БАЛКОНИ – ВСУШНОСТ, ОНА ШТО СЕГА ГО СФАЌА ПОШИРОКАТА ЈАВНОСТ Е ДЕКА ОВИЕ ВРЕДНИ РАБОТНИЦИ НЕ МОЖАТ НИ ДА ГИ ПЛАТАТ СМЕТКИТЕ СО РЕДОВНИТЕ ПРИХОДИ КОИ ГИ ЗАРАБОТУВААТ ВО „НОРМАЛНИ ВРЕМИЊА“

Ракоплескање со високо подигнати раце, тропане на тенџериња и тави, навивање од балконот... Само неколку дена откако многу земји почнаа да им ракоплескаат на здравствените работници кои неуморно работеа во болниците и установите за стари лица во борба против ширењето на вирусот, еден германски сатиричен весник го објави слоганот: „Самохрана мајка – медицинска сестра, плаќа кирија со аплаузи“. Оваа непријатна реалност, која веќе многумина ја чувствуваа, беше претставена на саркастичен начин: дали дури сега навистина сфативме колку може да биде тешка работата во здравствениот сектор? Зарем дури сега сфативме колку многу општеството се потпира на луѓето кои решиле да го посветат својот професионален живот на тоа да нè заштитат? Многу луѓе дури и приватно се посветија на грижа за луѓето за кои сега препознаваме дека се од „висок ризик“. Дали навистина дури сега сфативме дека во споредба

со сите други, медицинските сестри се најдалеку од добро платени за видот на работата што ја работат? Се разбира дека не.

Оваа глобална пандемија нè принуди да ги увидиме огромните нееднаквости со кои живееме секој ден. Нееднаквостите коишто постоеја и пред пандемијата, но станаа видливи во својата најгруба форма за време на пандемијата. Бидејќи сме принудени да останеме дома и физички да бидеме оддалечени едни од други, одеднаш станавме свесни дека во нашето општество постои неправда и ранливост, која во овие новонастанати услови стана десет пати повидлива. Првата промена беше опиплива: ни се ограничи слободата на движење, и сите општества ширум светот мораа да дефинираат кој може, и кој треба да излегува од дома за да ги заврши неопходните работи, или да оди на работа. Кризата предизвикана од корона вирусот сега отвора прашања за важноста на работните места кои ги сметавме за неопходни и нè принуди да ги преиспитуваме критериумите за тоа што е потребно.

Дали ова ќе предизвика промени и ќе ги подобри работните услови и платите кога ќе заврши кризата? Пандемијата само ни покажа колку општеството се потпира на доброто функционирање на здравствениот и на образовниот систем, без да ни даде задоволителни одговори за тоа како можеме да ги подобриме платите и работните услови, и без да им се даде признание на вработените во овие сектори на подолг рок. Медицинските сестри, хигиеничарите и вработените во градинките не можат да си ги платат сметките само со аплаузот со кој ги наградуваме од нашите балкони – всушност, она што сега го сфаќа пошироката јавност е дека овие вредни работници не можат ни да ги платат своите сметки од редовните приходи кои ги заработуваат во „нормални времиња“.

Државно финансирање или финансирање преку платформа за донации?

Не е важно само да се осознае огромната потреба и потенцијална системска важност на овие работни места, туку она што сите земји во светот сега треба да го препознаат е секојдневната борба што ја водат прекарните работници, борба која е резултат на недоволните приходи, признание и статус кои тие работници (не) ги добиваат, а кои работат во сектори сосема различни од здравствениот. И токму недостатокот на сето ова, разбирливо, посебно доаѓа до израз кога се споредува со изобилството на економски приходи, статус и почит што ги добиваат други сектори во општеството,

бидејќи многу работни места не носат со себе толкава одговорност или не бараат долги работни часови како оние на медицинските сестри или на воспитувачките или негувателките во градинките. Не е само стратешкото размислување, здравиот начин на живот и преземањето одговорност за останатите што ќе ве постават на „победничкиот“ курс во животот, а приказните за борбата на поединците во ова време на пандемија ја потенцираат оваа банална реалност.

А, она што е точно на индивидуално ниво, во смисла на вреднувањето на работата и статусот, се огледа и на деловно и организациско ниво: Зошто може еден главен извршен директор на голема автомобилска компанија да очекува да добие масовно финансирање од државата, додека еден популарен ЛГБТИК клуб, кој е безбедно засолниште на многу репресирани и исклучени луѓе во општеството, мора да се бори да обезбеди средства за опстанок преку Интернет донации на платформата „go-fund-me“? Зошто извршниот директор на „Амазон“ има огромни профити од порастот на нарачките преку Интернет, а неговите вработени уште повеќе се изложени на опасност и немаат дополнителен надоместок за тоа?

Ваквите небезбедни marginи и поделби кои се предизвикани од нееднаквоста на индивидуално и структурно ниво уште повидливи се во овие времиња на корона: најмногу на удар се луѓето кои живеат само од плата, или лица кои се грижат за други, или кои зависат од туѓа нега. Наспроти нивните приказни, има приказни за луѓе и бизниси кои доста добро опстануваат во оваа криза од големи размери, дури и наспроти загубите што ги искусиле.

Како се вреднува придонесот што едно лице или организација го дава на општеството? Иако е важно ова ненадејно внимание што го добија луѓето кои извршуваат „незаменливи“

**ИАКО Е ВАЖНО ОВА
НЕНАДЕЈНО ВНИМАНИЕ
ШТО ГО ДОБИЈА ЛУЃЕТО
КОИ ИЗВРШУВААТ
„НЕЗАМЕНЛИВИ“ ЗАДАЧИ И
КОИ СПАСУВААТ ЖИВОТИ,
ШТО, СЕ НАДЕВАМЕ, ЌЕ ГО
ПРОМЕНИ ВРЕДНУВАЊЕТО
НА РАБОТНИТЕ МЕСТА ВО
СЕКТОРОТ ЗДРАВСТВО И НА
ПОДОЛГ РОК, СЕПАК ОПАСНО
Е ДА СЕ МЕРИ ПРИДОНЕСОТ
НА ЕДЕН РАБОТНИК
САМО НИЗ ПРИЗМА НА
ПРАШАЊЕТО НА ЖИВОТ ИЛИ
СМРТ. НА ТОЈ НАЧИН, НЕ ГО
МЕНУВАМЕ НАЧИНОТ НА КОЈ
ЈА ВРЕДНУВАМЕ РАБОТАТА,
ТУКУ САМО ЈА ЗАМЕНУВАМЕ
ПРЕТХОДНАТА ОДРЕДНИЦА
ЗА „ВАЖНА/НЕЗАМЕНЛИВА“
ОД ФИНАНСИСКИ КОРИСНА
СО СИСТЕМСКИ РЕЛЕВАНТНА.
НО, ОВА НЕ Е ДОВОЛНО.
ТРЕБА ДА ГИ ЦЕНИМЕ
СИТЕ РАБОТНИ МЕСТА И
ЗАДАЧИ ВО ОПШТЕСТВОТО
И БАРАЊАТА ШТО ТИЕ ГИ
ИСПОЛНУВААТ**

задачи и кои спасуваат животи, што, се надеваме, ќе го промени вреднувањето на работните места во секторот здравство и на подолг рок, сепак опасно е да се мери придонесот на еден работник само низ призмата на прашањето на живот или смрт. На тој начин не го менуваме начинот на кој ја вреднуваме работата, туку само ја заменуваме претходната одредница за „важна/незаменлива“ од финансиски корисна, со системски релевантна. Но, ова не е доволно. Треба да ги цениме сите работни места и задачи во општеството и барањата што тие ги исполнуваат.

Иако сите можеме да преживееме без уметност, музика и литература, дали тоа го сакаме? Постои причина зошто спортската, музичката и театарската индустрија мораа да запрат привремено, додека се трудеме да ја „израмниме кривата“. Но, овие лишувања што ги чувствуваме во време на коронавирусот треба да нè потсетат дека евозможен живот лишен од сè друго и сведен само на опстанок, но таквиот живот не е пожелен, и ова треба да се одрази на начинот на кој ја цениме слободата и начинот на кој ја цениме (и финансираме!) разновидноста на живеењето која постои во еден слободен свет.

Грижата за себе не претставува замена за социјална држава

Ова може да се почувствува и во приказните за оптимизација, кои се во нагорен тренд откако вирусот ја затвори целата планета, земја по земја. Постои непријатен контраст меѓу приказните за семејствата кои се борат да преживеат или каде семејното насилство е во пораст, наспроти приказните за луѓето кои во овој период работат на својот внатрешен развој, на нивните вештини за готвење, физичка кондиција или кои следат серии на Netflix. Накратко кажано: работат на сопствената среќа.

Во неодамнешно интервју за списанието „Jacobin“, социологот Ева Илоуз со право и многу описно го долови ова: „Идејата потекнува од долгогодишна традиција, длабоко втемелена во тоа дека среќата и страдањето, богатството и сиромаштијата, здравјето и болеста се индивидуални својства и дека, оттаму, клучот за успех лежи во моќта на поединците да ја задржат самоконтролата, да станат посилни во неволјата и да го развиваат својот внатрешен потенцијал“. Оваа идеја се промовира како неолиберална лага која го одбележа

нашето време и нејзините симптоми сега само се влошија, а не ги предизвика пандемијата на корона. Влијанието на короната само ги истакна структурните проблеми за кои е потребен систематски одговор, а не грижа самите за себе. Дури и на оние што сè уште можат да си дозволат само да се грижат за личниот развој, им треба повеќе. Ни требаат социјални промени, кои по дефиниција можат да бидат само колективен напор, а не индивидуален потфат.

Ако самохраните мајки можат да се справат – секој може

Постојат општествени групи кои се најранливи, а истовремено се неверојатно отпорни, ако се земат предвид предизвиците со кои се соочуваат. Истражувањата покажаа дека вреди да се анализира секојдневната реалност на самохраните родители, особено на самохраните мајки. И токму во нивната секојдневна борба може да ги разбереме општествените слабости и токму таму може да ја измериме нееднаквоста и нејзиното влијание. Доколку општествата ги решат проблемите со кои се соочуваат најранливите групи, тие им помагаат на сите, бидејќи „плимата која надоаѓа ги подига сите чамци“. Доколку системот им помага на самохраните мајки, тој им помага на сите.

Се предвидувааше дека како резултат на затворањето во домовите ќе има пораст на семејното насилство, и така и беше. Насилството во домовите е комплексно прашање, но сепак се познати некои од клучните двигатели на оваа појава, како што се финансиските проблеми или недостатокот на системска поддршка за жртвите и сторителите. Жртви на семејно насилство најчесто се жени и деца, и во моментот тие не гледаат излез од кризата. Само доколку се работи на факторите кои го предизвикуваат тоа насилство, може да се подобри заштитата на жртвите.

Дури и онаму каде еманципацијата ја подобри еднаквоста меѓу половите, ова брзо се промени во многу семејства, кога жените одеднаш беа присилени да се вратат во улогите за кои сметаа дека ги споделуваа со нивните партнери. Овој фрустрирачки ефект го наметнува прашањето: Дали новата слобода на еманципираната жена, тоа дека „имаат сè“, всушност е шифрирано име за „работат сè“? Делумно, одговорот е „да“. Ова е уште една област која бара социјална промена: колку се одржливи структурите што ги создадовме како алтернативни решенија за традиционалните родови

улоги, доколку стандардната улога која им се наметнува во овие кризни состојби само ги потцртува тие традиционални родови улоги?

Она што нè разделува, она што нè прави различни од оние со кои сме „еднакви“ се политиките што се вткаени во секоја педа од нашата секојдневна рутина. Разорното влијание на кризата нè потсетува дека нееднаквоста е закана за сите, а не само за оние кои се „на дното“ или се на неповластената страна од равенката. Очигледниот дел од приказната е краток и е далеку од новина: ранливите групи во општеството страдаат веднаш, без да сториле ништо лошо. И за жал, никогаш не се случило оваа очигледна и болна вистина да предизвика промена, бидејќи да беше така, промената одамна ќе се случеше. Се надеваме дека приказната која е во основа на сето ова ќе внесе промени во перспективата, однесување-

то и креирањето на политиките: а тоа е дека ризикот, дека можеби сиромаштијата, родовата нееднаквост, повредата на слободата на изразување и ранливоста предизвикани од климатските промени, кои во моментот се закана за огромен број од населението, само ќе се зајакнат и ќе станат темпирана бомба која му се заканува на целиот свет во ова време на глобализација, особено во вакво време на криза предизвикана од Ковид-19.

Глобалната нееднаквост нè засега сите

Сепак не е доволно да се застане само на анализа на социо-економските слабости и ранливите точки. Постои и друго сознание за кризата, кое лежи во длабоко вкоренетата политичка нееднаквост, и во фактот дека, навистина, сите сме поврзани. Штом се ограничи некое право на поединец или група, тоа влијае врз слободата на

ПОСТОЈАТ ОПШТЕСТВЕНИ ГРУПИ КОИ СЕ НАЈРАНЛИВИ, А ИСТОВРЕМЕНО СЕ НЕВЕРОЈАТНО ОТПОРНИ, АКО СЕ ЗЕМАТ ПРЕДВИД ПРЕДИЗВИЦИТЕ СО КОИ СЕ СООЧУВААТ. ИСТРАЖУВАЊАТА ПОКАЖАА ДЕКА ВРЕДИ ДА СЕ АНАЛИЗИРА СЕКОЈДНЕВНАТА РЕАЛНОСТ НА САМОХРАНИТЕ РОДИТЕЛИ, ОСОБЕНО НА САМОХРАНИТЕ МАЈКИ. И ТОКМУ ВО НИВНАТА СЕКОЈДНЕВНА БОРБА МОЖЕ ДА ГИ РАЗБЕРЕМЕ ОПШТЕСТВЕНИТЕ СЛАБОСТИ И ТОКМУ ТАМУ МОЖЕ ДА ЈА ИЗМЕРИМЕ НЕЕДНАКВОСТА И НЕЈЗИНОТО ВЛИЈАНИЕ. ДОКОЛКУ ОПШТЕСТВАТА ГИ РЕШАТ ПРОБЛЕМИТЕ СО КОИ СЕ СООЧУВААТ НАЈРАНЛИВИТЕ ГРУПИ, ИМ ПОМАГААТ НА СИТЕ, БИДЕЈЌИ „ПЛИМАТА КОЈА НАДООГА ГИ ПОДИГА СИТЕ ЧАМЦИ“. ДОКОЛКУ СИСТЕМОТ ИМ ПОМАГА НА САМОХРАНИТЕ МАЈКИ, ТОЈ ИМ ПОМАГА НА СИТЕ

сите. Можеби не веднаш, но подоцна секако. Токму оваа свесност за ефектите на глобализацијата и меѓусебната поврзаност на најмалите заедници во целиот свет отсликува колку сме слични и колку слично живееме. Луѓето и стоките патуваат насекаде, информациите се шират преку Интернет, независно дали се точни или неточни. Дури и доколку ние самите не се движиме наоколу, глобализацијата, секако, нè изложува на нејзините ефекти. На почетокот на април, кога ефектите на вирусот го погодија целиот свет, на социјалните медиуми се рашири една слика на која пишуваше: „Некој таму во Кина изел лилјак, а сега јас сум без работа и без тоалетна хартија.“

ЛУЃЕТО НЕ СЕ СТОКА СО КОЈА СЕ ТРГУВА И ЗАТОА ДА СЕ СВЕДЕ ЕДНА ЦЕЛА СИЛНА ЕКОНОМИЈА НА НЕРЕАЛНИОТ СЛОБОДЕН ПАЗАР Е ОПАСНА ИДЕЈА. МОРАМЕ ДА ГО РЕДЕФИНИРАМЕ НАЧИНОТ НА КОЈ ГИ ВРЕДНУВАМЕ РАБОТНИТЕ МЕСТА И ЗАДОЛЖЕНИЈА ВО ОПШТЕСТВОТО. ОНА ШТО МОЖЕМЕ ДА ГО НАУЧИМЕ ОД ОВАА ПАНДЕМИЈА Е ДЕКА ТАА НЕ НИ ПОКАЖА НИШТО НОВО. ТАА САМО НÈ ПРИНУДИ ДА ПОГЛЕДНЕМА ПОВНИМАТЕЛНО НА ГРДАТА РЕАЛНОСТ НА СИСТЕМОТ КОЈ ГО СОЗДАДОВМЕ – И НИ ПОКАЖА ДЕКА ИМАМЕ МОЖНОСТ ЗАЕДНИЧКИ ДА НАПРАВИМЕ ПРОМЕНИ

Брзината на ширењето на оваа пандемија го изненади целиот свет, и затоа вреди да се погледне како ова можеше да се спречи. Уште многу пред вирусот во Вухан да се објави како вест во Кина, докторите станале свесни што се случува, но не можеле јавно и отворено да зборуваат за тоа. Оттаму, немањето слобода на говор и ограничувањето на човековите права во Кина влијаеле и се поврзани со безбедноста и здравјето на целиот свет. Земјите ќе можеа побргу да се подготват, и можеби заразата ќе се ставеше под контрола, а научниците ќе имаа време да развијат вакцина или лек за сузбивање на Ковид-19.

Доколку постоела слобода на говорот во Вухан, можеби не ќе имавме толкав биланс на починати во Европа како што имаме, демократските влади не ќе мораа толку долго да ни ја ограничуваат слободата на движење како што се случи, предизвикувајќи социо-економски потреси на кои сè уште сме сведоци. Во некоја смисла, сите овие протести против рестриктивните мерки кои сè повеќе ги присвојуваат и користат ултра-десничарските групи, сето тоа можеше да се спречи доколку имавме поголема заштита на човековите права насекаде во светот.

Доколку слободата на говорот и научниците беа заштитени насекаде, овој вирус можеби немаше да се шири на глобално ниво со

ваква брзина или степен на уништување. Можеби немаше да влијае врз сите наши слободи. Ете затоа имаме суштински интерес да ги шириме демократските вредности и да ги штитиме основните права на граѓаните ширум светот, и ете зошто индивидуалните права на еден човек оддалечен илјадници километри од нас влијае и врз нашите права. И повторно, плимата која надоаѓа ги подига сите чамци, и обратно. И сега, откако нè погоди првиот бран на вирусот, глобалната нееднаквост станува уште појасна. Додека земјите со економска и демократска стабилност можат да си дозволат да олабават некои рестриктивни мерки, тие, исто така, треба да се грижат за ефектите што пандемијата ги има врз други земји кои се поранливи, бидејќи во овој глобализиран свет не може да игнорираме што се случува надвор од нашите граници.

Што значи структурна промена?

Додека политичарите и општествата покажуваат извонредна издржливост и брзо реагираат на ненадејните промени и закани, јасно е дека во повеќето земји во светот се неопходни структурни промени. Ете затоа треба веднаш да ја завршиме домашната задача, затоа што веќе можеме да извлечеме лекции кои треба да нè научат нешто: корисно е да имаме социјална држава, и инвестирањето во социјални мерки и политики ги прави нашите општества поотпорни и поздрави, посебно во време на криза. Пазарот не може да ги реши сите проблеми. Всушност, во време на криза пазарот сам по себе не може ништо да направи. Пазарот прави малкумина да се збогатат многу, но не му помага на општеството. И единствено во услови на прогресивно регулирање и паметни социјални политики пазарот може да му помогне на општеството, да извлече придобивки како целина.

Тоа значи дека е во интерес на општеството како целина да ги заштити широките и ранливите маргини и пресеците на општествените групи кои пропаѓаат низ длабоките пукнатини на системите кои единствено го вреднуваат финансискиот профит. Би имале мрачно и бедно општество доколку го вреднуваме сценаристот – хонорарец, кој ги пишува сите филмови кои ги гледаме за време на карантинот, или уметникот кој го дизајнира сиот убав мебел кој ги краси нашите домови (во кои бевме заглавени со недели), како помалку важни од големите авиокомпаниии кои се дебело поддржани

од подобро организирани лоби групи. Луѓето не се стока со која се тргува и затоа да се сведе една цела силна економија на нереалниот слободен пазар е опасна идеја. Мораме да го рedefинираме начинот на кој ги вреднуваме работните места и задолженија во општеството. Она што можеме да го научиме од оваа пандемија е дека таа не ни покажа ништо ново. Таа само нè принуди да погледнеме повнимателно на грдата реалност на системот кој го создадовме – и ни покажа дека имаме можност заеднички да направиме промени.

(Авторката е директор на канцеларијата на Фондација „Фридрих Еберт“ во Република Северна Македонија)

Превод од англиски на македонски јазик: Наталија Куновска Цингарска

CLAP YOUR HANDS IN THE AIR?

EVA ELLEREIT

THE PANDEMIC UNDERLINES HOW MUCH SOCIETY RELIES ON FUNCTIONING HEALTH CARE AND EDUCATION SYSTEMS, WITHOUT PROVIDING SATISFYING ANSWERS AS TO HOW WE CAN IMPROVE THE WORKING ENVIRONMENTS, WAGES AND ACKNOWLEDGEMENT GIVEN TO WORK FORCE IN THESE SECTORS IN THE LONG TERM. NURSES, CLEANERS AND KINDERGARTEN TEACHERS CANNOT PAY THEIR BILLS WITH APPLAUSE FROM OUR BALCONIES ALONE – WHAT THE WIDER SOCIETY REALIZES NOW, FINALLY, IS THAT THESE HARD WORKING PEOPLE CANNOT EVEN PAY THEIR BILLS FROM THEIR REGULAR WAGES IN “NORMAL TIMES”

Clapping hands, knocking on pots and pans, cheering from the balcony.... A few days after different countries started applauding health care workers who were working tirelessly in hospitals and aged care facilities to fight the spread of the virus, a German satire paper posted the slogan: “single-parent nurse pays rent with applause.” The awkward reality, which many people were already feeling was put into words, sarcastically: Were we really only now realizing how challenging the jobs in the health care sector could be? Were we only realizing now, how much society relied on those people who had decided to devote their professional lives to protecting us? A lot of people even

devoted their private lives to taking care of people we now recognise “high risk”. Was it really only now that we realized that, above all, nurses were far from being paid well for the type of work they were doing? Of course not.

This global pandemic is forcing us to look at the deep inequalities we live with every day. Inequalities that existed well before the pandemic were made crudely visible during the pandemic. Being forced to stay put, and to physically distance from one another, suddenly also forced us to acknowledge the existing injustice and vulnerability in our society as if they'd been blown up by a magnifying glass. The first change was tangible: our freedom of movement was restricted, , and societies around the world had to determine who could and needed to leave home to run errands and go to work. The Corona-Crisis now raises questions about the importance of jobs that were considered

indispensable and forces us to adjust the criteria for what is needed. Will this generate change and improve the working conditions and the payment beyond the crisis? The pandemic underlines how much society relies on functioning health care and education systems, without providing satisfying answers as to how we can improve the working environments, wages and acknowledgement given to work force in these sectors in the long term. Nurses, cleaners and kindergarten teachers cannot pay their bills with applause from our balconies alone – what the wider society realizes now, finally, is that these hard working people cannot even pay their bills from their regular wages in “normal times”.

State funding or the go-fund-me-page?

It is not only important to realize the immense need for and potential systemic relevance of these jobs – what societies around the world have to acknowledge now is the lack of economic income, appreciation and status that a wide range of precarious workers, way beyond the healthcare sector, are struggling with daily. The lack of all of this is, of course, particularly felt when it clashes with the abundance of economic income, status and respect that other sectors of society are receiving, while lots of jobs do not require the responsibilities and demanding working hours that nurses or kindergarten teachers carry. It is not just strategic thinking, healthy lifestyle and carrying responsibility for others that will set your life on the “winning” path and the stories of struggle during this pandemic underline this banal reality. And what is true on an individual level, in terms of job appreciation and status, is also seen at the business and organizational level:

Why can the CEO of a large automotive company expect to receive massive state funding, while an iconic LGBTIQ-Club, that has been the safe haven for so many repressed and excluded people in society, has to struggle to

WHILE THE SUDDEN ATTENTION TO THOSE WHO PERFORM LIFE-SAVING, “INDISPENSABLE” TASKS IS IMPORTANT AND HOPEFULLY CHANGES THE APPRECIATION FOR THE JOBS IN THE HEALTH CARE SECTOR IN THE LONG RUN, IT CAN BE DANGEROUS TO ASSESS A THE VALUE OF A CONTRIBUTION SOMEONE GIVES TO SOCIETY BASED MERELY ON THE NEED FOR LIFE AND DEATH. THAT WAY, WE ARE NOT CHANGING THE WAY WE VALUE WORK, WE ARE MERELY EXCHANGING THE PREVIOUS DETERMINATOR FOR “IMPORTANT/ INDISPENSABLE” FROM FINANCIALLY BENEFICIAL TO SYSTEMICALLY RELEVANT. THAT’S NOT ENOUGH. WE NEED TO VALUE ALL JOBS AND TASKS IN SOCIETY AND THE DEMAND THEY MEET

form its own go-fund-me-page? Why does the CEO of Amazon benefit from a rise in online orders when his employees are more exposed to danger and have no additional compensation for it?

Such precarious margins and divisions caused by inequality on the individual and structural levels are magnified in these times of Corona: The most exposed are people who live from paycheck to paycheck, or those who take care of others, or who rely on the care of others. Their struggles are contrasted by the stories of people and businesses that are able to survive a crisis of this magnitude fairly well, even despite significant financial losses. How do we value the contribution a person or an organization makes to a society? While the sudden attention to those who perform life-saving, “indispensable” tasks is important and hopefully changes the appreciation for the jobs in the health care sector in the long run, it can be dangerous to assess a the value of a contribution someone gives to society based merely on the need for life and death. That way, we are not changing the way we value work, we are merely exchanging the previous determinant for “important/indispensable” from financially beneficial to systemically relevant. That’s not enough. We need to value all jobs and tasks in society and the demand they meet. While we can all survive without art, music and literature, do we want to? There is reason why the sport, music and theater industry had to halt temporarily while we had to “flatten the curve”. But the deprivation we are feeling in times of Corona should remind us, that a life stripped down to survival is possible, but not desirable and this needs to reflect the way we value freedom and the way we appreciate (and finance!) the diversity of lives that is possible, in a free world.

Self-care cannot substitute a functioning welfare state

This can be felt also in the narratives of optimization, that have been trending since the virus shut down the planet one country after the other. There is an uncomfortable contrast between the stories of struggling families or spiking domestic violence and stories of people worrying mainly about improving their inner-self, their cooking-skills, physique or Netflix-track-record. In short: their happiness. In a recent interview for Jacobin Magazine, sociologist Eva Illouz rightly and eloquently stated: “It is an idea that comes from a long-standing tradition, deeply convinced that happiness and suffering, wealth and poverty, health and illness are individual properties, and that the keys to success

lie within individuals' power to pull themselves up by their britches, to grow stronger in adversity and to develop their inner potential." This idea has been exposed as a neoliberal lie of our times and its symptoms are worsened – not caused – by the Corona pandemic. The impact of Corona underlines structural problems that need systematic answers, not self-care. Even the ones that can still afford only to worry about self-care, need more. We need social change, which, by definition, can only be a collective effort, not an individual endeavor.

If single mothers can cope, everyone can cope.

There are groups in society that are the most vulnerable and, at the same time, remarkably resilient considering the challenges they face. Research has shown that it is worth looking at the daily realities of single parents, particularly single mothers. It is in the intersections of their daily struggles, where we can understand societal vulnerabilities and it is there, where we can measure inequality and its impact. If societies fix the issues facing the most vulnerable groups, they are helping everyone, as 'a rising tide lifts all boats'. If the system supports single mothers to cope, it supports everyone to cope.

It was predicted that domestic violence would spike during the lockdown, and it did. Domestic violence is a complex issue, however some key driving factors are known to be financial hardship and a lack of systemic support for both the victims and perpetrators. The victims of domestic violence are predominantly women and children and currently, they are not seeing an end of the crisis. Only if the driving factors are tackled, their protection can improve.

Even in places where emancipation has improved equality among genders, this has been quickly reversed in many families, where women have suddenly been forced back into roles they thought were shared with their partners. This frustrating effect poses the question: Was the new liberty of the emancipated woman, the "having it all", actually just code for "still doing it all"? Partly, yes. This is another area requiring social change: How sustainable are the structures we have created as alternative solutions to traditional gender roles, if the default fallback option is the reinstatement of those traditional gender roles?

What separates us, what sets us apart as unequal "equals" are the policies that are woven into every inch of our daily routines. The devastating impact of the crisis reminds us that inequality is a threat to everyone,

THERE ARE GROUPS IN SOCIETY THAT ARE THE MOST VULNERABLE AND, AT THE SAME TIME, REMARKABLY RESILIENT CONSIDERING THE CHALLENGES THEY FACE. RESEARCH HAS SHOWN THAT IT IS WORTH LOOKING AT THE DAILY REALITIES OF SINGLE PARENTS, PARTICULARLY SINGLE MOTHERS. IT IS IN THE INTERSECTIONS OF THEIR DAILY STRUGGLES, WHERE WE CAN UNDERSTAND SOCIETAL VULNERABILITIES AND IT IS THERE, WHERE WE CAN MEASURE INEQUALITY AND ITS IMPACT. IF SOCIETIES FIX THE ISSUES FACING THE MOST VULNERABLE GROUPS, THEY ARE HELPING EVERYONE, AS 'A RISING TIDE LIFTS ALL BOATS'. IF THE SYSTEM SUPPORTS SINGLE MOTHERS TO COPE, IT SUPPORTS EVERYONE TO COPE

not just the “bottom” or disadvantaged half of the equation. The obvious part of the story is told quickly and it is far from new: The vulnerable groups of society suffer immediately, without any wrongdoing of their own. And unfortunately, it is never this obvious and painful truth, that stimulates change, as it would have stimulated change a long time ago. The underlying story is the one that hopefully brings a shift in perspective, behavior and policy-making: The risks that poverty, gender inequality, violations of free speech, and vulnerability due to climate change currently pose to large groups of the population, are even amplified and become a ticking time bomb for the entire world in times of globalization and especially in times of a crisis such as COVID-19 has caused.

Global inequalities concern us all

To end on an analysis of socio-economic weaknesses and vulnerabilities would be shortsighted. Another realization of the corona-crisis lies in the deep political inequalities and the fact that we are, indeed, all connected. When the freedom of one person or group is restricted, it affects everyone's freedom. Maybe not immediately, but eventually. It is this consciousness of the effects of globalization and the interconnectedness of the smallest communities around the world that underline how much alike we are and we live. Goods and people travel globally and the internet spreads information, true or false. Even if we are not moving physically ourselves, the globalized world exposes us to its effects nonetheless. A popular meme shared on social media in the beginning of April when the entire world had been hit by the virus said: “A guy ate a bat in China and now I am unemployed and out of toilet paper.” While the velocity of the spread of this pandemic hit the majority of the world with surprise, it is worth taking a look at how a spread could have been prevented. Weeks before the virus in Wuhan made it to the news

in China, the doctors realized what was going on, but could not speak about it as publicly as they wanted. Thus the lack of free speech, the restrictions to human rights in China, are connected to safety and security around the world. Countries could have prepared sooner, and possibly contained the spread, winning scientists time to develop medicine or a vaccine to combat COVID-19. If freedom of speech had been realized in Wuhan, we may not have had the death tolls in Europe that we have seen, democratic leaders may not have been forced to restrict our freedom of movement for as long as they have, causing the socio-economic turmoil we are all witnessing now. In some ways, the protests against restrictive measures that are increasingly occupied and instrumentalized by far-right-groups, could have been prevented if we had better human rights protections around the world.

If free speech and scientists were protected everywhere, this virus may not have spread globally with such speed or devastation. It may not have affected all of our freedoms. This is why we have an inherent interest in spreading democratic values and in protecting the basic rights of citizens around the world, this is why the individual right of a person thousands of kilometers away matters to our own rights. Again, a rising tide lifts all boats – and vice versa. The global inequalities are becoming clearer now that the first wave of the virus has hit. While countries with economic and democratic stability can afford to loosen some restrictive measures, they also need to worry about the effects the pandemic has in other countries that are more vulnerable. In a globalized world, we cannot ignore the developments across borders.

What does structural change mean?

While policy makers and societies demonstrate remarkable endurance and quick reactions towards sudden change and threats, it is clear that most economies worldwide need structural change. This is why we need to start doing our homework immediately, as there are already lessons to be learned: It is advantageous to have a good welfare state, and investing in social policies makes our societies more resilient and healthy, especially in times of crisis. The market can not solve everything. In fact, in times of crisis the market itself cannot do anything. The market makes a few people very rich, but does not help our society. It is only in connection to progressive regulation and smart social policies when the market can help society to benefit as a whole. That

means it is in the interest of society as a whole to protect the wide and vulnerable margins and the intersections of societal groups that fall through the deep cracks of such systems that only value financial profit. It would be a dark and poor society if we were to consider the freelance screenwriter who writes all the films we watch during quarantine, or the artist who designs the beautiful furniture we decorate our homes with (that we were all stuck in for weeks), as less important than the big airline companies backed by better-organized lobbies. People are not a commodity and

PEOPLE ARE NOT A COMMODITY AND THUS REDUCING A STRONG ECONOMY TO THE ILLUSIVE FREE MARKET IS A DANGEROUS IDEA. WE HAVE TO REDEFINE THE WAY WE ATTRIBUTE VALUE TO JOBS AND TASKS IN SOCIETY. WHAT WE CAN LEARN FROM THIS PANDEMIC, IS THAT IT HAS NOT SHOWN US ANYTHING NEW. IT HAS SIMPLY FORCED US TO LOOK MORE CLOSELY AT THE UGLY REALITIES OF A SYSTEM WE HAVE CREATED – AND THAT WE HAVE THE ABILITY TO MAKE A CHANGE TOGETHER

thus reducing a strong economy to the illusive free market is a dangerous idea. We have to redefine the way we attribute value to jobs and tasks in society. What we can learn from this pandemic, is that it has not shown us anything new. It has simply forced us to look more closely at the ugly realities of a system we have created – and that we have the ability to make a change together.

(The author is Country Director of FES in North Macedonia)

ДА ИЗГРАДИМЕ ПОДОБРО, ЗА НИКОЈ ДА НЕ ОСТАНЕ НЕЗАШТИТЕН

РОСАНА ДУЦАК

ЌЕ БИДАТ ПОТРЕБНИ ГОДИНИ И ГОДИНИ ИСТРАЖУВАЊЕ ЗА ЦЕЛОСНО ДА ЈА РАЗБЕРЕМЕ КОМПЛЕКСНОСТА И ТЕЖИНАТА НА УДАРОТ КОЈ НИ ГО НАНЕСЕ ВИРУСОТ КОВИД-19. НО, ВЕЌЕ ИМА МНОГУ ВАЖНИ ЛЕКЦИИ КОИ ТРЕБА ДА СЕ НАУЧАТ ОД ОВОЈ КРАТОК НО ИНТЕНЗИВЕН УДАР КОЈШТО ПАНДЕМИЈАТА ГО ИМАШЕ ВРЗ ЗДРАВЈЕТО НА МНОГУМИНА, ВРЗ ЕКОНОМИЈАТА И ОПШТЕСТВОТА. СПОРЕД ПРОГРАМАТА ЗА РАЗВОЈ НА ОБЕДИНЕТИТЕ НАЦИИ (УНДП) ПОСТОИ ГОЛЕМА ВЕРОЈАТНОСТ ДЕКА ИНДЕКСОТ НА ГЛОБАЛНИОТ ЧОВЕКОВ РАЗВОЈ, КОЈШТО Е КОМБИНАЦИЈА ОД: ЖИВОТНИОТ, ОБРАЗОВНИОТ И ЗДРАВСТВЕНИОТ СТАНДАРД ВО РАЗЛИЧНИ ЗЕМЈИ ОД СВЕТОТ, ЗА ПРВПАТ ПО НЕГОВОТО ВОВЕДУВАЊЕ ВО 1990 ГОДИНА, ЌЕ БЕЛЕЖИ ПАД ВО 2020 ГОДИНА

Пандемијата на Ковид-19 сериозно ги потресе темелите на она што повеќето од нас го сметаме дека е нормално, и оттаму најавата на Владата на Република Северна Македонија за релаксирање на мерките во фази, секако, претставува позитивна вест за сите. Сепак, сега повеќе од кога било претходно, мораме да останеме претпазливи и фокусирани на иднината. Многу прашања остануваат неодговорени додека Ковид-19 продолжува да демне наоколу, локално и глобално, барем сè додека не се пронајде вакцина и ефикасен третман против новиот коронавирус (SARS-CoV-2).

Ќе бидат потребни години и години истражување за целосно да ја разбереме комплексноста и тежината на ударот кој ни го нанесе вирусот Ковид-19. Но, веќе има многу важни лекции кои треба да се научат од овој краток, но интензивен удар којшто

пандемијата го имаше врз здравјето на многумина, врз економијата и општествата. Според Програмата за развој на Обединетите Нации (УНДП) постои голема веројатност дека индексот на глобалниот

човеков развој, којшто е комбинација од животниот, образовниот и здравствениот стандард во различни земји од светот, за првпат по неговото воведување во 1990 година ќе бележи пад во 2020 година.

Загубата на животи и директното влијание врз здравјето се поразителни, но пандемијата има подеднакво разорно влијание и врз глобалната, регионалната и националната економија. Изгубени се милиони работни места, многу од нив неповратно. Најновата анализа на Меѓународната организација на трудот (МОТ) сведочи за шокажни бројки: 305 милиони работни места се изгубени на глобално ниво од доаѓањето на кризата, што е за 15 пати повеќе споредено со глобалната финансиска криза од 2008 година, а дополнителни 1,6 милијарди неформални работници се веќе под ризик да ги загубат своите работни места и егзистенција. Според едно истражување во претпријатија, спроведено од здруженија на работодавачи во соработка со МОТ и Европската банка за обнова и развој, 82% од претпријатијата се сериозно погодени од пандемијата, што влијае врз илјадници работници.

Дополнително на сè, ова е главен извор на страв и стрес кој, заедно со економската неизвесност, придонесе за зголемување на: стапката на семејно насилство, злоупотреба, занемарување на децата и уште поголема дискриминација во општеството, локално и глобално. За жал, оние кои честопати во општеството се: заборавени, дискриминирани, изолирани или злоупотребени, најмногу страдаат и остануваат без заштита од системот, а сиот напредок постигнат пред кризата, сега се враќа наназад.

И повторно – кризата ја нагласи доминантната нееднаквост меѓу половите, со тоа што на жените паѓа поголем директен товар, затоа што извршуваат 77% од работните места во здравствениот и секторите кои пружаат нега на други лица, а жените, исто така, се доминантно присутни во медицинските тимови кои се грижат за пациентите со Ковид-19. Според статистика за барателите на додаток за невработеност, повторно жените се тие кои први ги отпуштаат од работа. И, жените остануваат дома, со домашните задолженија и задачи, кои вклучуваат и грижа за децата. Стапките на случаи на родово засновано насилство, исто така растат во целиот свет.

Кутрите деца, тие се уште исклучени од образовниот систем и од социјалниот живот и дружење како резултат на дигиталната

поделба. Дури и ако имаат начин да се приклучат и станат дел од образовниот и општествениот живот, тие се изложени на интернет-насилство, вклучително и од нивните врстници.

Со ширењето на вирусот расте и ксенофобијата и дискриминацијата насочена кон бегалците и мигрантите. Понатаму, нетолеранцијата меѓу различните генерации е во пораст, иако, можеби иронично, вирусот не прави разлика врз основа на боја или возраст. Точно е дека постарите лица и лицата со хронични заболувања се изложени на најголем ризик од фатален исход доколку се заразени со новиот коронавирус, но ниту еден дел од населението не е поштеден.

Релаксирање на мерките значи и време за подготовка

Колку и да сакаме брзо социо-економско закрепнување, не смееме да ги забораваме препораките на здравствените власти доколку сакаме да постигнеме напредок во борбата против пандемијата. Не смееме да се опуштиме премногу и да забораваме дека со миење на рацете, одржување физичко растојание и со носење на заштитни маски кога е потребно, не само што се заштитуваме, туку ги штитиме и нашите најблиски и целото општество. Ризиците нема да се елиминираат со доаѓање на топлото време или на летото, и ако постапуваме неодговорно најверојатно ќе следи и втор бран, можеби дури и за неколку недели, а не месеци. За мене е непријатна и застрашувачка дури и самата помисла дека вирусот може да се врати, заедно со рестриктивните мерки, во летниот период, кој за мене лично е најубавиот период во годината.

Оваа криза е потсетник дека општествата мора да ја искористат секоја можност да инвестираат, да се подготват и да го подобрат капацитетот за одговор на шоките – и ова не се однесува само на подготвеноста на владата, туку и на поединците и заедниците. Тука постојат неколку клучни можности за Северна Македонија: инвестирање во здравствениот систем преку нова опрема; обука на персоналот и нови вештини што ќе помогне да се спасуваат животи; одржување и надградување на здравствените и социјалните услуги за да останат со ист квалитет и во време на просперитет, и во време на криза; поддршка на малите и средни бизниси, каде секоја нова инвестиција во дигитализација може да поттикне економски развој, да отвори нови можности, и да помогне да се сочуваат работни

места, но исто така, радикално да го подобри пружањето на јавни услуги. Преку овозможување на поволно регулаторно опкружување за оператори кои работат преку Интернет и преку поддршка за деловните активности и на граѓаните, не само што ќе се поддржи економското закрепнување, туку ќе се зголеми и: ефикасноста, навременото реагирање, транспарентноста и отчетноста на надлежните органи, и со тоа ќе се подобрат нивните услуги за граѓаните од Северна Македонија.

Освен негативностите што ги донесе пандемијата, таа има и некои позитивни ефекти, како што се намалено влијание врз животната средина и помало загадување како резултат на намаленото движење и активности, но исто така, нè присили да направиме некои брзи прилагодувања што ќе ги совладаме како научени лекции, како што е работењето од дома или селење на бизнисот преку Интернет како медиум. Се појавија и нови бизниси, и ќе продолжат да се појавуваат, а постојните бргу се прилагодуваат и го рedefинираат поимот *нормално*; училиштата ги прилагодуваат наставните програми и наставата, за да може да се вклопат во моделот на онлајн образование. Сите овие вредни лекции и случувања треба дополнително да се усовршат за да одговорат на потребите на сите, ставајќи фокус на најранливите, со цел никој да не остане незаштитен.

Меѓународната научна соработка за првпат во историјата постигна напредок со цел да се развие вакцина за новиот корона вирус, трошејќи милијарди евра за истражувачка соработка за да се обезбеди вакцина која ќе биде достапна најбргу што е можно, иако ќе постојат предизвици истата да биде еднакво достапна за сите во светот. Додека земјите наметнуваат: самоизолација, карантин и затворени граници, напредокот во пронаоѓање на лекот само

ЗАГУБАТА НА ЖИВОТИ И ДИРЕКТНОТО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ ЗДРАВЈЕТО СЕ ПОРАЗИТЕЛНИ, НО ПАНДЕМИЈАТА ИМА ПОДЕДНАКВО РАЗОРНО ВЛИЈАНИЕ И ВРЗ ГЛОБАЛНАТА, РЕГИОНАЛНАТА И НАЦИОНАЛНАТА ЕКОНОМИЈА. ИЗГУБЕНИ СЕ МИЛИОНИ РАБОТНИ МЕСТА, МНОГУ ОД НИВ НЕПОВРАТНО. НАЈНОВАТА АНАЛИЗА НА МЕЃУНАРОДНАТА ОРГАНИЗАЦИЈА НА ТРУДОТ (МОТ) СВЕДОЧИ ЗА ШОКАНТНИ БРОЈКИ: 305 МИЛИОНИ РАБОТНИ МЕСТА СЕ ИЗГУБЕНИ НА ГЛОБАЛНО НИВО ОД ДОАЃАЊЕТО НА КРИЗАТА, ШТО Е ЗА 15 ПАТИ ПОВЕЌЕ СПОРЕДЕНО СО ГЛОБАЛНАТА ФИНАНСИСКА КРИЗА ОД 2008 ГОДИНА, А ДОПОЛНИТЕЛНИ 1,6 МИЛИЈАРДИ НЕФОРМАЛНИ РАБОТНИЦИ СЕ ВЕЌЕ ПОД РИЗИК ДА ГИ ИЗГУБАТ СВОИТЕ РАБОТНИ МЕСТА И ЕГЗИСТЕНЦИЈА

СИМБИОЗАТА И МИРОЉУБИВИОТ СОЖИВОТ, ИСТО ТАКА, СЕ ОД СУШТИНСКА ВАЖНОСТ ЗА НАШИОТ СОЦИО-ПОЛИТИЧКИ ЖИВОТ. ОВАА ПАНДЕМИЈА ПОКАЖА ДЕКА АКО СИТЕ ПОЛИТИЧКИ СУБЈЕКТИ ДЕЈСТВУВААТ ОДГОВОРНО, ГРАДЕЈЌИ КОНСЕНЗУС ОКОЛУ СТРАТЕШКИ И КРИТИЧНИ ТЕМИ, МОЖЕМЕ ДА БИДЕМЕ ПОЕФИКАСНИ ВО СТАВАЊЕТО КРАЈ НА ШИРЕЊЕТО НА ВИРУСОТ. РАЗЛИКИ ВО МИСЛЕЊАТА ГИ ЗБОГАТУВААТ ЗДРАВИТЕ ДЕМОКРАТСКИ ОПШТЕСТВА, НО ПОСТОИ ЗНАЧИТЕЛНА РАЗЛИКА МЕЃУ ИСКАЖУВАЊЕ НА МИСЛЕЊЕ И ПОЛИТИЧКИ МОТИВИРАНО КРИТИКУВАЊЕ И ДИСКУРС

потврдува дека глобалната соработка, сместена во силен регионален и мултилатерален систем, е од клучна важност за решавање на предизвиците на денешнината и на иднината. Една од клучните шанси за Северна Македонија ќе биде проактивно да се залага за посилна регионална економска и социјална соработка и преку ова да доведе до поголем проактивен напредок на соработка во регионот на Западниот Балкан.

Мене, исто така, посебно ме охрабрува подготвеноста на Владата на Северна Македонија да соработува со Обединетите Нации за време на оваа криза, што ја потврдува посветеноста на македонското општество за

спodelена глобална одговорност и солидарност. Сознанието дека ова ги засега сите подеднакво само ја зајакна нашата меѓусебна доверба и е од клучна важност за агенциите на Обединетите Нации, фондовите и програмите кои се активни во Северна Македонија да можат да обезбедат целосна поддршка на населението, заедно со Владата, со цел подобро да одговорат на кризата.

Уште од крајот на јануари, Светската здравствена организација (СЗО) даде поддршка на националните власти во мерките за подготвеност и планирање, за да се забави и контролира ширењето на вирусот. Потоа ОН колективно ги здружи силите за да даде поддршка на Владата земајќи ги предвид: потребите, набавката на итни медицински и заштитни материјали, медицинска опрема и други форми на поддршка за најранливите сегменти во општеството. Уште во месец март, агенциите, фондовите и програмите на ОН во Северна Македонија ги пренаменија некои од нивните постојни програми и интервенции за да дадат итен и долгорочен одговор, а ги ставија на располагање и глобалните знаења и ресурси за да помогнат да се обезбеди еден поширок одговор на социо-економското влијание на кризата, што резултираше во Рамковниот одговор на Ковид-19 на Северна Македонија.

Учење од природата

Од суштинско значење е сега да ги совладаме и да почнеме да ги практикуваме научените лекции, од кои главната е дека е неопходно да се воспостави и одржи симбиоза меѓу луѓето и сите други форми на живот на Земјата. Грижата за тоа сите поединци да имаат фер шанса да придонесат кон развојот на општеството е неопходен предуслов за да имаме одржлив развој. Да се зачува и управува на одржлив начин со биолошката разновидност е неопходно доколку сакаме да се намалат климатските промени и да се гарантира пристап до вода и храна, што е подеднакво важно во спречување на идните кризи.

Во сржта на ова е потребата за поголемо почитување на животот воопшто, а особено на човечкиот живот. Не можеме да напредуваме со игнорантски став кон животната средина. И, секако, не можеме да зборуваме за ефикасен и одржлив развој доколку сите лица не се вклучени во социо-економските процеси и не уживаат придобивки од напредокот.

За да го постигнеме ова, мора да дадеме сè од себе за да може секое новородено дете и секој човек на оваа планета да бидат целосно заштитени од болести кои може да се превенираат, без разлика дали во форма на пристап до вакцини кои спасуваат живот или преку примена на превентивни мерки, како што се оние што се спроведуваат сега, со намера да се спречи ширењето на Ковид-19.

Ако сме одговорни, ќе се заштитиме себеси и останатите, посебно оние кои се под најголем ризик. Да, можеби чувствуваме дека вакцинацијата е непотребна затоа што сме здрави, но преку имунизација ги заштитуваме другите, особено ранливите групи, како што се децата и возрасните со хронични заболувања кои, можеби, нема да може да се вакцинираат.

Симбиозата и мирољубивиот соживот, исто така, се од суштинска важност за нашиот социо-политички живот. Оваа пандемија покажа дека ако сите политички субјекти дејствуваат одговорно, градејќи консензус околу стратешки и критични теми, можеме да бидеме поефикасни во ставањето крај на ширењето на вирусот. Разлики во мислењата ги збогатуваат здравите демократски општества, но постои значителна разлика меѓу искажување на мислење и политички мотивирано критикување и дискурс.

Пандемијата покажа дека ништо не смее да биде над јавниот интерес и заштитата на животот на секој поединец. Без разлика дали од тој пат не оддалечува влијанието на заедницата или врсниците, нашите навики или социјални обичаи, состојбата ќе ја ставиме под контрола само ако целото општество дејствува одговорно. На овој начин ќе се погрижиме секоја личност да може да ужива во придобивките од враќањето во *нормалниот живот*, давајќи можност самата да го дефинира тоа *нормално*.

Да изградиме одново, но уште подобро од порано

За многумина оваа криза е исцрпувачка, и разбирливо е дека луѓето и заедниците нестрпливо чекаат сè да се врати во *нормала*. Но, ние сме на пресвртница, кога можеме со критички осврт да размислуваме за она што сме сметале дека е *нормално* пред март 2020. Мораме да извлечеме лекција од предизвиците кои ни ги наметна Ковид-19 и да работиме проактивно и креативно за да го: приспособиме, подобриме и дефинираме она што сакаме да го нарекуваме нова нормалност. Тоа ќе биде резултат на политички мерки од кои многу ќе бидат тешки и скапи и ќе бараат компромиси. Мора да бидеме проактивни и фокусирани на градење подобри системи кои ќе бидат отпорни на идни шокови и ќе содржат вградени контролни механизми.

Да се разбере и ублажи влијанието на Ковид-19 е потребно повеќе од броење на сите заразени луѓе, или на починатите, преку изразување сочувство, покажување емпатија и потсетување на оние кои биле најпогодени, нивните семејства и пријатели, бидејќи тоа е она што нè прави луѓе. Нашата должност оди подалеку од тоа, треба да се погрижиме сите

ДА СЕ РАЗБЕРЕ И УБЛАЖИ
ВЛИЈАНИЕТО НА КОВИД-19
Е ПОТРЕБНО ПОВЕЌЕ ОД
БРОЕЊЕ НА СИТЕ ЗАРАЗЕНИ
ИЛИ ПОЧИНАТИ, ПРЕКУ
ИЗРАЗУВАЊЕ СОЧУВСТВО,
ПОКАЖУВАЊЕ ЕМПАТИЈА
И ПОТСЕТУВАЊЕ НА ОНИЕ
КОИ БИЛЕ НАЈПОГОДЕНИ,
БИДЕЈЌИ ТОА Е ОНА
ШТО НÈ ПРАВИ ЛУЃЕ.
НАШАТА ДОЛЖНОСТ ОДИ
ПОДАЛЕКУ ОД ТОА, ТРЕБА
ДА СЕ ПОГРИЖИМЕ СИТЕ
НА ОВАА ПЛАНЕТА ДА
ИМААТ ЕДНАКВА ШАНСА
ДА ПРЕЖИВЕАТ, ДА
НАПРЕДУВААТ И ДА БИДАТ
ДЕЛ ОД ЗАЕДНИЦАТА КОЈ
ДАВА СВОЈ ПРИДОНЕС, ТУКА
ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА И
НА ГЛОБАЛНО НИВО. И НИЕ
МОРА ДА ГО ИСКОРИСТИМЕ
КАПАЦИТЕТОТ НА СЕКОЈА
ЛИЧНОСТ ЗА ДА ГИ
ПОДОБРИМЕ НАШИТЕ
ОПШТЕСТВА. ТОА Е ДУХОТ
НА АГЕНДАТА 2030 ЗА
ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ И ТОА Е
ВИСТИНСКОТО ЗНАЧЕЊЕ НА
ФРАЗАТА НИКОЈ ДА НЕ ОСТАНЕ
ИСПУШТЕН, ВО ПРАКСА

на оваа планета да имаат еднаква шанса да преживеат, да напредуваат и да бидат дел од заедницата кој дава свој придонес, тука во Северна Македонија и на глобално ниво. И ние мора да го искористиме капацитетот на секоја личност за да ги подобриме нашите општества. Тоа е духот на Агендата 2030 за одржлив развој и тоа е вистинското значење на фразата *никој да не остане испуштен*, во пракса. Останувајќи верни на овој дух, ќе си помогнеме да изградиме одново, но уште подобро од порано, за генерациите кои доаѓаат денес и утре.

(Авторката е постојан координатор на Обединетите Нации во Северна Македонија)

Превод од англиски на македонски јазик: Наталија Куновска Цингарска

BUILDING BACK BETTER TO LEAVE NO ONE BEHIND

ROSSANA DUDZIAK

TO FULLY FATHOM THE COMPLEXITY AND SEVERITY OF THE COVID-19 IMPACT WILL REQUIRE YEARS OF RESEARCH. BUT THERE ARE ALREADY MANY IMPORTANT LESSONS TO BE LEARNED FROM THE BRIEF BUT INTENSE IMPACT THE PANDEMIC HAS HAD ON THE HEALTH OF MANY, ON THE ECONOMY AND ON OUR SOCIETIES. ACCORDING TO THE UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (UNDP), THE GLOBAL HUMAN DEVELOPMENT, A COMBINATION OF THE WORLD'S EDUCATION, HEALTH AND LIVING STANDARDS, IS LIKELY TO DECLINE IN 2020 FOR THE FIRST TIME SINCE THE INDEX WAS INTRODUCED IN 1990

With COVID-19 having shaken the foundations of what most of us consider as normal, the announcement of phased relaxation of measures by the Government of North Macedonia is welcome news for all. However, now more than ever, we must remain vigilant and focus on the future. Many questions remain unanswered as COVID-19 lingers, locally and globally, at least until the vaccine is developed and an effective treatment for the novel coronavirus (SARS-CoV-2) is found.

To fully fathom the complexity and severity of the COVID-19 impact will require years of research. But there are already many important lessons to be learned from the brief but intense im-

impact the pandemic has had on the health of many, on the economy and on our societies. According to the United Nations Development Programme (UNDP), the global human development, a combination of the world's education, health and living standards, is likely to decline in 2020 for the first time since the index was introduced in 1990.

The loss of life and the direct health impact have been devastating, but the pandemic has had an equally devastating effect on the global, regional, and national economies. Millions of jobs have been lost, many permanently. Recent International Labour Organization (ILO) analysis showed shocking numbers: 305 million jobs lost globally since the advent of the crisis, which is 15 times more than in the 2008 global financial crisis, and an additional 1.6 billion informal workers is at risk of losing their jobs and livelihoods. According to an enterprise survey conducted by employers' associations in collaboration with ILO and the

European Bank for Reconstruction and Development, 82% of enterprises have been severely affected by the pandemic, affecting thousands of workers.

This is also a major source of fear and stress that has, together with the economic uncertainty, contributed to an increase in rates of domestic violence, abuse, child neglect and greater discrimination in the society, locally and globally. Unfortunately, those that are often left behind, discriminated against, isolated or abused, are those that suffer the most and those for whom the gaps have widened again, and the progress made before the crisis has been reversed.

The crisis has again highlighted the prevalent inequality between sexes, with women taking on a greater direct burden, accounting for 77% of jobs in the health and care sectors, and being predominantly represented in medical teams that provide support to COVID-19 patients. Claims for unemployment benefits also show that firms are shedding women employees first. Indirectly, with women usually being left with more domestic duties and responsibilities, including caring for children. The rates of gender-based violence cases reported globally has also been on the rise.

Poor children are even more excluded from the education system and from the social life than their peers, due to the digital divide. Even if they have the means to connect and take part in education and social life, they are exposed to online violence, including from their peers.

As the virus has spread, xenophobia and discrimination targeting refugees and migrants have been on the rise. Intergenerational intolerance has also increased, although, perhaps ironically, the virus does not discriminate by colour or by age. It is true that elderly and people with chronic diseases are most at risk of fatal outcome if infected by the novel coronavirus, but no segment of population has been spared.

Measures' relaxation is time for preparation

As much as we want a rapid socio-economic recovery, we must not forget the recommendations of the health authorities to maintain progress in the fight against the pandemic. We must not get too relaxed and forget that by washing hands, maintaining physical distancing and, when required, wearing protective cover, we are not only protecting ourselves, but our loved ones and the entire society. The risks are not

eliminated by warm weather or summer; if we act irresponsibly, the second wave is likely to follow, in a few weeks, not months. Even the thought of resurgence of the virus and restrictive measures during the Macedonian summer, for me personally one of the most beautiful times of the year in the country, is unpleasant and scary.

This crisis is a reminder that societies need to use every opportunity to invest, prepare and improve capacities to respond to shocks – and this is not only about the preparedness of government, but also of individuals and communities. There are some key opportunities here for North Macedonia: investing in health systems through new equipment, staff trainings and new skills will save lives; sustaining and upgrading health and social services to remain uninterrupted in times of prosperity and crisis; supporting small and medium size businesses, where every new investment in digitalization could boost economic development, opportunities and save jobs, but also radically improve the delivery of public services. An enabling regulatory environment for online operations and support for businesses and citizens will not only support economic recovery, but also add to the efficiency, timeliness, transparency and accountability of the authorities, serving to the best of their ability to all people in North Macedonia.

Despite its toll, the pandemic has had some positive effects, such as lower environmental impact and pollution due to decreased movements and has also forced upon us some quick adjustments that will serve as lessons learned, like working from home or moving business online. New businesses have and will continue to emerge, and the existing ones are swiftly adapting to and redefining the new *normal*; schools are adapting curricula and teaching to fit the online education model. These are all valuable lessons and developments that need to be perfected further to include and take into consideration the needs of everyone, with focus on the most vulnerable, so that they do not get left behind.

THE LOSS OF LIFE AND THE DIRECT HEALTH IMPACT HAVE BEEN DEVASTATING, BUT THE PANDEMIC HAS HAD AN EQUALLY DEVASTATING EFFECT ON THE GLOBAL, REGIONAL, AND NATIONAL ECONOMIES. MILLIONS OF JOBS HAVE BEEN LOST, MANY PERMANENTLY. RECENT INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION (ILO) ANALYSIS SHOWED SHOCKING NUMBERS: 305 MILLION JOBS LOST GLOBALLY SINCE THE ADVENT OF THE CRISIS, WHICH IS 15 TIMES MORE THAN IN THE 2008 GLOBAL FINANCIAL CRISIS, AND AN ADDITIONAL 1.6 BILLION INFORMAL WORKERS IS AT RISK OF LOSING THEIR JOBS AND LIVELIHOODS

International scientific cooperation has fostered progress in developing a vaccine for the novel coronavirus in an unprecedented way, harnessing billions in Euros and research cooperation to ensure that the vaccine will be available as fast as possible, although challenges lay ahead to ensure its equitable availability for everyone. While countries have imposed self-isolation and lockdowns, and closed borders, the headways made towards finding the remedy attest that global cooperation nested in a strong regional and multilateral systems is key to addressing the challenges of today and tomorrow. One of the key opportunities for North Macedonia will be to proactively push for stronger regional economic and social cooperation and through this lead to a more collaborative recovery in the Western Balkans region.

I am also extremely encouraged by the readiness of the Government of North Macedonia to work closely with United Nations during this crisis, which attests to the Macedonian society's commitment to shared global responsibilities and solidarity. Realizing that no one is in this alone has only strengthened our mutual trust and has been instrumental for the United Nations agencies, funds and programmes active in North Macedonia to be able to fully support the people, jointly with the Government, to respond to the crisis.

From as early as end-January the World Health Organization (WHO) has supported the authorities with the preparedness and planning measures to slow down and control the spread of the virus. The UN collectively then joined forces to support the Government with the overview of needs, procurement of urgent medical and protective supplies, medical equipment and other forms of support for the most vulnerable segments of the society. From as early as March, the UN agencies, funds and programmes in North Macedonia have refocused some of their existing programmes and interventions towards immediate- and longer-term response, but also have at their disposal the know-how and global knowledge resources to help frame the broader response to the socio-economic impact of the crisis, resulting in the North-Macedonia COVID-19 Response Framework.

Learn from nature

It is essential that we now internalize and put into practice the lessons learned, the central being the need to establish and maintain the symbiotic relationship between humans and with all other forms of life

on Earth. Ensuring that all individuals have a fair chance to contribute to the societal development is fundamental in achieving sustainable development. Preserving and sustainably managing biodiversity is necessary for mitigating climate disruption, guaranteeing water and food access, which are equally important in preventing future crises.

At the centre of this is the need for greater respect for life in general, and human life in particular. We cannot move forward with an ignorant attitude towards our environment. And we certainly cannot talk about efficient and sustainable development if all individuals are not included in the socio-economic processes and gain from progress.

To achieve this, we must do our outmost best so that every newborn and every last individual on this planet is fully protected from preventable diseases, whether in the form of having access to life-saving vaccines or to be able to apply the preventive measures, such as those implemented now to contain the spread of COVID-19.

Being responsible protects ourselves and others, especially those most at risk. Yes, we may feel that vaccination is unnecessary because we are healthy, but by immunizing ourselves we also protect others, particularly the vulnerable groups, such as children and adults with chronic diseases who may not be able to receive a vaccine.

Symbiosis and peaceful coexistence are also essential in our socio-political lives. This pandemic has showed that if all political subjects act responsibly, building consensus around strategic and critical issues,

SYMBIOSIS AND PEACEFUL COEXISTENCE ARE ALSO ESSENTIAL IN OUR SOCIO-POLITICAL LIVES. THIS PANDEMIC HAS SHOWED THAT IF ALL POLITICAL SUBJECTS ACT RESPONSIBLY, BUILDING CONSENSUS AROUND STRATEGIC AND CRITICAL ISSUES, WE CAN BE MORE EFFECTIVE IN STOPPING THE SPREAD OF THE VIRUS. DIFFERENCES IN OPINIONS ENRICH HEALTHY DEMOCRATIC SOCIETIES, BUT THERE IS A SIGNIFICANT DIFFERENCE BETWEEN VOICING OPINIONS AND POLITICALLY MOTIVATED CRITICISMS AND DISCOURSE

we can be more effective in stopping the spread of the virus. Differences in opinions enrich healthy democratic societies, but there is a significant difference between voicing opinions and politically motivated criticisms and discourse.

The pandemic showed that nothing can be put above the public interest and protecting the life of every individual. Whether it is communal influence, peer pressure, simple habits or social conventions that steer us away from that path, we can get it under control only if the whole society acts responsi-

bly. That is the way to ensure that every individual can enjoy the benefits of getting back to *normal life*, having the opportunity to define that *normal*.

Build back better

This crisis has been exhausting for most; communities and individuals are, understandably, craving to get back to *normal*. But we are at a turning point, when we can critically reflect on what we considered *normal* prior to March 2020. We must learn from challenges posed by COVID-19 and work proactively and creatively to adapt, improve and define the new normal that we want. It will be the result of policy choices, many of which are difficult and costly and require trade-offs. We need to be proactive and focused on building better systems that are resilient to future shocks and have safeguards built within.

UNDERSTANDING AND ADDRESSING THE IMPACT OF COVID-19 GOES BEYOND COUNTING THOSE THAT WERE INFECTED, THAT LOST LIFE, THROUGH EXPRESSING COMPASSION, SHOWING EMPATHY AND REMEMBERING THE THOSE MOST AFFECTED, THEIR FAMILIES AND FRIENDS - THIS IS WHAT MAKES US HUMANS. BUT OUR DUTY GOES BEYOND THAT - WE NEED TO MAKE SURE THAT EVERYONE ON THIS PLANET HAS AN EQUAL CHANCE TO SURVIVE, THRIVE AND BE A CONTRIBUTING MEMBER OF OUR SOCIETIES - HERE IN NORTH MACEDONIA AND GLOBALLY. AND WE MUST USE THE CAPACITY OF EACH AND EVERY INDIVIDUAL TO MAKE OUR SOCIETIES BETTER. THAT IS THE SPIRIT OF AGENDA 2030 FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND THAT IS WHAT *NO ONE BEING LEFT BEHIND* MEANS IN PRACTICE

Understanding and addressing the impact of COVID-19 goes beyond counting those that were infected, that lost life, through expressing compassion, showing empathy and remembering the those most affected, their families and friends - this is what makes us humans. But our duty goes beyond that - we need to make sure that everyone on this planet has an equal chance to survive, thrive and be a contributing member of our societies - here in North Macedonia and globally. And we must use the capacity of each and every individual to make our societies better. That is the spirit of Agenda 2030 for sustainable development and that is what *no one being left behind* means in practice. Staying true to this spirit will help us build back better - for the generations of today and of tomorrow.

(The author is UN Resident Coordinator in North Macedonia)

ЗАКРЕПНУВАЊЕ ПО ПАНДЕМИЈАТА: ТРИ СЦЕНАРИЈА

ВЛАДИМИР ГЛИГОРОВ

КОГА СТАНУВА ЗБОР ЗА СТОПАНСТВОТО, ОСОБЕНО Е ВАЖНО ДА СЕ РАЗБЕРЕ ДЕКА ОВА НЕ Е НОРМАЛНА ЦИКЛИЧНА ПРОМЕНА ВО ЕКОНОМСКИТЕ АКТИВНОСТИ ИЛИ КРИЗА КАКВА ШТО БЕШЕ ОНАА ОД 2008-2009 ГОДИНА, ТУКУ ЕДНОКРАТЕН, ПРИВРЕМЕН УДАР ВРЗ СТОПАНСТВОТО ПРЕДИЗВИКАН ОД НАДВОРЕШЕН ФАКТОР. ЗНАЧИ, ОДГОВОРОТ, ОПШТЕСТВЕН И ПОЛИТИЧКИ, МОРА ДА БИДЕ РАЗЛИЧЕН ОД ОНА ШТО БИ БАРАЛА РЕЦЕСИЈА, ШТО Е ФАЗА НА ДЕЛОВНИОТ ЦИКЛУС ИЛИ КРИЗА ПРЕДИЗВИКАНА ОД БАНКРОТ НА ФИНАНСИСКИОТ СИСТЕМ. ВО СЛУЧАЈ НА ФИНАНСИСКА КРИЗА, ПАЌА ПОБАРУВАЧКАТА, ЗА ШТО Е НЕОПХОДНО ДА СЕ НАЈДЕ ЗАМЕНА. ВО СЛУЧАЈ НА ЕПИДЕМИЈА, ТОА Е ПАД НА СНАБДУВАЊЕТО, ШТО ТРЕБА ДА СЕ УБЛАЖИ ДОДЕКА ТРАЕ ШОКОТ. И, ТОГАШ ТРЕБА ДА СЕ УПРАВУВА СО ОБНОВУВАЊЕ НА СНАБДУВАЊЕТО И ОДРЖУВАЊЕТО НА ПОБАРУВАЧКАТА

Во епидемиите, како и во другите природни катастрофи, прво се намалува активноста, освен она што е неопходно за зачувување на животот, а потоа е неопходно да се обноват економијата и општеството и да се продолжи со развојот.

Влијанието предизвикано од епидемијата треба да биде привремено, треба да се стави под контрола или со нејзино повлекување или со стекнување имунитет на вирусот што го предизвикува. За време на епидемијата, од друга страна, потребно е да се прилагоди социјалниот и економскиот живот за да се намалат што е можно повеќе негативните последици врз јавното здравство и да се зачува можноста за брзо закрепнување. Тоа, делумно, е политички предизвик, бидејќи негативните последици од епидемиите треба да се намалат, а социјалните и економските односи што се неопходни за да се

обезбеди нормализација кога епидемијата ќе заврши, не треба да се уриваат понатаму.

Закрепнувањето зависи од:

- Намалувањето на влијанието на епидемијата;
- Способноста дополнително да се намали опасноста од можноста за општествено и стопанско закрепнување заради политички грешки.

Значи, длабочината на кризата и нејзиното траење, како и брзината на закрепнување, зависат од овие две групи фактори.

Вирусна и виртуелна економија

Кога станува збор за стопанството, особено е важно да се разбере дека ова не е нормална циклична промена во економските активности или криза каква што беше онаа од 2008-2009 година, туку еднократен, привремен удар врз стопанството предизвикан од надворешен фактор. Значи, одговорот, општествен и политички, мора да биде различен од она што би барала рецесија, што е фаза на деловниот циклус или криза предизвикана од банкрот на финансискиот систем. Во случај на финансиска криза, паѓа побарувачката, за што е неопходно да се најде замена. Во случај на епидемија, тоа е пад на снабдувањето, што треба да се ублажи додека трае шокот. И тогаш треба да се управува со обновување на снабдувањето и одржувањето на побарувачката.

Првото прашање што се поставува во вакви услови е: кои мерки се потребни за да се одржи снабдувањето колку што е потребно и можно? Второто прашање е: какви мерки се потребни за поддршка на економското закрепнување со соодветно ниво на побарувачка? Длабочината на економскиот пад и брзината на закрепнување зависат од одговорите на овие две прашања.

Значи, имаме надворешен, природен удар врз можностите за производство и тогаш е потребен внатрешен, општествен и политички одговор кој треба да го намали падот и да го забрза закрепнувањето. И епидемијата и прилагодувањето кон неа предизвикуваат различни последици што зависат од специфичните општествени и стопански околности, од етичките и политичките цели, како и од средствата на секоја индивидуална заедница или држава.

Општата задача, сепак, е иста за сите земји или општества: како да се зачува економијата во државата што овозможува нејзино брзо и целосно закрепнување во периодот кога е под влијание на

епидемијата? Затоа е неопходно да се зачува стопанството во виртуелна состојба, во состојба како да нема епидемија, во време кога тоа мора да се прилагоди на условите што ги диктира епидемијата.

Со други зборови, мерките на економската политика (и сите други што се неопходни) треба да бидат водени од потребите на виртуелната економија, без оглед на тоа што се работи за вирусна состојба. На пример, за да може јасно да се види таа разлика, потребно е да се даваат плати на оние кои не работат, кои треба да седат дома за да не се шири епидемијата. Колку луѓе работат тоа одредува епидемијата, а колку луѓе заработуваат приходи како да работат, кои се виртуелно вработени, тоа го одредува политиката. Тоа е како голем број на вработени да земале боледување.

Ова, на пример, значи дека вработувањето се одржува во оние компании и индустрии кои не произведуваат добра и услуги, затоа што тоа би го зголемило ризикот за јавното здравство. Се разбира, ова е можно само ако станува збор за привремен удар, бидејќи не е одржливо како постојана состојба на работите. Како резултат на тоа, најважно е да се скрати колку што е можно времетраењето на епидемијата и да се намалат севкупните негативни последици за јавното здравство и економските и другите активности. Земањето предвид на овие две цели обезбедува оптимален одговор на епидемијата и ги намалува трошоците за закрепнување на вирусната економија и нејзино враќање на виртуелно ниво на активност.

Така е можно:

- (I) дека економијата целосно закрепнува веднаш штом епидемијата се повлече или ризикот од нејзино враќање е значително намален;
- (II) дека епидемијата е продолжена и закрепнувањето е забавено, евентуално додека не се произведе вакцината или додека населението во земјата не стекне природен имунитет;
- (III) дека закрепнување нема како резултат на постојана промена во структурата на економските активности, а една од причините за тоа би можела да биде погрешната стопанска политика.

Во голема мерка станува збор за општествен и политички избор што ќе се реализира од овие можности.

Слика-графикон 1: Надворешно влијание и управување со кризи

ЕПИДЕМИЈА —————> ПОЛИТИКА —————> ЗАКРЕПНУВАЊЕ

Закрепнување, O , е условно, независно од епидемијата, E , од избраната политика, P , или $O \perp E \mid P$ ($O \perp E \mid P$ (Шусловно, независно | услов).

Политиката зависи од епидемијата, додека закрепнувањето (курс, времетраење, цена) е, условно, независно од епидемијата за секоја дадена епидемиолошка економска политика. Да земеме како пример две стопански состојби: вирусна економија и виртуелна економија – тогаш продолжувањето на економските активности на виртуелно, а не неговото одржување на вирусно ниво, зависи од економската политика и, условно, е независно од епидемијата.

Јавно зло

Епидемијата е јавно зло – во економска смисла на зборот. Или, за да биде појасно, тоа е негативно јавно добро. Јавното добро или зло имаат две карактеристики:

- Секој може истовремено да учествува во потрошувачката на истото тоа добро или зло (нема конкуренција);
- Никој не може да се исклучи (не постои можност за исклучување) од потрошувачката на тоа добро или зло.

Епидемијата е јавно зло според првата, но не и според втората карактеристика. Секој може да биде заразен, но секој и не мора да биде заразен. Исто како што загадениот воздух е јавно зло затоа што секој го вдишува и не може да помогне освен да го вдишува. Ние го пренесуваме вирусот, па кој ќе биде заразен зависи од нашето однесување, иако никој не е природно имун на вирусот. Важно е и со која брзина и со која конзистентност е изолирана земјата или градот или кое било жариште на епидемијата. Исто така, важно е во која мерка луѓето или компаниите или заедниците се заштитени, превентивно или терапевтски, од последиците од инфекцијата. Бројот на заразени може да се намали, без оглед на фактот што секој може да се зарази.

Да земеме уште еден пример. Во повеќето европски земји ризикот од инфекција и особено од фатален исход зависи од следниве карактеристики (од најважните, до најмалку важните): возраст, пол,

место на живеење и боја на кожа. Постарите мажи кои живеат во поголемите градови и имаат црна боја (или се расно малцинство), почесто се заразуваат и умираат ако се заразени. Сепак, ако се земе статистички репрезентативно лице, за него може да се каже дека ризикот од фатален исход на инфекцијата зависи само од возраста. Бидејќи тоа е индиректен показател за отпорност на здравствени предизвици. Други фактори, всушност, се околностите и зборуваат за социо-економските услови во кои живеат луѓето.

Значи, потребни се различни мерки за да се намалат ризиците со кои се соочуваат постарите луѓе за разлика од младите, оние со кои се соочуваат мажите, оние што живеат во градовите и луѓето со црна кожа (или малцинствата во целина). Да претпоставиме дека мажите имаат повеќе социјални контакти, дека сиромашните живеат во помали станови и високи згради во градовите и дека обоените (или малцинствата воопшто) се посиромашни и работат со зголемен ризик – тие тогаш би биле фактори, општествени и материјални, на кои треба да се влијае, со цел да се намалат ризиците од овие категории на луѓе.

Да погледнеме повоопштено, дека во вирусна економија е потребно некои активности, без кои не се може, да се вршат во ист обем без оглед на тоа колку се ризични, додека другите активности, оние кои не се неопходни, се вршат виртуелно, што значи можност тие да настапуваат кога се исполнети условите, односно кога повеќе нема епидемија. На пример, едниот е продавач на храна, а другиот е учител. Јасно е. Да земеме и друг пример – ризикот со кој се соочуваат здравствените работници е поголем од оној со кој се соочуваат, да речеме, работниците во автомобилската индустрија. Овие вторите ќе

ЕПИДЕМИЈАТА Е ЈАВНО ЗЛО – ВО ЕКОНОМСКА СМИСЛА НА ЗБОРОТ. ИЛИ, ЗА ДА БИДЕ ПОЈАСНО, ТОА Е НЕГАТИВНО ЈАВНО ДОБРО. ЈАВНОТО ДОБРО ИЛИ ЗЛО ИМААТ ДВЕ КАРАКТЕРИСТИКИ: СЕКОЈ МОЖЕ ИСТОВРЕМЕНО ДА УЧЕСТВУВА ВО ПОТРОШУВАЧКАТА НА ИСТОТО ТОА ДОБРО ИЛИ ЗЛО (НЕМА КОНКУРЕНЦИЈА) И НИКОЈ НЕ МОЖЕ ДА СЕ ИСКЛУЧИ (НЕ ПОСТОИ МОЖНОСТ ЗА ИСКЛУЧУВАЊЕ) ОД ПОТРОШУВАЧКАТА НА ТОА ДОБРО ИЛИ ЗЛО. ЕПИДЕМИЈАТА Е ЈАВНО ЗЛО СПОРЕД ПРВАТА, НО НЕ И СПОРЕД ВТОРАТА КАРАКТЕРИСТИКА. СЕКОЈ МОЖЕ ДА БИДЕ ЗАРАЗЕН, НО СЕКОЈ И НЕ МОРА ДА БИДЕ ЗАРАЗЕН. ИСТО КАКО ШТО ЗАГАДЕНИОТ ВОЗДУХ Е ЈАВНО ЗЛО ЗАТОА ШТО СЕКОЈ ГО ВДИШУВА И НЕ МОЖЕ ДА ПОМОГНЕ ОСВЕН ДА ГО ВДИШУВА. НИЕ ГО ПРЕНЕСУВАМЕ ВИРУСОТ, ПА КОЈ ЌЕ БИДЕ ЗАРАЗЕН ЗАВИСИ ОД НАШЕТО ОДНЕСУВАЊЕ

бидат на платен одмор, а првите ќе имаат поголем ризик од инфекција доколку епидемијата се шири побрзо.

Општо земено, активностите можат да се рангираат според степенот на неопходност во вирусната економија. А, колку секоја од нив ќе биде застапена во вкупното производство ќе зависи од наследената стопанска структура. Исто така, вирусната економија ќе продолжи да биде пазарна, додека виртуелната ќе зависи, главно, од јавните финансии, со други зборови – од дарежливоста на буџетот.

Значи, влијанието на јавното зло има различни последици во земји со различни економски структури, на пример, генерално кажано, во однос на уделот на активности потребни во вирусната економија и уделот на активности во кои вработените се изложени на поголем ризик да бидат заразени со вирус. Последиците од епидемијата ќе бидат различни во некои земји и економии, дури и ако мерките за одржување на виртуелната економија се исти како и во сите други земји и стопанства. Како резултат на тоа, вкупните последици од рецесијата и брзината на закрепнувањето ќе бидат различни.

Општо земено, структурата на стопанските активности ќе влијае на движењето на вкупното стопанство, а со тоа и на мерките што треба да се преземат за нивно зачувување, како и од брзината на закрепнувањето по завршувањето на епидемијата или откако ќе биде ставена под контрола.

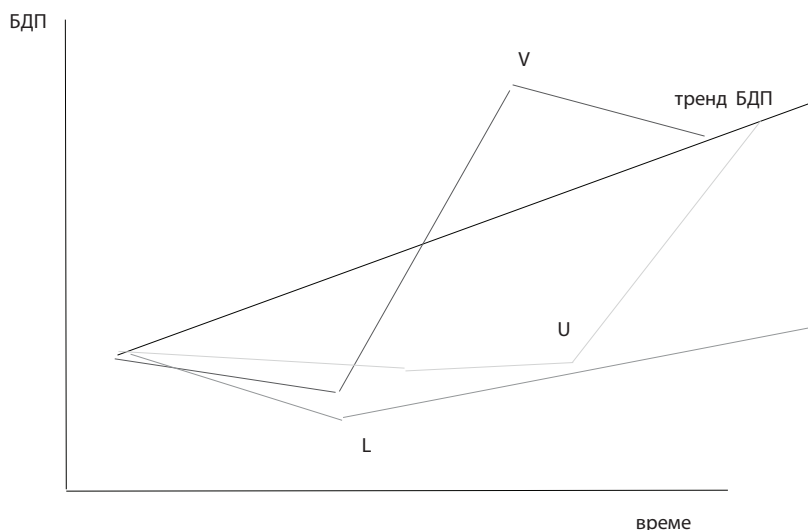
Општа рамка

Првата низа мерки е за санирање на последиците за снабдувањето, кои зависат од структурата на производството. На пример, од уделот на она што е потребно, што се одржува и покрај епидемијата и што можеме да го наречеме вирусна економија и она што не е потребно, што можеме да го наречеме виртуелна економија. Економската политика е водена од двете со цел да се избегне евентуална финансиска криза.

Втората низа мерки е наменета за надминување на последиците од побарувачката кога економијата ќе започне да закрепнува, односно затоа што епидемијата опаѓа, ставена е под контрола или затоа што економската активност се прилагодила на епидемијата. Постои предизвик да се обезбеди конзистентност меѓу инфлацијата и брзината на закрепнување на снабдувањето.

Третите мерки се економска политика и евентуални грешки на страната на снабдувањето или на страната на побарувачката. Една грешка е стремежот кон предвременно, забрзано обновување на виртуелниот дел на економските активности. Друга грешка е ако побарувачката е лошо управувана со цел да се обезбеди стабилност на закрепнатата економија, затоа што, на пример, помошта од буџетот завршува предвреме. Најголем проблем е ако избувнувањето на финансиска криза е дозволено или за време на епидемијата или по нејзиното повлекување.

Слика-графикон 2: Три стратегии на закрепнување

Постојат три можни исходи:

1. Целосно закрепнување по завршувањето на епидемијата, исто како и во случај на привремени природни непогоди;
2. Постепено закрепнување со прилагодување на состојба на живот со вирусот, да речеме, на среден рок;
3. Структурни промени и промени во нивото на економската активност заради несоодветни мерки на економската политика.

Стопанството може целосно да закрепне, при што нивото и растот на економијата се обновени, во форма на буквата V. Всушност,

рецесијата, падот на производството, што е прва фаза, се компензира со побрз раст од наследениот или од потенцијалот пред епидемијата, што е втора фаза, сè додека не го достигне претходно постојното ниво, активност којашто е виртуелна за време на епидемијата, но и да се надомести изгубеното, така што растот да се врати во оној обем којшто беше потенцијален пред епидемијата, што е трета фаза.

Другата можност е постепено закрепнување, што подразбира враќање на претходниот стопански раст, но со постојана загуба на нивото на активност. Ова, понекогаш, се покажува како обновување во форма на буквата U. Ова е како изгубено време или приход додека болеста трае и за време на продолженото закрепнување. Втората фаза е во определена мерка стагнантна.

Третата можност е дека економскиот раст забавува и на тој начин нема целосно закрепнување, ниту брзо, ниту постепено, па стопанството има постојана загуба на нивото на активност и според стапката на раст. Ова, понекогаш, е претставено со буквата L. Ваква ситуација имаше, на пример, во многу поразвиени земји по кризата од 2008-2009 година. И втората, и третата фаза се различни од првиот случај, а третата од случајот во изглед на буквата U.

Овие, главно, се краткорочните (до една година) или среднорочните (до три години) проекции за раст на стопанската активност и закрепнување на економијата како целина. На долг рок, влијанието на епидемијата ќе биде намалено и целосно изгубено, така што другите фактори ќе влијаат на движењето на економијата. На долг рок, се разбира, нивото на стопанството и брзината на неговиот раст ќе зависат од факторите на производство и иновациите, како и од компаративните предности кога станува збор за отворена економија – сите тие не треба да бидат трајно под влијание на епидемијата.

Времетраење на епидемијата

Клучно е дека ударот на епидемијата е краткотраен. Затоа е можно да се одржи рамнотежа меѓу вирусно и виртуелно стопанство до времето кога е можно да дојде до целосно закрепнување. Доколку епидемијата потрае, ќе го отежне одржувањето на виртуелната економија, така што ќе треба да сметаме на економското прилагодување во форма на буквата L, бидејќи стопанската политика

би била принудена да се откаже од одржувањето на виртуелниот дел од економијата.

Повеќето проекции за закрепнување на економијата – од Европската комисија, меѓународните финансиски институции или индивидуални земји и поголемите банки – се засноваат врз претпоставката дека епидемијата ќе заврши, да речеме, во вториот квартал на 2020 година или на почетокот на 2021 година, така што растот ќе се забрза и ќе продолжи во релативно кратко време нивото на производство кое сега е виртуелно. На тој начин, негативните последици од епидемијата ќе бидат избришани за околу една година. На ова треба да се додаде дека веројатноста за ваков развој е поголема доколку мерките за намалување на бројот на болни и починали се построги, а следствено на тоа, рецесијата или депресијата на економијата е подлабока. Затоа, тоа е закрепнување во форма на буквата V.

На пример, ако се примени кинескиот модел, како што го гледаме во податоците за заразените и за починатите: строг карантин со длабок економски пад – тоа треба да доведе до целосно повлекување на вирусот, а потоа и до продолжување на производството на ниво и со раст прекинат од епидемијата (прилагодено за постепено обновување на надворешната трговија).

Ова, пред сè, е затоа што е полесно да се прифатат мерки за изолација или социјално раздвојување, затоа што тие се вонредни и привремени, а потоа и затоа што економските власти ќе можат, ќе ги имаат потребните средства, да го одржат тој дел од економијата што не е неопходен во епидемиолошки услови, со цел да се задржи економијата во виртуелна состојба и да се активира кога ќе помине епидемијата.

Доколку реакцијата на појавата на епидемија е недоволно решителна и сеопфатна, периодот на закрепнување ќе биде продолжен, а тоа може да доведе до губење на можноста на економските власти да го одржат виртуелниот дел од економските активности. Имено, ако училиштата не можат да се отворат и ако наставата не може да се одвива електронски, училишните расходи ќе го оптоваруваат буџетот и даночните обврзници до тој степен што тој нема да биде одржлив. Покрај тоа, ќе има значителни негативни последици во образованието на населението. И, повторно, прекинувањето на вработување на наставници и професори не е валидна

ПОСТОЈАТ ТРИ МОЖНИ ИСХОДИ: А) ЦЕЛОСНО ЗАКРЕПНУВАЊЕ ПО ЗАВРШУВАЊЕТО НА ЕПИДЕМИЈАТА; Б) ПОСТЕПЕНО ЗАКРЕПНУВАЊЕ СО ПРИЛАГОДУВАЊЕ НА СОСТОЈБА НА ЖИВОТ СО ВИРУСОТ, ДА РЕЧЕМЕ НА СРЕДЕН РОК; В) СТРУКТУРНИ И ПРОМЕНИ ВО НИВОТО НА ЕКОНОМСКАТА АКТИВНОСТ ЗАРАДИ НЕСООДВЕТНИ МЕРКИ НА ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА. СТОПАНСТВОТО МОЖЕ ЦЕЛОСНО ДА ЗАКРЕПНЕ, ПРИ ШТО НИВОТО И РАСТОТ НА ЕКОНОМИЈАТА СЕ ОБНОВЕНИ, ВО ФОРМА НА БУКВАТА V. ДРУГА МОЖНОСТ Е ПОСТЕПЕНО ЗАКРЕПНУВАЊЕ, ШТО ПОДРАЗБИРА ВРАЌАЊЕ НА ПРЕТХОДНИОТ СТОПАНСКИ РАСТ, НО СО ПОСТОЈАНА ЗАГУБА НА НИВОТО НА АКТИВНОСТ. ОВА СЕ ПОКАЖУВА КАКО ОБНОВУВАЊЕ ВО ФОРМА НА БУКВАТА U. ТРЕТАТА МОЖНОСТ Е ДЕКА ЕКОНОМСКИОТ РАСТ ЗАБАВУВА И НЕМА ЦЕЛОСНО ЗАКРЕПНУВАЊЕ, НИТУ БРЗО, НИТУ ПОСТЕПЕНО, ПА СТОПАНСТВОТО ИМА ПОСТОЈАНА ЗАГУБА. ОВА Е ПРЕТСТАВЕНО СО БУКВАТА L

алтернатива, затоа што не е пожелно тие да започнат да работат на нешто друго или трајно да ја менуваат својата професија.

Покрај тоа, ако задушувањето на епидемијата не се спроведе решително и доволно брзо, без оглед на привремените трошоци кои се префрлаат на јавните финансии во услови на епидемија, по одредено време ќе биде неопходно да започне стопанисувањето, што би можело да доведе повторно до ширење на епидемијата. Во тој случај, не мора повторно да има волја да се применат потребните мерки за заштита на јавното здравство, а јавните средства може да се намалат или исцрпат. Под претпоставка дека виртуелниот дел од економијата се одржува со јавен долг, не е сигурно дека задолжувањето може да се обнови во подолг временски период.

Меѓутоа, ако се земе предвид пронаоѓањето на вакцина или лек против вирусот, тогаш е можно прилагодување на обновувањето во форма на буквата U. Првата фаза би била карантин со соодветна јачина; втората

би била отворање на стопански и други активности со епидемиолошка слика која е прифатлива: општествено, политички и етички. И, конечно, забрзано закрепнување по ставањето под контрола на епидемијата, како и со масовно вакцинирање, ефикасни лекови и соодветни прилагодувања во општественото однесување и во процесот на производство.

Да претпоставиме дека мерките за ширење на епидемијата можат да се воведат и повлечат со политика на шок и постепено, тогаш падот и закрепнувањето во форма на буквата V би се определиле

со политички шокови – сеопфатен карантин на почетокот на епидемијата и целосна нормализација на нејзиниот крај. Буквата U ја опишува политиката обележана со строги мерки за борба против епидемијата и постепено нормализирање (значи шок, потоа постепеност). Конечно, закрепнувањето во форма на буквата L би се случило доколку почетниот шок е доволно силен, со недостиг на политички ресурси, односно со нивна злоупотреба или неискористување, така што економијата трајно би се свела на: вирусен (т.е. епидемиолошки) удар, потоа несоодветен политички одговор, повторни карантини и нормализации, недостиг на финансиски и фискални средства, што би резултирало со отсуство на закрепнување.

Три сценарија

Бидејќи епидемијата е причина за намалена економска активност, закрепнувањето зависи од:

- (I) Престанок на епидемијата;
- (II) Промена во социјалното однесување со цел да се намали нејзиното влијание, додека трае, или да се избегне повторното појавување.

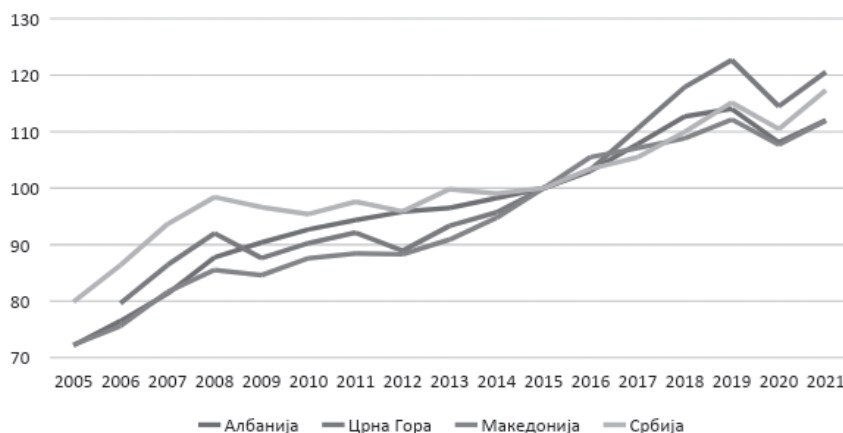
Доколку епидемијата, едноставно, запре или популацијата станала имуна на вирусот, тогаш, ако тоа се случи во релативно краток временски период, стопанството би било ослободено од вирусните окови и би можело да премине од виртуелната, во состојба на целосна активност. Во тој случај, закрепнувањето треба да трае релативно кратко време, особено ако се одвива истовремено со трговските партнери.

Прогнозите на Европската комисија, кои не се разликуваат значително од другите меѓународни финансиски институции, банки и

КАКО ПРИМЕР ДА ГО ЗЕМЕМЕ НЕКОЈ ШТО ЈА ЗАГУБИЛ РАБОТАТА. ДА РЕЧЕМЕ ДЕКА СТАНУВА ЗБОР ЗА ЛИЦЕ КОЕ РАБОТИ НЕФОРМАЛНО, Т.Е. КОН КОЕ РАБОТОДАВАЧОТ НЕМА ОБВРСКИ, А ЗА ДРЖАВАТА НЕ Е ВРАБОТЕН. УЧЕСТВОТО НА НЕФОРМАЛНИТЕ АКТИВНОСТИ МОЖЕ ДА БИДЕ ДО 20 ИЛИ 25 ПРОЦЕНТИ ОД ВКУПНОТО ПРОИЗВОДСТВО ВО МАКЕДОНИЈА ИЛИ СРБИЈА. ТИЕ НЕ СЕ ДЕЛ ОД ВИРТУЕЛНАТА ЕКОНОМИЈА, ТАКА ШТО НЕ МОЖАТ ДА ОЧЕКУВААТ ПОДДРШКА ОД БУЏЕТОТ. ВО ИСТО ВРЕМЕ, НЕМА МЕСТО ЗА НИВ, ВО ГОЛЕМА МЕРКА, ВО СЕКОЈ СЛУЧАЈ НИТУ ВО ВИРУСНАТА ЕКОНОМИЈА. ЗА ВРЕМЕ НА ПЕРИОДОТ НА ПРИЛАГОДУВАЊЕ, ТОА ЛИЦЕ МОЖЕ ДА БИДЕ ДЕЛУМНО ВРАБОТЕНО, САМО ЗА ДА СЕ ВРАТИ НА ЦЕЛОСНА РАБОТА ЗА ВРЕМЕ НА ПЕРИОДОТ НА ОБНОВА. ЗАГУБАТА НА ПРИХОДОТ, ВО МЕЃУВРЕМЕ, Е НЕНАДОМЕСТЛИВА

истражувачки институти, претпоставуваат дека економиите брзо ќе закрепнат и дека, со некои корекции, растот во втората половина на 2020 година ќе биде брз, а следната година стопанството ќе се врати назад кон развој како што беше пред епидемијата. Од две причини, тоа и не мора да биде случај.

Слика-графикон 3: БДП, 2015=100

Избор: Амесо

Едно е дека ќе биде потребно извесно време да се живее и да се работи со вирусот. Со други зборови, иако стопанството повеќе нема да биде вирусно, вирусот, сепак, ќе остане околност што ќе влијае врз сите активности. Ова значи, на пример, дека маските ќе се носат и извесен период ќе се држи растојание, што може да има негативни последици за понудата на услуги од различни типови. Свкупните последици ќе зависат и од подготвеноста на општеството и политиката да прифатат зголемен број на болни и починаати, со цел да се одржи нормалниот социјален живот, како и нивото на потрошувачката и на стопанските активности.

Друга причина е што не мора да биде лесно да се задржи економијата во виртуелна состојба, особено ако уделот на неформални активности е голем, а исто така и ако има дополнителен притисок на пазарот на трудот, затоа што е помалку достапен пазарот во странство.

Во балканските земји, неформалното вработување е релативно големо и како резултат на тоа се соочува со недостиг од различни

ВО ЦРНА ГОРА ПОСТОИ РИЗИК ДЕКА ТУРИЗМОТ НЕМА ДА ЗАКРЕПНЕ ЗА ДОЛГ ВРЕМЕНСКИ ПЕРИОД. ОВА БЕШЕ КАРАКТЕРИСТИЧНО ЗА ВРЕМЕ НА ВОЕНИТЕ КОНФЛИКТИ, А ИСТО ТАКА И ВО ПЕРИОДОТ НА ФИНАНСИСКАТА КРИЗА. ОВА ЌЕ ГО ОТЕЖНЕ ОДРЖУВАЊЕТО НА ОВОЈ СЕКТОР ВО ВИРТУЕЛНА СОСТОЈБА. ТАКА, ЌЕ БИДЕ ПОТРЕБНО ВРЕМЕ ЕКОНОМСКИТЕ АКТИВНОСТИ ДА СЕ ПРЕФЛАТ ОД СЕКТОРИТЕ ЗА ТУРИСТИЧКИ УСЛУГИ, ВО ИНДУСТРИЈАТА ИЛИ ЗЕМЈОДЕЛСТВОТО. ДОПОЛНИТЕЛНИОТ РИЗИК, ШТО Е ОСОБЕНО ГОЛЕМ ВО СРБИЈА, НО И ВО МАКЕДОНИЈА, Е ШТО СРЕДСТВАТА ЗА ПОДДРШКА НА ЕКОНОМИЈАТА ЌЕ СТАНАТ ОГРАНИЧЕНИ. ЧЛЕНКИТЕ НА ЕУ МОЖАТ ДА СЕ ПОТПРАТ НА ПОДДРШКАТА НА УНИЈАТА И НА ЕВРОПСКАТА ЦЕНТРАЛНА БАНКА, ДОДЕКА МАКЕДОНИЈА, БИХ ИЛИ СРБИЈА НЕ МОЖАТ, ИЛИ ОВИЕ МОЖНОСТИ СЕ ОГРАНИЧЕНИ

видови ресурси, пред сè, финансиски. Покрај тоа, финансиските институции би можеле да бидат повнимателни од вообичаено, па затоа би било тешко да се премине од државна помош до банкарски заеми. Општо земено, без оглед на тоа што стопанството забрзано се опоравува, односно во форма на буквата V, сепак е неопходно да се усогласи заздравувањето на побарувачката, што може да биде брзо на некои места, со закрепнување на снабдувањето, што може да потрае. И обратно – несовпаѓање е можно кога, да речеме, се вклучени некои неформални активности. Движењето на цените може да биде проблем за монетарните и фискалните власти, бидејќи во исто време некои сектори можат да се соочуваат со дефлација, а други со инфлација.

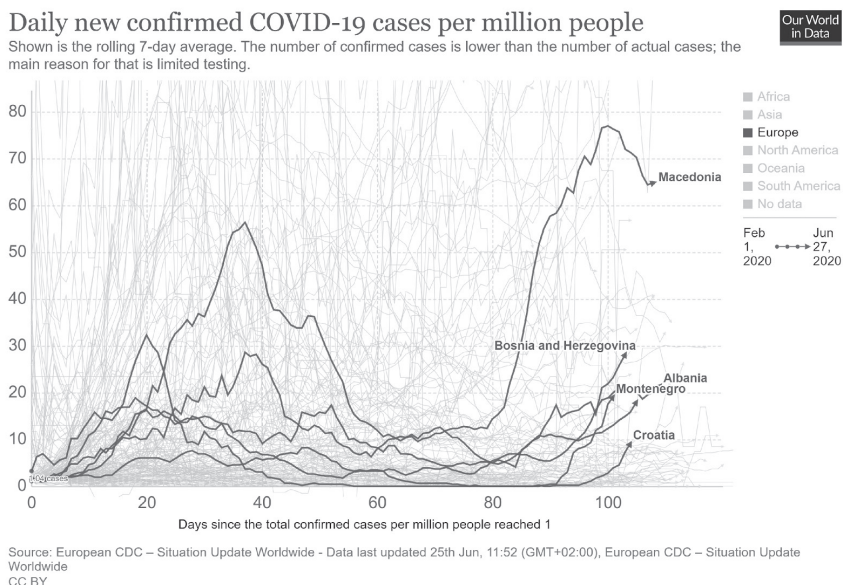
Овие причини не се такви што стојат на патот на целосно закрепнување, но можат да го продолжат времето на прилагодување. Ова е

она што се подразбира кога се зборува за обновување во форма на буквата U, каде рамниот долен дел може да биде малку подолг. Во случајот на туристичките земји, тоа е затоа што не може да се случи целосно закрепнување пред следната туристичка сезона, а дотогаш, претпазливоста не треба да се намали кога станува збор за вирусот и структурата на пазарот на трудот (и на секаква друга стока) не треба да се менува значително.

Постои ризик од повторна појава на епидемијата или нејзиното продолжено траење. Во тој случај е потребно да се земат предвид ограничувањата со кои се соочува стопанската политика. На сликата-графикон 4 може да се види дека постои одреден ризик дека епидемијата може повторно да се активира. Во најмала рака, потребна е претпазливост во општествените односи, за да не се шири

заразата, што може да го забави закрепнувањето. Ова тогаш би значело дека веќе не би било можно да се смета на закрепнување во форма на буквата V, туку во форма на буквата U, со неопределена должина на рамниот дел или со побавно искачување од десната страна на буквата.

Слика-графикон 4: Нови заразени до 25 јуни, на 1000 население, седмодневен просек

Да претпоставиме дека се прават споредби во однос на брзо и целосно закрепнување во форма на буквата V (слика-графикон 2). Има три фази: (I) пад, чија длабочина зависи од карактеристиките на структурата на производството и од побарувачката; (II) пораст, што треба повеќе да го надомести претходниот пад; (III) да се врати на наследеното ниво и трендот на раст на стопанството. Европската комисија и другите меѓународни организации, главно, предвидуваат вакво закрепнување за сите балкански земји, започнувајќи, пред сè, од структурата на производството, која заради неразвиеноста има поголем удел врз потребните активности во вкупното производство. За поразвиените земји, од друга страна, има закрепнување што ја враќа економијата на претходното ниво и трендот на раст на економијата, но загубата не се компензира, како во случајот со

закрепнувањето на стопанствата во слика-графикон 3. Ова се должи, претежно, на зависноста на развиените стопанства од индустријата и од туризмот, или услугите воопшто, кои побавно се отвораат. Според тоа, структурата на балканските стопанства овозможува закрепнување во форма на буквата V, а на развиените стопанства во форма на буквата U.

Ова е можно под претпоставка дека епидемијата е ставена под контрола заради промена во општественото однесување или кога е пронајдена вакцина. Исто така, неопходно е да закрепнат и европските стопанства со цел да се тргне со надворешната трговија и меѓународните финансии. Ако некои од овие услови не се исполнети, тогаш закрепнувањето во форма на буквата V ќе биде невозможно.

Тогаш се поставува прашањето – како ќе изгледа обновувањето во форма на буквата U. Таа има исто три фази: (I) пад што е квантитативно сличен во сите случаи; (II) прилагодување кое може да биде различно, така што должината се избира, барем делумно, со политички средства; (III) пораст на нивото и трендот на раст.

Како пример да го земеме некој што ја загубил работата. Да речеме дека станува збор за лице кое работи неформално, т.е. кон кое работодавачот нема обврски, а за државата не е вработен. Учеството на неформалните активности може да биде до 20 или 25 проценти од вкупното производство во Македонија или Србија. Тие не се дел од виртуелната економија, така што не можат да очекуваат поддршка од буџетот. Во исто време, нема место за нив, во голема мерка, во секој случај ниту во вирусната економија. За време на периодот на прилагодување, тоа лице може да биде делумно вработено, само за да се врати на целосна работа за време на периодот на обнова. Загубата на приходот, во меѓувреме, е ненадоместлива. Со целосното закрепнување на економијата, приходот на самовработената личност ќе закрепне и ќе се зголеми со растот на економијата. Сепак, загубениот приход за време на рецесијата, и по неа, е конечно изгубен.

За споредба, лицето кое работи во автомобилската индустрија и кое е на платен список, што целосно, или барем делумно го покрива буџетот, ќе има поголеми приходи кога производството продолжува, секако, доколку се обнови побарувачката за автомобили.

Да претпоставиме дека автомобилите не се купуваат за време на епидемијата, бидејќи движењето на луѓето е значително намалено. За време на периодот на прилагодување, треба да се направат подготовки за продолжување на производството, што може да се зголеми за време на периодот на обновување доколку се додаде додадената одложена побарувачка на онаа што постоеше пред да се влезе во вирусната економија. Тоа би значело или зголемено вработување, или зголемена компензација на вработените. Може да значи и едното и второто, барем додека производството не се искачи на нивото што е во согласност со она што би било доколку не се појавеше епидемијата.

Ова би било корекција во форма на буквата V. Доколку, сепак, треба одредено време да се промени начинот на работа и социјалниот живот, производството и вработувањето постепено би се вратиле на нивото и растот што му претходеше на епидемијата, но загубите не би се компензирале. Тоа би било закрепнување во форма на буквата U.

Да претпоставиме, конечно, дека времетраењето на епидемијата е продолжено. Со други зборови, вирусната економија трае подолго или затоа што ризикот од епидемија не се намалува или затоа што маскирањето и мерките за заштита од општествени контакти не се почитуваат. Тогаш може да се врати вирусната економија (на пример, како на сликата-графикон 4), па ќе се постави прашањето дали е можно да се одржи виртуелна економија со продолжени мерки на економска политика: едноставно, дали буџетот ќе може да го издржи тоа? Или значајни делови од виртуелната економија ќе мора да бидат напуштени или ќе биде потребно да се помириме со зголемениот број на болни и починати. Тоа би било закрепнување во форма на буквата L.

Во економиите, на сликата-графикон 4, ризикот од закрепнување во форма на буквата L е поинаков не само заради разликите во структурата на економијата, туку и затоа што постојат разлики во достапноста на потребните мерки на економска политика.

Во Црна Гора постои ризик дека туризмот нема да закрепне за долг временски период. Ова беше карактеристично за време на воените конфликти, а исто така и во периодот на финансиската криза. Ова ќе го отежне одржувањето на овој сектор во виртуелна

состојба. Така, ќе биде потребно време економските активности да се префрлат од секторите за туристички услуги, во индустријата или земјоделството.

Дополнителниот ризик, што е особено голем во Србија, но и во Македонија, е што средствата за поддршка на економијата ќе станат ограничени. Членките на ЕУ можат да се потпрат на поддршката на Унијата и на Европската централна банка, додека Македонија, Босна и Херцеговина или Србија не можат, или овие можности се значително ограничени.

Имено, буџетите кои значително се финансирани со задолжување во странство, не можат да се задолжуваат бесконечно. Потребите можат да бидат до 10 проценти од бруто-домашниот производ додека трае епидемијата. Под претпоставка за пресврт во форма на буквата V, па дури и U, ова не треба трајно да го измени нивото на јавниот долг. Меѓутоа, доколку епидемијата се враќа по неколку пати, ќе биде неопходно да се изменат производствените структури со активности коишто зависат од домашната побарувачка, за сметка на оние кои веќе не можат да се помагаат од буџетот, бидејќи нивото на јавниот и надворешниот долг би можело да стане проблем. Како резултат на тоа може да биде неопходно да се намалат платите и другите приходи со цел да се одржи стабилноста и финансиските обврски кон странските земји, слично како и при финансиската криза, така што економското прилагодување по финансиската криза би било она што би било карактеристично за земјите на сликата-графикон 4, доколку закрепнувањето би личело на буквата L.

Заклучок

Предвидувањата се претежно дека балканските стопанства ќе закрепнат во форма на буквата V, иако е поголема веројатноста дека ќе биде слично на буквата U, ако вирусот не се контролира. Ако опстојува епидемијата подолго или доаѓа во налети, тогаш се ризикува продолжена стагнација, како со буквата L.

(Авторот повеќе од дваесет години беше вработен во Виенскиот институт за меѓународни економски истражувања, со кој соработува и денес. Бил професор на повик на Универзитетот во

Виена, на Универзитетот во Грац и на Вебстер Универзитетот во Виена. Работел во повеќе институти и универзитети во: Америка, Шведска и во ОЕЦД во Париз. Сега е во пензија. Живее во Виена, а моментално подолго време престојува во Париз. Пишува за „Нови магазин“ и „Пешчаник“ од Белград. Негова последна објавена книга е: „Neoclassicism in the Balkans and Other Essays“, во 2012 година)

ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА ФИСКАЛНИТЕ ПОЛИТИКИ И ФИСКАЛНИОТ ПРОСТОР ВО ВРЕМЕ НА ГЛОБАЛНА ПАНДЕМИЈА

ПОСЕБЕН ОСВРТ ЗА РЕПУБЛИКА
СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

АБДУЛМЕНАФ БЕЏЕТИ

МНОГУ ЕКОНОМИИ ВО
СВЕТОТ, МЕЃУ КОИ И
НАЈСИЛНИТЕ, БЕА ЗАТЕЧЕНИ.
ПРЕДВИДЛИВОСТА НА
ВАКВИТЕ ЕКОНОМСКИ
ПЛАНЕТАРНИ ЦИКЛУСИ,
БАРЕМ ДО СЕГА, БЕШЕ
НЕВОЗМОЖНА. ЗАТЕЧЕНИ
БЕА КАКО ВЛАДИТЕ И
ИНСТИТУЦИИТЕ, ТАКА И
ЕКОНОМСКИТЕ АГЕНТИ
И СЕМЕЈСТВАТА. ПОРАДИ
БРЗИНАТА НА ПРЕНЕСУВАЊЕ
НА ВИРУСОТ НАЈПРВО ШТО
ТРЕБАШЕ, И СЕ ВОВЕДЕ, БЕШЕ
РАПИДНО НАМАЛУВАЊЕ,
ДО ЦЕЛОСНО ЗАТВОРАЊЕ
НА БРОЈНИ ЕКОНОМСКИ
АКТИВНОСТИ ВО НАЈГОЛЕМ
ДЕЛ ОД СВЕТОТ. НАСЕКАДЕ
КАДЕ ШТО ИМАШЕ
ДОЦНЕЊЕ, ДУРИ И СО
ДЕНОВИ, ПОСЛЕДИЦИТЕ СЕ
ШОКАНТНИ ПО ЗДРАВЈЕТО И
ПО ЖИВОТОТ НА ЛУЃЕТО

По една деценија од глобалната финансиска и економска криза (големата рецесија од 2007-2009 година) се соочуваме со нова, крајно нетипична криза, која го изненади светот во многу аспекти – како по брзината на ширењето, така и по опфатот. Од економски аспект – со колапс врз агрегатната побарувачка и со страшно редуцирање на страната на агрегатната понуда. Иницијално, таа се појави како здравствена криза и брзо прерасна во економска и општествена криза. За само 5-6 недели од нејзиното појавување во Вухан, НР Кина, се прошири на планетарно ниво, при што Светската здравствена организација, со право, ја прогласи за глобална пандемија која, до денес, зафати околу 200 држави во светот. Според

денешните податоци¹, бројот на вкупно заразени во светот достигнал цифра до 3.45 милиони жители, со 1.1 милион оздравени и околу 240 илјади починати. Две третини од инфицираните и починатите се од меѓу најразвиените земји во светот, на чело со: САД, Велика Британија, Шпанија, Италија, Франција и Германија. Засега, општиот впечаток е дека најразвиените и најголемите земји во Европа, плус

¹ <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (2 мај, на пладне)

САД, освен Германија (досега), речиси сосема потфрлиле во справувањето со ова зло!

Многу економии во светот, меѓу кои и најсилните, беа затечени. Предвидливоста на ваквите економски планетарни циклуси, барем до сега, беше невозможна. Затечени беа како владите и институциите, така и економските агенти и семејствата. Поради брзината на пренесување на вирусот, најпрво што требаше, и се воведе, беше рапидно намалување, до целосно затворање на бројни економски активности во најголем дел од светот. Насекаде каде што имаше доцнење, дури и со денови, последиците се шокантни по здравјето и по животот на луѓето. Потребата за социјална дистанца на луѓето затвори многу економски активности, но први на удар беа оние од секторите: угостителство и туризам, транспорт и услуги поврзани со транспортот, дел од трговијата, образованието, занаетчиството, трудоинтензивните сектори (текстил, обработка на кожа...), културата, спортот, и слично.

Во вакви услови, секоја влада прави напори да постави приоритети, кои по самата природа на кризата и последиците од неа и не е тешко да се определат. **Прв приоритет беше подготовка и зајакнување на здравствениот систем и јавното здравје на луѓето, социјална грижа за ранливите социјални групи и тие кои први ќе ги изгубат работните места како последица на коронакризата и што е можно поголемо зачувување на економијата во кондиција.** За жал, имаше и такви, и кај најразвиените држави, кои на самите почетоци кога вирусот тропаше на „нивните врати“ не беа на висина на сериозноста на заканата, па настапија дури и со потценувачки тонови и со доза на цинизам, дека економијата ќе функционира и нема да запре заради коронавирусот! Со „брзина на светлината“ тие ги менуваа своите ставови, но, за жал, и последиците по човековите животи токму таму се највисоки!

Монетарните власти и институции брзо реагираат со своите базични монетарни инструменти и политики – од намалување на основната (референтната) каматна стапка, па сè до релаксирање на кредитните мерки преку одложување на наплатата на кредитите. Заради природата на монетарните политики и потребата од зачувување на макроекономската стабилност и особено на стабилноста на финансискиот сектор, најголемиот „товар“ паѓа врз фискалниот сектор. Многу влади, како во САД и Канада, така и во Европа, ги донесоа своите фискални пакети, тешки како никогаш досега во

фискалната историја, вклучувајќи ја тука и споредбата со глобалната финансиска криза во 2007 година.

За разлика од времето на глобалната финансиска криза во 2007 година, кога државите од аспект на висината на јавен долг имаа многу поголем фискален простор на располагање, денес наседа (со мали исклучоци кај најдисциплинираните земји, како Германија, на пример), тој простор е многу мал или, пак, воопшто го нема. „Предноста“, ако може да се каже, е дека ретко кој води сметка за фискалниот простор во време на криза.²

Важно е да се дизајнираат најоптимални мерки

Во случајот на Република Северна Македонија, јавниот долг се движи во границите од 50% од БДП, речиси на исто ниво како пред три години (2017 година). Исто така, и на страната на јавните приходи, посебно кај најпродуктивните од фискален аспект – индиректните даноци – просторот е многу лимитиран. Нема доволна еластичност кај овие видови на јавни приходи. Додека кај директните даноци би имало повеќе простор да не беше предизборен периодот! За жал, просторот кај јавниот долг, кој постоеше сè до 2008 година, кога тој изнесуваше околу 26% од БДП, речиси се „потроши“ за 6-7 години преку т.н. проект „Скопје 2014“! Сепак, има и економисти „оптимисти“ кои висината од 50% на јавниот долг ја оквалификуваат како умерена, врз основа на формалните граници од 60% од БДП, според критериумите на Мاستрихт за ЕУ и последично на овој критериум тврдат дека сè уште имаме доволен простор. Нашите научни анализи за оптималното ниво³ на јавниот долг покажуваат дека прагот на позитивна корелација меѓу долгот и растот, речиси, е достигнат, т.е. тој изнесува 53.42%.⁴

2 Во врска со ова е позната изреката на професорот А. Диксит од Универзитетот Принстон, САД, (парафразирам) – Бидете прудентни во добри времиња. Меѓутоа се плашам дека оваа лекција ќе ја научите во добри времиња затоа што во такви времиња обично се заборава дека лошите времиња може да се вратат

3 При утврдување на границата на оптимално ниво на јавен долг, економистите се придржуваат на правилото на т.н. маргинален (дополнителен) позитивен раст на економијата и потенцијалот – сè додека една дополнителна (маргинална) единица на раст на долгот резултира во „единица плус“ на економски раст и потенцијал – задолжувањето се смета оправдано.

4 Види пошироко: А. Беџети и Л. Садику – Научен проект на МАНУ за 2019: „Влијанието на јавниот долг врз економскиот раст. Динамичка и емпириска анализа за земјите од Западен Балкан со посебен осврт врз Република Северна Македонија“.

МОНЕТАРНИТЕ ВЛАСТИ И ИНСТИТУЦИИ БРЗО РЕАГИРААТ СО СВОИТЕ БАЗИЧНИ МОНЕТАРНИ ИНСТРУМЕНТИ И ПОЛИТИКИ – ОД НАМАЛУВАЊЕ НА ОСНОВНАТА (РЕФЕРЕНТНАТА) КАМАТНА СТАПКА, ПА СЕ ДО РЕЛАКСИРАЊЕ НА КРЕДИТНИТЕ МЕРКИ ПРЕКУ ОДЛОЖУВАЊЕ НА НАПЛАТАТА НА КРЕДИТИТЕ. ЗАРАДИ ПРИРОДАТА НА МОНЕТАРНИТЕ ПОЛИТИКИ И ПОТРЕБАТА ОД ЗАЧУВУВАЊЕ НА МАКРОЕКОНОМСКАТА СТАБИЛНОСТ И ОСОБЕНО НА СТАБИЛНОСТА НА ФИНАНСИСКИОТ СЕКТОР, НАЈГОЛЕМИОТ „ТОВАР“ ПАЃА ВРЗ ФИСКАЛНИОТ СЕКТОР. МНОГУ ВЛАДИ, ВО САД, КАНАДА И ВО ЕВРОПА, ГИ ДОНЕСОА СВОИТЕ ФИСКАЛНИ ПАКЕТИ, ТЕШКИ КАКО НИКОГАШ ДОСЕГА

Имено, овој резултат се совпаѓа и со сознанијата од истражувањата врз основа на кои јавниот долг на земјите во развој треба да изнесува околу половина од тој од развиените земји, кој, пак, според врвни светски економисти, е утврден меѓу 90-100% од БДП (Реинхарт и Рогоф, 2010, потоа Чечерита и Ротер, 2010; Баум, 2012; Кумар, 2015; Менцингер, 2015).

Во однос на обемот и структурата на Буџетот на Република Северна Македонија за 2020 година, имајќи го предвид и политичкиот контекст во оваа година, тој беше скроен со прилично доминантни социјални и политички мотиви, како и во секоја изборна година. Покачувањата на платите во секторот образование, откако претходно беа покачени и платите во секторот здравство, покачувањата на

пензиите, како и социјалните субвенции (според обем и структура), уште повеќе го стеснија фискалниот простор во централниот Буџет за 2020 година.

Владата на Република Северна Македонија, почнувајќи од 10 март 2020 год., кога и ги донесе првите рестриктивни мерки и ограничување на движењето, веднаш почна со пошироки консултации за дизајнирање на мерки за справување со пандемијата. Во еден инклузивен процес, претседателот на Владата, заедно со економските министри и економските советници во кабинетот, почна консултации со: сите стопански асоцијации, експертската и академската заедница, претставници на одделни големи економски субјекти, Народната банка на Република Северна Македонија, банкарската асоцијација, како и со други заинтересирани страни, со цел да се анализираат состојбите и да се предложат и донесат најсоодветни мерки за справување со кризата.

Бидејќи состојбите се менливи од ден, на ден (со голем интензитет на промени), токму на првата консултативна средба беше предложено мерките да се дизајнираат и да се донесуваат

постепено и динамично, во зависност од развојот на настаните и кризата. Целите и приоритетите беа таргетираны многу слично како и од страна на другите влади во регионот и пошироко. Разликата беше во обемот и опфатот. Разбирливо е дека во вакви ситуации никогаш нема сите да бидат задоволни. Но, важно е да се дизајнираат најоптимални мерки со кои, толку колку што е тоа можно во тешки времиња, да се направат максимални напори за спасување на животите на граѓаните, за зачувување на работните места и на компаниите (од банкрот), како и за згрижување на социјално најранливите делови од населението. Највисок приоритет кај економските мерки е да се зачува ликвидноста на компаниите, особено заради верижниот ефект на релација економија – Буџет на државата.

Првиот пакет на владини мерки беше многу „сиромашен“ и едноставен. Ако тоа беше резултат на потребата да се купи малку време додека поопстојно не се согледаат состојбите, базирани врз некакви првични податоци и евиденции, можеби е и оправдано! Бескаматната кредитна линија за микро и малите бизниси, како и на поединци-трговци, кои беа први на удар на кризата, во износ од околу 5.7 милиони евра, менаџирана преку Банката за поддршка на развојот, бавно се реализира. Дури денес, кога се пишува оваа анализа (2 мај), не е целосно реализиран пласманот на овие кредити. Подоцна, во вториот пакет на мерки, овој износ ќе се зголеми за уште 8 милиони евра, кој, исто така, ќе има бавна реализација. Постапките на реализација се многу бавни во однос на динамиката на настаните! Во вакви околности можеби е многу поважна брзината на реализација на кредитирањето и инјектирањето на ликвидност, отколку самиот обем! Од друга страна, би требало сите овие кредитирања да бидат со приоритетна намена само за обртни средства.

Вториот пакет-мерки (петнаесетина), кој беше десетина дена во постојана консултација, се усвои во прилично брза постапка, на самиот почеток на април. Стопанствениците и директно, но и преку коморите, се жалат на нејасноста и комплицираноста како на критериумите, така и на постапката. Меѓу најважните, но и најдебатираните мерки во овој пакет би ги издвоил следниве (слободна формулација):

- Поддршка на стопанството со таргет за зачувување на работните места и ликвидноста на приватните компании кои

се погодени од кризата – им се исплатува минимална (нето) плата (од 14.500 денари) на секој работник за месец април и мај 2020 година;

- На секој вработен кој го изгубил работното место поради кризата, ќе му се исплати 50% од неговата просечна месечна нето-плата во време од 6 месеци;
- Репрограмирање на кредитите, или одложување на плаќање на достасаните рати за сите граѓани и компании погодени од кризата за период од три, до шест месеци;
- Дополнителни бескаматни кредити за компаниите (како и во првиот пакет на мерки) во износ од 8 милиони евра.

Еден месец по донесување на мерките од вториот пакет до овие моменти (2 мај), уште има многу нејаснотии како за критериумите, така и за постапките и динамиката на нивната реализација. **Додека кај првиот „пакет“ мерки се приговара за динамиката на реализација, кај него факторот време е уште покритичен затоа што се наоѓаме при крајот на вториот месец од почетокот на кризата, па компаниите и граѓаните кои се директно погодени веќе и немаат финансиска кондиција за издржување на овие удари! Оттука, надлежните институции треба брзо да дејствуваат и мерките да бидат веднаш оперативни.**

Буџетот во фокусот на третиот пакет

А) Приходната страна на Буџетот

Веќе завршува и вториот месец откако кризата го погоди Буџетот. Сега веќе имаме појдовна евиденција за процена и проекција на буџетската реализација. Додека во првите два месеца од годината, централниот Буџет на државава не беше во лоша кондиција (месечната реализација потфрли за околу 1.2%), бидејќи кумулативната реализација на вкупните приходи изнесува 14% (идеалната реализација треба да биде 16.66%), во текот на месец март, значителни потфрлувања се забележуваат кај данокот од добивка (18.4% од идеални 25%), акцизите (18% од 25%) и странските донации (11% од 25%). Приходите од ДДВ, заклучно со март месец не се критични бидејќи беа остварени 21.1% од идеалните 25%. Придонесите (ПИО, ЗО и вработување) добро стојат за првото тримесечје, кои се

реализирани дури за 23.5% од идеалните 25%, што покажува дека компаниите редовно ги сервисирале платите на вработените заклучно со месец март.⁵

Сценаријата на Министерството за финансии за потфрлување на годишно ниво од 20% (700 мил. евра помалку) како најоптимистичко, потоа реалното од 30% (1.050 мил. евра помалку) и песимистичкото од 40% (околу 1.400 мил. евра помалку), секако ќе зависат исклучително од времетраењето на коронакризата. Неблагодарно е да се предвидува, особено економист да предвидува развој на здравствен феномен, вака непознат, но во секој случај ако се базираме на временската дистанца на коронакризата во Вухан (75 дена), како и кривата на инфекции не само кај нас, туку и во регионот, при крајот на месец мај би требало да се почне со нормализација на состојбите и бавно движење на зарѓаниот запчаник на стопанството. Најмалку ќе треба уште толку време (2.5 до 3 месеци) за економијата да добие во динамика, така што и третото тромесечје ќе помине со закрепнување.

Ако продолжи трендот на „ослободување“, во Западна Европа и посебно ако се врати слободниот режим на патување, во летниот период „ветер во грбот“ на нашата економија, посебно од потрошувачки аспект, ќе даде присутноста на дијаспората. Друга предност гледам кај динамиката на трошење врз основа на политичка кампања, како од страна на институциите преку јавните инвестиции (со договорено/одложено плаќање), така и од страна на политичките партии, учесници во изборниот процес. Ако максимално посветено и дисциплинирано се менаџира кризата, можно е оптимистичкото да биде реално сценарио за потфрлување на буџетските приходи на годишно ниво. Па дури и реалното сценарио, ако се оствари, не е толку лошо, кога веќе оваа пандемија нè зафати сите. При вакви неблагоприятни проекции, секако Владата треба сериозно да ги анализира сите можни нови извори на приходи, макар и времено, само за оваа тековна година.

Во оваа насока, кај приходната страна на Буџетот, препорачувам некои мерки кои би го ублажиле драстичното потфрлување, како:

- **Строго преземање на контролата над финансискиот менаџмент кај сите регулаторни тела во државата и**

⁵ Министерство за финансии – Месечен извештај за март за реализација на Буџетот за 2020 година www.finance.gov.mk

профитни јавни претпријатија. Тие остваруваат големи приходи, но истовремено, преку голем раскош и комодитет во трошењето многу малку пренесуваат во Буџетот на државата. Ангажирање на реномирана странска аудит компанија (*PwC, KPMG, Deloitte...*) за оперативно надгледување на трошоците и расходите на овие тела и компании преку систем на наградување по заштеда, **најверојатно на годишно ниво би генерирале троцифрена бројка (мил. евра);**

- **Зголемување на акцизата за сите видови нафтени деривати за 3, до 4 ден./литар, освен за стопанствениците превозници/транспорт на стока и луѓе, како и за земјоделството** (преку систем на ваучери).⁶ Оваа мерка не би била товар за потрошувачите, барем не во овој период на историски најниски цени на нафтените деривати. Денес, цените, во просек, се за 25% пониски од тие пред два месеца и, впрочем, речиси, над 3 ден./литар се губат од ДДВ на нафтените деривати врз основа на намалените цени. Оваа мерка би генерирала дополнителни приходи во Буџетот од 60, до 65 милиони евра на годишно ниво;
- Согледување на можни потенцијални атрактивни јавни добра/средства/богатства кои може да се трансформираат во монетарни вредности преку отуѓување/продажба како капитален приход во Буџетот, почнувајќи од: тековните и идните концесии за користење на јавни добра; продажба на имот на претпријатија во државна сопственост, градежно земјиште; забрзување на постапки на конфискација на противправно стекнат имот; продажба на неискористени разни капацитети (хотелски и одморалишта) кои се рунираат, како и друг имот кој не се користи со години (не би сакал тука да набројуваам десетици конкретни неискористени капацитети);
- Да се зголеми даночната стапка на приходите од капитал и капитална добивка за најмалку 10% до крајот на 2020 година;
- Евентуално да се реактивира прогресивната стапка на персонален данок со ист праг и ако не може да се зголеми, барем со истата стапка од 18%;

⁶ Да не зачуди – оваа проекција беше на 10 април! Денес, кога се доработува текстот, тоа е веќе сторено од Владата – акцизата е покачена за 3 денари по литар.

- Да се зголеми стапката на данок на имот од сегашната 0.1, до 0.2%, на 0.3% од вредноста на имотот, при што ќе се намали потребниот износ на дотации од централниот во буџетите на локалната самоуправа, и слично.

Сите овие, а можеби и други мерки, би **генерирале фискален ефект од најмалку 150-175 милиони евра за 2020 година.**

Кратењето на периодот за поврат на ДДВ може да помогне во забрзаната ликвидност на стопанските субјекти и тоа со мултиплицирани ефекти. Едноставно, да не се задржуваат финансиски средства без потреба во трезорот на Буџетот. Брзината на циркулацијата на буџетските средства влијае врз ликвидноста на компаниите.

Покрај овие можни мерки, треба да се внимава да не се воведуваат евентуални кратења на јавните обврски кон приходната страна на Буџетот од типот на даночни ослободувања или олеснувања. Јавните приходи, како што беше наведено погоре (и во предвидените сценарија), ќе бидат значително намалени заради кризата и не би требало со други олеснувачки мерки и понатаму да се намалуваат врз оваа основа и покрај притисоците од страна на стопанските асоцијации. На потребите за олеснување и ослободување на даночни обврзници кои се погодени од кризата, подобро да им се одговори преку: субвенции, компензации, поддршка со буџетски средства од расходната страна, отколку да се крати приходната страна.

Никако не треба да се опуштиме во некоја нова **фискална амнестија**, за која сè почесто се зборува. Ова е за да не се наруши системот на јавни приходи од причина што би се поттикнале даночните обврзници на разни даночни евазии, како и заради тоа што еднаш

ВЛАДАТА НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА, ПОЧНУВАЈКИ ОД 10 МАРТ 2020 ГОД., КОГА И ГИ ДОНЕСЕ ПРВИТЕ РЕСТРИКТИВНИ МЕРКИ И ОГРАНИЧУВАЊЕ НА ДВИЖЕЊЕТО, ВЕДНАШ ПОЧНА СО КОНСУЛТАЦИИ ЗА ДИЗАЈНИРАЊЕ НА МЕРКИ ЗА СПРАВУВАЊЕ СО ПАНДЕМИЈАТА. ВО ЕДЕН ИНКЛУЗИВЕН ПРОЦЕС, ПРЕТСЕДАТЕЛОТ НА ВЛАДАТА, ЗАЕДНО СО ЕКОНОМСКИТЕ МИНИСТРИ И ЕКОНОМСКИТЕ СОВЕТНИЦИ, ПОЧНА КОНСУЛТАЦИИ СО СИТЕ СТОПАНСКИ АСОЦИЈАЦИИ, ЕКСПЕРТСКАТА И АКАДЕМСКАТА ЗАЕДНИЦА, ПРЕТСТАВНИЦИ НА ОДДЕЛНИ ГОЛЕМИ ЕКОНОМСКИ СУБЈЕКТИ, НБРСМ, БАНКАРСКАТА АСОЦИЈАЦИЈА, КАКО И СО ДРУГИ ЗАИНТЕРЕСИРАНИ СО ЦЕЛ ДА СЕ АНАЛИЗИРААТ СОСТОЈБИТЕ И ДА СЕ ПРЕДЛОЖАТ И ДОНЕСАТ НАЈСООДВЕТНИ МЕРКИ ЗА СПРАВУВАЊЕ СО КРИЗАТА

дадено даночно олеснување постои ризик да прерасне во стекнато право и во времето кога ќе бидат надминати причините за кои е дадено олеснувањето. Метафорично изразено, поради рамнотежа, треба да се настојува да се „продолжи кратката нога, а не да се крати подолгата“! Впрочем, како и целиот регион, и ние сè уште се соочуваме со високо ниво на неформална економија и фискална евазија.

Б) Расходната страна на Буџетот

Расходната страна на Буџетот, не заради тоа што по обем е поголема, туку заради поголемата фрагментација по намени, функции и најмногу по буџетски корисници, има многу поголем фискален простор за „заштеда“. Природата на некои видови на јавни расходи е таква што дозволува одредено времено одложување. **На стр. 72 од Буџетот на Република Северна Македонија (консолидиран) е даден преглед на економската класификација на синтетичките буџетски позиции по групи.** Во групите: 40 – плати и надоместоци, 41 – резерви и недефинирани расходи, 46 – субвенции и трансфери во економија и невладин сектор, 47 – социјални бенефиции и 49 – отплата на главнина, нема простор за кратење и штедење, бидејќи токму овие намени можеби ќе треба да се форсираат и заради коронакризата!

Меѓутоа, кај следните групи има простор значително да се крати и штеди (во мил. денари)

Група	Опис	Буџет 2019	Буџет 2020	% промена	Износ
42	Стоки и услуги	39.601	50.526	27.6	10.925 ⁷
44	Тековни трансфери до ЕЛС	19.124	21.375	11.8	2.251
	- од каде: Блок дотации	16.573	18.625	11.2	2.052 ⁸
48	Капитални расходи	11.700	23.773	203.2	12.073 ⁹
Вкупно:					27.301

7 Ова е разликата од Буџетот на РСМ (консолидираниот), но и ако се анализира само централниот Буџет на РСМ, разликата е околу 132 милиони евра. Најголемата разлика е кај „договорни услуги“ од околу 50% од вкупната разлика на оваа група, поточно 6.520 мил. денари (106 мил. евра). Предложениот вкупен ребаланс на МФ, кој беше усвоен од Владата, вкупното кратење и реалоцирање беше 107 мил. евра!

8 Освен ДДВ распределбата кај ЕЛС по друга формула, кај блок дотациите има значителен простор за одлагање на одредени расходи!

9 Најголемиот простор за кратење и заштеда се кај капиталните расходи, затоа што тие, за жал, никогаш и не се остваруваат целосно (како и во 2019 година) заради нискиот капацитет на институциите, но и заради нивната природа каде најмногу има простор за одложување без посебна „главоболка“!

МИНИСТЕРСТВОТО
ЗА ФИНАНСИИ, ВО
КОНСУЛТАЦИЈА
СО НБРСМ, ДА ГИ
СОГЛЕДА МОЖНОСТИТЕ
КООРДИНИРАНО ДА
НАСТАПАТ ЗА ЕМИСИЈА НА
Т.Н. „КОРОНАОБВРЗНИЦА“.
БИДЕЈЌИ НБРСМ НА
БЛАГАЈНИЧКИТЕ
ЗАПИСИ ИСПЛАТУВА
(ПОНДЕРИРАНА СТАПКА
НА 31 МАРТ 2020 ГОД.) 2%
КАМАТА, А КАМАТАТА НА
ДЕНАРСКИТЕ ДЕПОЗИТИ
БЕЗ ВАЛУТНА КЛАУЗУЛА
Е ОКОЛУ 1.6%, ТОГАШ
ТАРГЕТИРАНАТА КАМАТА НА
„КОРОНАОБВРЗНИЦАТА“
БИ ТРЕБАЛО ДА
ИЗНЕСУВА НАЈМАЛКУ
+2%, ЦЕНА КОЈА БИ ЈА
НАПРАВИЛА АТРАКТИВНА
ОВАА ОБВРЗНИЦА ЗА
ИНВЕСТИТОРИТЕ (И
ДОМАШНИТЕ БАНКИ).
ДОКОЛКУ ВЕЌЕ МОРА
ДА СЕ НАСТАПИ НА
МЕЃУНАРОДНИОТ ПАЗАР
НА КАПИТАЛ СО НОВА
ЕВРООБВРЗНИЦА, ТОА БИ
ТРЕБАЛО ДА СЕ НАПРАВИ
ШТО ПОБРЗО И, ПО
МОЖНОСТ, НЕ ПОВЕЌЕ ОД
400-500 МИЛИОНИ ЕВРА

Значи, кај овие буџетски позиции, само ако се сведат на минатогодишната реализација, се создава простор за заштеда од над 440 милиони евра. Да не бидам погрешно сфатен, не вела дека оваа линеарна логика и само овој критериум (ниво на претходна година) треба да се применува, **туку само идентификувам простор кај расходната страна, без да се „чепкаат“: социјалните субвенции, платите и надоместоците (кои во дел веќе се коригирани), разните трансфери во невладиниот сектор, и слично.** Овие групи на буџетски расходи, по својата природа дозволуваат одложување заради карактерот на кризата – токму од аспект на временска дистанца. Кај некои од овие групи може дури и повеќе да се крати од линеарната разлика од претходната година, но кај некои други и помалку.

Сето ова треба подетално да се разработи и да се утврдат по буџетски корисници каде управувањето покажало неефикасна употреба, па дури и злоупотреба¹⁰, по-

тоа кај тие каде природата на намената дозволува одложување. Во овој период во кретењата не треба да спаѓаат расходите наменети за: здравствениот систем, полицијата, армијата, царината, центарот за менаџирање на кризи и други корисници кои се ангажирани во борбата против пандемијата. Затоа, сметам дека предложениот ребаланс на расходната страна од Буџетот во износ од само 107 милиони, е многу низок и недоволен!

¹⁰ Врз основа на ревизорските извештаи на Државната ревизија, како и врз основа на другите официјални информации од институциите, кај сите буџетски корисници, каде се констатираат значителни неправилности и неефикасно користење и алокација на буџетските средства и немање на капацитет за добро владеење, треба да се определи приоритет на кретење.

Можни извори за финансирање (на буџетската разлика)

Најголемиот дел од (рационалните) економски експерти во земјата се согласуваат дека коронакризата ќе има висок буџетски удар од двете страни – најмногу кај приходната страна, но и кај расходната од аспект на промена на структурата според намена.

Дури и под претпоставка дека реалното сценарио на Министерството за финансии би се случило, во Буџетот, вака како што е скроен и доколку се применат мерките за дополнителни приходи (предложени тука), но и за кротење според изнесените предлози, **ќе недостигаат околу 700 милиони евра**, и тоа:

(Износи во мил. евра)

1. Потфрлување на јавните приходи (30% од 3.5 милијарди евра)	1.050
2. Зголемување на приходите (предложени) – околу	175
3. Коригирани расходи по предложениот (моментален) ребаланс од МФ	107
4. Коригирани расходи (разликата меѓу Мин. за финансии и тука 440-107)	333
5. Вкупно: (1-2-3-4) -	435
6. Проектиран дефицит во основната верзија на Буџетот (17.375 мил. ден.)	282
Потреба за финансирање на калкулиран дефицит (5+6) –	- 717

Владата веќе успеваше и повлече финансирање од **ММФ од околу 170 милиони евра**, од **Светска банка доби 140 милиони евра** и од **ЕУ најавено е макрофинансиска помош од 160 милиони евра**, или вкупен износ од околу **470 милиони евра**. Се разбира, сите тие не се дадени одеднаш и во готово (cash). Според оваа состојба, разликата од околу **250 милиони евра** ќе треба повторно да се бара во меѓународен пазар на капитал, по можност најпрво од мултилатерални финансиски институции, како МБРД, ИЕБ и слични на нив, за сосема на крај да се бараат преку еврообврзница.

Кои се најоптималните можности?

Пред да се определи за износот на новата, летоска (според најавата на Владата при крајот на јули), препорачувам:

Прво, Министерството за финансии, во консултација и договор со НБРМ, да ги согледа можностите за координирано да настапат за емисија на т.н. „коронаобврзница“. Бидејќи НБРМ на благајничките записи исплатува (пондерирана стапка на 31 март 2020) 2% камата, а каматата на денарските депозити без валутна клаузула изнесува

ДОКОЛКУ МОНЕТАРНИТЕ ОКОЛНОСТИ ДОЗВОЛУВААТ И ДОКОЛКУ ВЛАДАТА ПРЕКУ МИНИСТЕРСТВО ЗА ФИНАНСИИ И ВО КООРДИНАЦИЈА СО НБРСМ СЕ ДОГОВАРААТ ДА СЕ ОСЛОБОДАТ СРЕДСТВАТА КОИ НБРСМ ГИ ПРИБАВИЛА ПРЕКУ БЛАГАЈНИЧКИ ЗАПИСИ ВО ИЗНОС ОД ОКОЛУ 400 МИЛИОНИ ЕВРА, ТОГАШ ОВАА СИТУАЦИЈА БИ ПОМОГНАЛА ДА НЕ СЕ ОДИ СО ВИСОК ИЗНОС НА ЗАДОЛЖУВАЊЕ НА МЕЃУНАРОДНИОТ ПАЗАР НА КАПИТАЛ, ВО УСЛОВИ КОГА ПОБАРУВАЧКАТА ТАМУ ДИНАМИЧНО РАСТЕ И ВРШИ ПРИТИСОК ВРЗ ЦЕНАТА НА КАПИТАЛОТ. ВО МЕЃУВРЕМЕ, НБРСМ ВЕЌЕ „ОСЛОБОДИ“ 8 МИЛИЈАРДИ ДЕНАРИ (ОКОЛУ 130 МИЛИОНИ ЕВРА) КАЈ КОМЕРЦИЈАЛНИТЕ БАНКИ ЗА ДА МОЖАТ ДА ПЛАСИРААТ ВО СТОПАНСТВОТО И ДА ЈА ПОДОБРУВААТ ЛИКВИДНОСТА НА ЕКОНОМИЈАТА, ШТО Е ЗА ПОЗДРАВУВАЊЕ

околу 1.6%, тогаш таргетираната камата на „коронаобврзницата“ би требало да изнесува најмалку **+2%, цена која би ја направила атрактивна оваа обврзница за инвеститорите (и домашните банки).**

Второ, доколку веќе мора да се настапи на меѓународниот пазар на капитал со нова еврообврзница, тоа би требало да се направи што е можно побрзо (и заради условите), и по можност, не повеќе од 400-500 милиони евра (се спомнуваше износ од 800 милиони евра!).

Трето, доколку монетарните околности дозволуваат, а заради фискални потреби на државата, доколку Владата преку Министерство за финансии и во координација со НБРСМ, се договараат да се ослободат средствата кои НБРСМ ги прибавила преку благајнички записи, во износ од околу 400 милиони евра, тогаш оваа ситуација би помогнала да не се оди

со така висок износ на задолжување на меѓународниот пазар на капитал, во услови кога побарувачката таму динамично расте и врши, речиси, дневен притисок врз цената на капиталот (каматната стапка). Во меѓувреме, НБРСМ веќе „ослободи“ 8 милијарди денари (или околу 130 милиони евра) кај комерцијалните банки за да можат да пласираат во стопанството и да ја подобруваат ликвидноста на економијата, што апсолутно е за поздравување.

Предлогот на опозициските експерти за привремено повлекување и користење на средствата од Вториот пензиски столб, кој подоцна ретерирал во донесување на Уредба на Владата со сила на Закон за привремено насочување на 6% од придонесот на ПИО од Вториот во Првиот пензиски столб, за да се намали износот на субвенционирање на Фондот од Буџетот, може да предизвика многу несакани последици од аспект на чувство на „конфискација“

кај имателите на тие средства, т.е. граѓаните кои се сопственици и кои се определиле за тој столб. Не треба да се биде правник за да се знаат основните уставни начела кои, како прво – сопственоста ја сметаат за неприкосновена и второ – не се препорачуваат било какви одлуки со ретроактивно дејство (во случајот така би било), особено кога е на штета на граѓаните! Вториот столб е капитален, па друштвата кои управуваат со нив, во согласност со условите на пазарот може да одлучуваат за диверзификација на капиталното портфолио, инвестирајќи дел и во државните обврзници. Инаку, доколку ова се случи, може брзо да биде предмет на расправа пред Уставниот суд заради загрозување на сопственоста на имателите на тие сметки и заштеди.

Тетово, 2 мај 2020 година

(Авторот е академик, член на МАНУ и ректор на Универзитетот за Југоисточна Европа – Тетово)

Напомена: Иницијалната анализа на оваа проблематика е изработена на 10 април и објавена на веб страницата на МАНУ како придонес за носителите на одлуките за справување со пандемијата Ковид-19 во Република Северна Македонија. Ова е доработена, ажурирана и дополнета верзија, три недели подоцна

SFIDAT E POLITIKËS FISKALE DHE HAPËSIRA FISKALE NË KOHË TË PANDEMISË GLOBALE

SHQYRTIM I VEÇANTË PËR REPUBLIKËN
E MAQEDONISË SË VERIUT

ABDULMENAF BEXHETI

SHUMË EKONOMI NË BOTË,
NDËR TË CILAT EDHE ATO
MË TË FUQISHMET, JANË
KAPUR TË PAPËRGATITURA.
PARASHIKUESHMËRIA E
CIKLEVE TË TILLA EKONOMIKE
PLANETARE, TË PAKTËN
DERI MË TANI, KA QENË E
PAMUNDUR. SI QEVERTË
DHE INSTITUCIONET, ASHTU
EDHE AGJENTËT EKONOMIKË
DHE FAMILJET U KAPËN TË
PAPËRGATITUR. PËR SHKAK
TË SHPEJTËSISË ME TË CILËN
U PËRHAPTE VIRUSI, GJËJA
E PARË QË U DESH DHE U BË
ISHTE ULJA E SHPEJTË DERI
NË MBYLLJEN E PLOTË TË
AKTIVITETEVE TË SHUMTA
EKONOMIKE NË PJESËN MË TË
MADHE TË BOTËS. KUDO QË
KIShte VONESA, MADJE EDHE
PËR DISA DITË, PASOJAT ISHIN
TRONDITËSE PËR SHËNDETIN
DHE JETËN E NJERËZVE

Një dekadë pas krizës globale financiare dhe ekonomike (recesioni i madh nga 2007-2009), po përballemi me një krizë të re, jashtëzakonisht atipike, e cila e befaso i botën në shumë aspekte - si në aspektin e shpejtësisë së përhapjes ashtu edhe të madhësisë. Nga pikëpamja ekonomike - me kolapsin mbi kërkesën agregate dhe me zvogëlimin të frikshëm të ofertës agregate. Fillimisht, ajo u shfaq si një krizë shëndetësore dhe u përshkallëzua shpejt në një krizë ekonomike dhe shoqërore. Pas vetëm 5-6 javësh nga paraqitja e tij në Vuhan, RP e Kinës, u zgjerua në nivel planetarë, duke e detyruar, me drejtë, Organizatën Botërore të Shëndetësisë të shpall pandemi globale e cila sot ka prekur rreth 200 vende në mbarë botën. Sipas të dhënave të sotme ¹, numri i përgjithshëm i të infektuarve në botë ka arritur shifrën e 3.45 milion banorëve, me 1.1 milion të shëruar dhe rreth 240 mijë të vdekur. Dy të tretat e të infektuarve dhe të vdekurve kanë jetuar në vendet më të zhvilluara të botës, siç janë Shtetet e Bashkuara të Amerikës, Britania e Madhe, Spanja, Italia, Franca dhe Gjermania. Tani për tani, përshtypja e përgjithshme është se vendet më të zhvilluara dhe më të mëdha në Evropë plus ShBA, përveç Gjermanisë (deri më tani), pothuajse plotësisht kanë dështuar në përballimin me këtë të keqe!

1 <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (2 maj, pasdite)

Shumë ekonomi në botë, ndër të cilat edhe ato më të fuqishmet, janë gjetur të papërgatitura. Parashikueshmëria e cikleve të tilla ekonomike planetare, të paktën deri më tani, ka qenë e pamundur. Si qeveritë dhe institucionet, ashtu edhe agjentët ekonomikë dhe familjet u kapën të papërgatitur. Për shkak të shpejtësisë me të cilën përhapeshite virusi, gjëja e parë që ishte e duhur dhe u bë ishte ulje e shpejtë deri në mbyllje të plotë të aktiviteteve të shumta ekonomike në pjesën më të madhe të botës. Kudo që kishte vonesa, madje edhe për disa ditë, pasojat ishin tronditëse për shëndetin dhe jetën e njerëzve. Nevoja për distancë sociale të njerëzve mbylli shumë aktivitete ekonomike, por të parat që u goditën ishin ato nga sektorët e hotelarisë dhe turizmit, transporti dhe shërbimet e lidhura me transportin, pjesë e tregtisë, arsimit, zejtarisë, sektorët më intensivë të punës (tekstili, përpunimi i lëkurës ...), kultura, sporti etj.

Në kushte të tilla, secila qeveri bën përpjekje për të vendosur prioritetet, të cilat për nga natyra e krizës dhe pasojat e saj nuk është vështirë për t'i përcaktuar. **Prioriteti i parë ishte përgatitja dhe forcimi i sistemit shëndetësor dhe shëndetit publik të njerëzve, kujdesit shoqëror për grupet sociale të cënueshme dhe ata që do të jenë të parët që do të humbin punën e tyre si rezultat i krizës nga korona dhe ruajtjes të kondicionit të ekonomisë sa më shumë që mundet.** Fatkeqësisht kishte edhe të tillë, në vendet më të zhvilluara, të cilët që në fillim kur virusi trokiti në "dyert e tyre" nuk morën me mjaft seriozitet kërcënimin, dhe madje u shërbyen me tone nënvlerësuese dhe me një dozë cinizmi, se ekonomia do të funksionojë dhe nuk do të ndalet për shkak të koronavirusit! Me shpejtësinë e "dritës" ata ndryshuan qëndrimet e tyre, por, për fat të keq, pasojat për jetën e njerëzve, janë më të mëdha pikërisht aty!

Autoritetet dhe institucionet monetare po reagojnë shpejt me instrumentet dhe politikat e tyre themelore monetare - nga ulja e nivelit të interesit bazë (referencë) deri te relaksimi i masave të kredisë duke shtyrë mbledhjen e kredive. Për shkak të natyrës së politikës monetare dhe nevojës për të ruajtur stabilitetin makroekonomik dhe veçanërisht stabilitetin e sektorit financiar, "barra" më e madhe i bie sektorit fiskal. Shumë qeveri, si në Shtetet e Bashkuara, Kanada dhe Evropë, sollën paketat e tyre fiskale, aq të vështira sa kurrë më parë në historinë fiskale, duke përfshirë këtu edhe krahasimin me krizën globale financiare të 2007-ës.

Për dallim nga koha e krizës globale financiare në vitin 2007, kur vendet për sa i përket borxhit publik, kishin në dispozicion hapësirë shumë më të madhe fiskale, sot gjithkund (me disa përjashtime në vendet më të disiplinuar, siç është Gjermania, për shembull), ajo hapësirë është shumë e vogël ose nuk ekziston. “Përparësia”, nëse mund ashtu ta quajmë, është se rrallë kush kujdeset për hapësirën fiskale në kohë krize.²

Është e rëndësishme të dizajnohen masat më optimale

Në rastin e Republikës së Maqedonisë së Veriut, borxhi publik është në kufijtë e 50% të PBB-së, pothuajse në të njëjtin nivel si tre vjet më parë (2017). Gjithashtu në anën e të ardhurave publike, veçanërisht tek ato që janë më produktive nga pikëpamja fiskale - taksat indirekte - hapësira është shumë e kufizuar. Nuk ka elasticitet të mjaftueshëm të këtij lloji të të ardhurave publike. Ndërsa në taksat direkte do të kishte më shumë hapësirë nëse tani nuk do të ishte periudha parazgjedhore! Fatkeqësisht, hapësira tek borxhi publik, e cila ekzistonte deri në vitin 2008, kur ai ishte rreth 26% të PBB-së, pothuajse u “shpenzua” për 6-7 vjet përmes të ashtuquajturit projekt “Shkupi 2014”! Sidoqoftë, ka ekonomistë “optimistë” që vlerësojnë, 50% të borxhit publik, si të matur, bazuar në kufijtë formale që janë 60% të PBB-së, sipas kriterëve të Mastrihtit për BE dhe si pasojë e këtij kriteri pretendojnë se kemi akoma hapësirë të mjaftueshme. Analizat tona shkencore, për nivelin optimal³ të borxhit

AUTORITETET DHE INSTITUCIONET MONETARE PO REAGONJË SHPEJT ME INSTRUMENTET DHE POLITIKAT E TYRE THEMELORE MONETARE - NGA ULJA E NIVELIT TË INTERESIT BAZË (REFERENCË) DERI TE RELAKSIMI I MASAVE TË KREDISË DUKE SHTYRË MBLEDHJEN E KREDIVE. PËR SHKAK TË NATYRËS SË POLITIKËS MONETARE DHE NEVOJËS PËR TË RUAJTUR STABILITETIN MAKROEKONOMIK DHE VEÇANËRISHT STABILITETIN E SEKTORIT FINANCIAR, “BARRA” MË E MADHE I BIE SEKTORIT FISKAL. SHUMË QEVERI, SI NË SHTETET E BASHKUARA, KANADA DHE EVROPA, SOLLËN PAKETAT E TYRE FISKALE, AQ TË VËSHTIRA SA KURRË NË HISTORINË FISKALE

2 Në lidhje me këtë është e njohur thënia e profesorit A. Diksit nga Universiteti Princeton-SHBA, (parafrazoj) Jini të kujdesshëm në kohëra të mira. Sidoqoftë, kam frikë se ju do ta mësoni këtë mësim në kohëra të mira sepse në raste të tilla zakonisht harrohet që kohërat e këqija mund të kthehen.

3 Gjatë përcaktimit të kufirit të nivelit optimal të borxhit publik, ekonomistët i përmbahen rregullit të të ashtuquajturës rritje margjinale (shtesë) pozitive e ekonomisë dhe potencialit - përderisa një njësi e rritjes së borxhit shtesë (margjinal) rezulton në një “njësi plus” të rritjes ekonomike dhe potencialit, huamarrja konsiderohet e justifikuar.

publik tregon se pragu i korrelacionit pozitiv midis borxhit dhe rritjes është, pothuajse, i arritur, d.m.th. **ai është 53.42%**.⁴ Përkatësisht, ky rezultat përkon me gjetjet e hulumtimeve sipas të cilëve borxhi publik i vendeve në zhvillim duhet të jetë afër gjysmës të vendeve të zhvilluara, i cili, sipas ekonomistëve më të mirë botërorë, është vendosur midis 90-100 % e PBB-së (Reinhart dhe Rogof, 2010, pastaj Çeçerita dhe Roter, 2010; Baum, 2012; Kumar në 2015; Mencinger 2015).

Sa i përket madhësisë dhe strukturës së Buxhetit të Republikës së Maqedonisë së Veriut për vitin 2020, duke marrë parasysh kontekstin politik këtë vit, në të kryesisht dominonin motive shoqërore dhe politike, si në çdo vit zgjedhor. Rritjet e pagave në sektorin e arsimit, pas rritjes së pagave në sektorin e shëndetësisë, rritjet e pensioneve, si dhe subvencionet sociale (sipas madhësisë dhe strukturës), akoma më tepër ngushtuan hapësirën fiskale në Buxhetin qendror për vitin 2020.

Qeveria e Republikës së Maqedonisë së Veriut, duke filluar nga 10 marsi 2020, kur miratoi masat e para restriktive dhe kufizimet për lëvizje, menjëherë filloi me konsultime më të gjera për hartimin e masave për të përballuar pandeminë. Në një proces gjithëpërfshirës, Kryeministri së bashku me ministrat e ekonomisë dhe këshilltarët ekonomikë në kabinet, filluan konsultimet me të gjitha shoqatat e biznesit, komunitetin e ekspertëve dhe akademikëve, përfaqësuesve të disa subjekteve të mëdha ekonomike, Bankën Kombëtare të Republikës së Maqedonisë së Veriut, asociacionin e bankave dhe palë të tjera të interesuar në mënyrë që të analizojnë situatën dhe të propozojnë dhe miratojnë masat më të përshtatshme për të tejkaluar krizën.

Shkaku se gjendjet janë duke ndryshuar dita ditës (me intensitet të lartë të ndryshimeve), ishte pikërisht në mbledhjen e parë këshilluese kur u propozua që masat të hartohen dhe miratohen gradualisht dhe me dinamikë, në varësi të zhvillimit të ngjarjeve dhe krizës. Qëllimet dhe prioritetet ishin të targetuara dhe ishin shumë të ngjashme si në qeveritë e tjera në rajon dhe më gjerë. Dallimi ishte në shtrirjen dhe madhësinë. Është e kuptueshme që në situata të tilla kurrë nuk mund të gjithë të jenë të kënaqur. Por, është e rëndësishme të hartohen masat më optimale që, sa më shumë që të jetë e mundur në periudha të

4 Shihni më shumë: A. Bexheti dhe L. Sadiku - Projekt shkencor i ASHAM për vitin 2019, "Ndikimi i borxhit publik në rritjen ekonomike. Analiza dinamike dhe empirike e vendeve të Ballkanit Perëndimor me referencë të veçantë për Republikën e Maqedonisë së Veriut"

vështira, të bëjnë çdo përpjekje për të shpëtuar jetën e qytetarëve, të shpëtohen vendet e punës dhe kompanitë (nga falimentimi), si dhe të kujdesen për pjesët më të rrezikuara të popullatës në shoqëri. Prioriteti më i lartë në masat ekonomike është ruajtja e likuiditetit të kompanive, veçanërisht për shkak të efektit zinxhiror në relacion të ekonomisë - Buxhetin e shtetit.

Paketa e parë e masave qeveritare ishte shumë e “varfër” dhe e thjeshtë. Nëse kjo ishte për shkak të nevojës për të blerë pak kohë derisa situata të jetë më e qartë, bazuar në të dhënat dhe evidencat parësore, atëherë ndoshta edhe mund të justifikohet! Linja e kredive pa interes për mikro bizneset dhe për bizneset e vogla, si dhe për tregtarët individualë, të cilët ishin të parët që u goditën nga kriza, në vlerë prej rreth 5.7 milion euro, e menaxhuar përmes Bankës për Promovimin e Zhvillimit, ngadalë po realizohet. Madje edhe sot, kur shkruajmë këtë analizë (2 maj), plasmani i këtyre kredive nuk është plotësisht i realizuar. Më vonë, në paketën e dytë të masave, kjo shumë do të rritet për 8 milion euro, të cilat, gjithashtu, do të kenë një zbatim të ngadaltë. **Procedurat e zbatimit janë shumë të ngadalta për sa i përket dinamikës së ngjarjeve! Në rrethana të tilla, shpejtësia e realizimit të kreditimit dhe injektimit të likuiditetit mund të jenë shumë më të rëndësishme sesa vetë vëllimi! Nga ana tjetër, të gjitha këto kredi duhet të jenë për qëllime prioritare vetëm për kapital qarkullues.**

Paketa e dytë e masave (rreth pesëmbëdhjetë), e cila ishte dhjetë ditë në konsultime të vazhdueshme, u miratua në një procedurë mjaft të shpejtë, në fillim të prillit. Biznesmenët si drejtpërdrejt ashtu edhe përmes dhomave ankohen për paqartësinë dhe kompleksitetin e kriterëve dhe procedurave. Ndër masat më të rëndësishme, por edhe masat më të debatuar në këtë paketë, do të doja të veçoja këto (formulim i lirë):

- Mbështetja e ekonomisë me një synim për ruajtjen e vendeve të punës dhe likuiditetin e kompanive private të prekura nga kriza - një pagë (neto) minimale (nga 14,400 denarë) i paguhet secilit punonjës për muajt prill dhe maj të vitit 2020;
- Çdo i punësuar që ka humbur vendin e punës shkaku i krizës, do t’i paguhet 50% nga neto rroga e tij mesatare në periudhe prej 6 muajsh;

- Riprogramimi i kredive ose shtyrja e pagesës së kësteve për të gjithë qytetarët dhe kompanitë e prekura nga kriza për periudhë nga tre deri në gjashtë muaj;
- Kredi shtesë pa interes për kompanitë (si në paketën e parë të masave) në vlerë prej 8 milion euro.

Një muaj pas miratimit të masave nga paketa e dytë deri në këto momente (2 maj), ende ekzistojnë shumë paqartësi si në lidhje me kriteret, ashtu edhe për procedurat dhe dinamikën e zbatimit të tyre. **Përderisa të “paketa” e parë vërejtja kryesore është për dinamikën e zbatimit, të ajo faktori i kohës është edhe më kritik sepse jemi në fund të muajit të dytë nga fillimi i krizës, kështu që kompanitë dhe qytetarët që janë prekur nga kriza në mënyrë të drejtpërdrejtë nuk kanë më fuqi financiare për t’i mbijetuar këto goditje! Prandaj, institucionet përkatëse duhet të veprojnë shpejt dhe masat duhet të funksionojnë menjëherë.**

Buxheti në fokus të paketës së tretë

a) Ana e të ardhurave të Buxhetit

Tashmë është në fund edhe muaji i dytë pasi kriza goditi Buxhetin. Tani kemi evidencë fillestare për vlerësimin dhe projektimin e zbatimit të buxhetit. Përderisa në dy muajt e parë të vitit, buxheti qendror i vendit nuk ishte në gjendje të keqe (realizimi mujor dështoi me rreth 1.2%), sepse realizimi kumulativ i të ardhurave totale është 14% (realizimi ideal duhet të jetë 16.66%), gjatë muajit mars, dështime të konsiderueshme janë vërejtur në tatimin në fitim (18.4% nga idealja 25%), akcizat (18% nga 25%) dhe donacionet nga jashtë (11% prej 25%). Të ardhurat nga TVSH-ja që nga muaji mars nuk janë kritike sepse 21.1% nga idealet 25% janë realizuar. Kontributet (PIO, ZO dhe punësimi) qëndrojnë mirë

QEVERIA E REPUBLIKËS SË MAQEDONISË SË VERIUT, DUKE FILLUAR NGA 10 MARS 2020, KUR MIRATOI MASAT E PARA RESTRIKTIVE DHE KUFIZIMET PËR LËVIZJE, MENJËHERË FILLOI ME KONSULTIME MË TË GJERA PËR HARTIMIN E MASAVE PËR TË PËRBALLUAR PANDEMINË. NË NJË PROCES GJITHËPËRFSHIRËS, KRYEMINISTRI SË BASHKU ME MINISTRAT E EKONOMISË DHE KËSHILLTARËT EKONOMIKË NË KABINETIN FILLUAN KONSULTIMET ME TË GJITHA SHOQATAT E BIZNESIT, KOMUNITETIN EKSPERTËVE DHE AKADEMIKËVE, PËRFAQËSUESIT E DISA SUBJEKTEVE TË MËDHA EKONOMIKE, BANKËN KOMBËTARE TË REPUBLIKËS SË MAQEDONISË SË VERIUT, ASOCIACIONI I BANKAVE DHE PALË TË TJERA TË INTERESUAR NË MËNYRË QË TË ANALIZOJNË SITUATËN DHE TË PROPOZOJNË DHE MIRATOJNË MASAT MË TË PËRSHTATSHME PËR TË TEJKA LUAR KRIZËN

për tremujorin e parë, që janë realizuar me rreth 23.5% nga 25%, që tregon se kompanitë rregullisht kanë paguar pagat e të punësuarve deri në mars.⁵

Skenarët e Ministrisë së Financave për dështimin në nivel vjetor prej 20% (700 milion euro më pak) si më optimistike, më pas skenari real 30% (1.050 milion euro më pak) dhe ai pesimistik prej 40% (rreth 1.400 milion euro më pak) me siguri që varen vetëm nga kohëzgjatja e krizës me koronavirusin. Është mosmirënjohëse të parashikosh, veçanërisht një ekonomist të parashikojë zhvillimin e një fenomeni shëndetësor, por në çdo rast nëse bazohemi në distancën kohore të krizës së koronës në Vuhan (75 ditë), si dhe kurbën e infeksioneve jo vetëm në vendin tonë, por dhe në rajon, kah fundi i majit, duhet të fillojë normalizimi i situatës dhe lëvizja e ngadaltë e instrumenteve të ndryshkur të ekonomisë. Do të duhet së paku edhe kaq kohë (2.5 deri në 3 muaj) që ekonomia të fitojë në dinamikë, kështu që tremujori i tretë do të përfundojë duke u rimëkëmbur.

Nëse vazhdon tendenca e “çlirimit”, në Evropën Perëndimore dhe veçanërisht nëse kthehet regjimi i udhëtimit të lirshëm, gjatë verës, “erë në shpinë” për ekonominë tonë, veçanërisht nga pikëpamja e konsumimit, do të japë prania e diasporës. Unë shoh një avantazh tjetër në dinamikën e shpenzimeve në bazë të fushatave politike, si nga institucionet përmes investimeve publike (me marrëveshje / pagesë të shtyrë), ashtu edhe nga partitë politike, pjesëmarrësit në procesin zgjedhor. Nëse kriza menaxhohet me angazhim dhe disiplinë maksimale, është e mundur që skenari optimist të jetë një skenar real për dështimin e të ardhurave në buxhetin në nivel vjetor. Dhe madje nëse vjen deri tek realizimi i skenarit real, nuk është aq keq, në kushte kur kjo pandemi na ka prekur të gjithëve. Në parashikime të tilla jomirënjohëse, natyrisht, Qeveria duhet t’i analizojë seriozisht të gjitha burimet e reja të mundshme të të ardhurave, madje edhe përkohësisht, vetëm për këtë vit aktual.

Në këtë drejtim, në anën e të ardhurave të Buxhetit, unë rekomandoj disa masa që do të zbusnin dështimin drastik, siç janë:

- **kontroll i rreptë mbi menaxhimin financiar të të gjitha organeve rregullatore në vend dhe ndërmarrjeve publike fitimprurëse.** Ato gjenerojnë të ardhura të mëdha, por në të

⁵ www.finance.gov.mk, Ministria e Financave - Raporti mujor për muajin mars për realizimin e buxhetit për vitin 2020

njëjtën kohë, përmes luksit të madh dhe komoditetit në shpenzimet e tyre, ato shumë pak transferojnë në Buxhetin e shtetit. Angazhimi i një firme të huaj të njohur të auditimit (PwC, KPMG, Deloitte...) për të monitoruar operacionalisht kostot dhe shpenzimet e këtyre organeve dhe kompanive përmes një sistemi të shpërblimit të kursimeve, **mund të krijojë një numër tre shifror (milion euro) në nivel vjetor.**

- **rritja e akcizës për të gjitha llojet e derivateve të naftës për 3 deri në 4 denarë/litër, përveç për transportuesit / transportin e mallrave dhe njerëzve, si dhe për bujqësinë** (përmes një sistemi me vauçerë).⁶ Kjo masë nuk do të jetë një barrë për shpenzuesit, të paktën jo gjatë kësaj periudhe kur çmimet e naftës janë historikisht të ulëta. Çmimet sot janë mesatarisht për 25% më të ulëta se dy muaj më parë dhe në fakt pothuajse mbi 3 denarë / litër humben nga TVSH-ja në derivatet e naftës bazuar në çmimet e ulëta. Kjo masë do të krijonte të ardhura shtesë në buxhetin në shumë prej 60 deri në 65 milion euro në vit.
- shqyrtimi i **të mirave atraktive publike / mjete / asete që mund të shndërrohen në vlera monetare nëpërmjet të tjetërsimit/shitjes si të ardhura kapitale në Buxhetin**, duke filluar nga koncesionet aktuale dhe të ardhshme për përdorimin e të mirave publike, shitjen e pronave të ndërmarrjeve shtetërore, toka ndërtimore, përsheptimi i konfiskimit të pasurive të fituara në mënyrë të paligjshme, shitja e objekteve të ndryshme të papërdorura (hotele dhe vendpushime) që janë duke u shkatërruar, si dhe prona të tjera që nuk janë përdorur me vite (nuk do të doja të rendisja këtu dhjetëra kapacitete specifike të papërdorura).
- **të rritet niveli i taksës mbi fitimet nga kapitali dhe fitimet kapitale për të paktën 10% deri në fund të vitit 2020,**
- eventualisht mund të riaktivizohet shkalla progresive e taksave personale me të njëjtin prag dhe nëse nuk mund të rritet, **të paktën me të njëjtën shkallë prej 18%,**
- **të rritet shkalla e taksës së pronës nga 0.1 deri 0.2% në 0.3% të vlerës së pronës,** që do të mundësojë të zvogëlohet vlera e nevojshme e dotacioneve nga buxheti qendror në buxhetet e vetëqeverisjes lokale, etj.

6 Mos u habitni - ky projektim ishte më 10 prill! Sot, kur teksti është duke u finalizuar, këtë tashmë Qeveria e ka bërë - akciza është rritur për 3 denarë për litër.

Të gjitha këto, dhe ndoshta edhe masa të tjera, **do të gjeneronin një efekt fiskal nga së paku 150-175 milion euro për vitin 2020.**

Shkurtimi i periudhës së rimbursimit të TVSH-së mund të ndihmojë në përshpejtimin e likuiditetit të subjekteve afariste edhe atë me efekte të shumëfishta. Thjesht, të mos mbahen mjete financiare pa nevojë në thesarin e Buxhetit. Shpejtësia e qarkullimit të fondeve buxhetore ndikon në likuiditetin e kompanive.

Përveç këtyre masave të mundshme, duhet pasur kujdes që të mos vendosen shkurtime të mundshme të detyrimeve publike në anën e të ardhurave të Buxhetit si për shembull përjashtimet ose lehtësimet tatimore. Të ardhurat publike, siç u përmend më lart (dhe në skenarët e parashikuara), do të zvogëlohen në mënyrë të konsiderueshme për shkak të krizës dhe nuk duhet të zbuten më tej me masa të tjera lehtësuese, pavarësisht presionit nga shoqatat ekonomike. Nevojave për të lehtësuar ose përjashtuar taksapaguesit e prekur nga kriza, është më mirë t'u përgjigjeni përmes subvencioneve, kompensimeve, mbështetjes buxhetore nga ana e shpenzimeve, në vend se të shkurtohet ana e të ardhurave.

Assesi nuk duhet të relaksohemi në një **amnisti të re fiskale**, për të cilën flitet gjithnjë e më shpesh. Kjo është për të mos prishur sistemin e të ardhurave publike sepse tatimpaguesit do të inkurajoheshin për të bërë evazione të ndryshme tatimore dhe sepse pasi të jepet një lehtësim tatimor ekziston rreziku që ajo të bëhet një e drejtë e fituar edhe në një kohë kur tejkalohej arsyet për të cilën është lejuar lehtësimi. Duke folur në mënyrë metaforike, për hir të ekuilibrit, duhet të përpiqemi që "ta zgjasim këmbën e shkurtër, e jo ta shkurtojmë më të gjatën"! Në fund të fundit, si tërë rajoni, ashtu edhe ne ende përballemi me një nivel të lartë të ekonomisë joformale dhe evazionit fiskal.

MINISTRIA E FINANCAVE,
NË KONSULTIM DHE
MARRËVESHJE ME BPRM, TË
SHQYRTOJË MUNDËSITË PËR
VEPRIME TË KOORDINUARA
PËR TRANSMETIMIN E TË
ASHTUQUAJTURËS "KORONA-
BOND". MEQENËSE BPRM
PAGUAN INTERES 2% PËR
BONOT E THESARIT (NORMA
E PONDERUAR NË 31 MARS
2020), NDËRSA INTERESI PËR
DEPOZITAT NË DENARË PA
KLAUZOLË TË MONEDHËS
ËSHTË RRETH 1.6%, ATËHERË
INTERESI I SYNUAR TË
"KORONA-BONDIT" DUHET TË
JETË SË PAKU + 2% , NJË ÇMIM
QË DO TA BËNTE KËTË BOND
TËRHEQËS PËR INVESTITORËT.
NËSE DOMOSDOSHMËRISH
DUHET TË HYNË NË TREGUN
NDËRKOMBËTAR TË KAPITALIT
ME NJË EURO BOND TË RI,
ATËHERË KJO DUHET TË
BËHET SA MË SHPEJT QË
ËSHTË E MUNDUR, DHE SIPAS
MUNDËSIVE, JO MË SHUMË SE
400 - 500 MILION EURO

B) Ana e shpenzimeve e Buxhetit

Ana e shpenzimeve e buxhetit, jo se është në vëllim më të madh, por për shkak të copëzimit më të madh për qëllime, funksione dhe kryesisht nëpër përdoruesit e buxhetit, ka një hapësirë fiskale shumë më të madhe për "kursime". Natyra e disa llojeve të shpenzimeve publike është e tillë që lejon një vonesë kohore. Në f. 72 nga Buxheti i Republikës së Maqedonisë së Veriut (të konsoliduar), është dhënë një përmbledhje e klasifikimit ekonomik të pozicioneve sintetike të buxhetit nëpër grupe. Në grupet: 40 - paga dhe shtesa, 41 - rezerva dhe shpenzime të papërcaktuara, 46 - subvencione dhe transferime në ekonomi dhe sektorin joqeveritar, 47 - përfitime sociale dhe 49 - shlyerje e kryegjësë, nuk ka vend për shkurtime dhe kursime, sepse këto qëllime mund të ketë nevojë të preferohen për shkak të krizës së koronës!

Sidoqoftë, në grupet e mëposhtme, ka vend për të shkurtuar dhe kursyer, në mënyrë të konsiderueshme (në milion denarë):

Grupi	Përshkrim	Buxheti 2019	Buxheti 2020	% Ndryshimi	Shuma
42	Mallrat dhe shërbimet	39.601	50.526	27.6	10.925 ⁷
44	Transferim aktual në NJVL	19.124	21.375	11.8	2.251
	- prej nga: Blllok dotacione	16.573	18.625	11.2	2.052 ⁸
48	Shpenzimet kapitale	11.700	23.773	203.2	12.073 ⁹
Gjithsej:					27.301

Pra, në këto pozicione të buxhetit, nëse ato arrijnë realizimin e vitit të kaluar, krijohet hapësirë për kursim të mbi 440 milion eurove. Për të mos më kuptoni gabimisht, nuk po them se duhet të zbatohet kjo logjikë lineare dhe vetëm ky kriter (niveli i një viti më parë), **por**

7 Kjo është diferenca nga Buxheti i RMV (i konsoliduari), por edhe nëse analizohet vetëm Buxheti Qendror i RMV-së, diferenca është rreth 132 milion euro. Dallimi më i madh është tek "Shërbimet kontraktuale" me rreth 50% të diferencës totale të këtij grupi, më saktësisht 6,520 milion denarë (106 milion euro). Rebalancimi total i propozuar nga MF, që u miratua nga Qeveria, shkurtime dhe realizimi i përgjithshëm ishte 107 milion euro!

8 Përveç shpërndarjes së TVSH-së në NJVL sipas një formule tjetër, te dotacionet e bllokut kanë një hapësirë të konsiderueshme për të shtyrë shpenzimet e caktuara!

9 Hapësira më e madhe për shkurtime dhe kursime është në shpenzimet kapitale - sepse, për fat të keq, ato kurrë nuk janë realizuar plotësisht (si në vitin 2019) për shkak të kapacitetit të ulët të institucioneve, por edhe për shkak të natyrës së tyre, ku kryesisht ka vend për vonesa pa ndonjë "kokëdhimbje" të veçantë "!

vetëm jam duke e identifikuar hapësirën në anën e shpenzimeve, pa “prekur” subvencionet sociale, pagat dhe shtesat (të cilat në një pjesë tashmë janë të korigjuar), transferime të ndryshme në sektorin joqeveritar etj. Këto grupe të shpenzimeve buxhetore, për nga natyra e tyre, lejojnë vonesa për shkak të karakterit të krizës - pikërisht në aspektin e distancës kohore. Në disa prej këtyre grupeve, madje mund të shkurtohet edhe më tepër nga diferenca lineare se në vitin e kaluar, por te disa tjerë mund të jetë më pak.

E gjithë kjo duhet të shtjellohet më në detaje dhe të përcaktohet sipas përdoruesit e buxhetit ku menaxhimi ka treguar përdorim joefikas, dhe madje keqpërdorim¹⁰, më pas te ato ku natyra e qëllimit lejon vonesë. Së paku gjatë kësaj periudhe, shkurtimet nuk duhet të përfshijnë shpenzimet e dedikuara për sistemin shëndetësor, policinë, ushtrinë, doganat, qendrën për menaxhimin e krizave dhe përdoruesit e tjerë të angazhuar në luftën kundër pandemisë. **Prandaj, unë mendoj se rebalancimi i propozuar në anën shpenzuese të buxhetit në shumë prej vetëm 107 milion është shumë i ulët dhe i pamjaftueshëm!**

Burimet e mundshme të financimit (të diferencës të buxhetit)

Pothuajse shumica e ekspertëve (racionalë) ekonomikë në vend pajtohen që kriza e koronës do të ketë një goditje të madhe buxhetore nga të dy anët - kryesisht në anën e të ardhurave, por edhe në anën e shpenzimeve për sa i përket ndryshimit të strukturës sipas qëllimit.

Madje edhe duke supozuar se skenari real i Ministrisë së Financave do të ndodhte, në buxhetin, kështu siç është i krijuar dhe nëse aplikohen masat për të ardhura shtesë (të propozuara këtu), por edhe për zvogëlime sipas propozimeve të paraqitura, **do të mungojnë rreth 700 milion euro, edhe atë:**

10 Bazuar në raportet e auditimit të Revizionit Shtetëror dhe në bazë të informacioneve të tjera zyrtare nga institucionet, te të gjithë përdoruesit e buxhetit, ku konstatohen parregullsi të konsiderueshme dhe përdorim dhe shpërndarje joefikase të fondeve buxhetore dhe mungesa e aftësive për qeverisje të mirë, duhet të priorizohen në shkurtimin.

(Shuma në mil.euro)

1. Humbja e të ardhurave publike (30% prej 3.5 miliardë euro)	1.050
2. Rritja e të ardhurave (të propozuara) – rreth	175
3. Shpenzimet e korrigjuara pas rebalancimit të propozuar (aktual) nga FM	107
4. Shpenzimet e korrigjuara (diferenca midis Min. së Financave dhe këtu 440-107)	333
5. Gjithsej: (1-2-3-4) -	435
6. Deficiti i projektuar në versionin bazë të Buxhetit (17.375 mil. den)	282
Nevojë për të financuar deficitin e llogaritur (5+6) –	- 717

Qeveria tashmë ka arritur të tërheqë financimin nga **FMN me rreth 170 milion euro**, nga **Banka Botërore fitoi 140 milion euro** dhe nga **BE është paralajmëruar ndihmë makro-financiare prej 160 milion eurove**, ose gjithsej rreth **470 milion euro**. Sigurisht, jo të gjithë jepen menjëherë dhe në kesh. Sipas kësaj situate, diferenca prej **rreth 250 milion eurosh**, do të duhet të kërkohet përsëri në tregun ndërkombëtar të kapitalit, mundësisht së pari nga institucionet financiare shumëpalëshe si MBRD, IEB dhe të ngjashme, dhe më në fund të kërkohet përmes Eurobondit.

Cilat janë mundësitë më optimale?

Para se të vendoset shuma e re, këtë verë (sipas njoftimit të Qeverisë në fund të korrikut), unë rekomandoj:

Së pari, Ministria e Financave, në konsultim dhe marrëveshje me BPRM, të shqyrtojë mundësitë për veprime të koordinuara për transmetimin e të ashtuquajturës “korona-bond”. Meqenëse BPRM paguan interes 2% për bonot e thesarit (norma e ponderuar në 31 Mars 2020), ndërsa interesi për depozitat në denarë pa klauzolë të monedhës është rreth 1.6%, atëherë interesi i synuar të “korona-bondit” duhet të jetë së paku **+ 2% , një çmim që do ta bënte këtë bond tërheqës për investitorët (dhe bankat vendase).**

Së dyti, nëse domosdoshmërisht duhet të hyni në tregun ndërkombëtar të kapitalit me një Eurobond të ri, atëherë kjo duhet të bëhet sa më shpejt që është e mundur (dhe për shkak të kushteve), dhe sipas mundësive, jo më shumë se 400 - 500 milion euro (është përmendur shuma 800 milion euro!).

Së treti, nëse lejojnë rrethanat monetare, dhe për shkak të nevojave fiskale të shtetit, nëse Qeveria përmes Ministrisë së Financave dhe në koordinim me BPRM, bien dakord të lëshojnë fondet që NBRM ka fituar përmes bonove të thesarit, në shumën prej rreth 400 milion euro, atëherë kjo situatë do të ndihmonte të mos shkohet me huazimin kaq

NËSE LEJOJNË RRETHANAT MONETARE, DHE PËR SHKAK TË NEVOJAVE FISKALE TË SHTETIT, NËSE QEVERIA PËRMES MINISTRISË SË FINANCEVE DHE NË KOORDINIM ME BPRM, BIEN DAKORD TË LËSHOJNË FONDET QË NBRM KA FITUAR PËRMES BONOVE TË THESARIT, NË SHUMËN PREJ RRETH 400 MILION EURO, ATËHERË KJO SITUATË DO TË NDIHMONTE TË MOS SHKOHET NË ME HUAZIMIN KAQ TË MADH NË TREGUN NDËRKOMBËTAR TË KAPITALIT, NË KUSHTE KUR KËRKESA ATJE RRIETET DINAMIKISHT DHE I BËN PRESION POTHUAJSE ÇDO DITË ÇMIMIT TË KAPITALIT (SHKALLËS SË INTERESIT). NË NDËRKOHË, BPRM TASHMË KA "LËSHUAR" 8

të madh në tregun ndërkombëtar të kapitalit, në kushte kur kërkesa atje rritet dinamikisht dhe i bën presion pothuajse çdo ditë çmimit të kapitalit (shkallës së interesit). Në ndërkohë, BPRM tashmë ka "lëshuar" 8 miliardë denarë (ose rreth 130 milion euro) te bankat komerciale, në mënyrë që ata të mund t'i plasojnë në ekonomi dhe të përmirësojnë likuiditetin e ekonomisë, gjë që është absolutisht e mirëseardhur.

Propozimi i ekspertëve të opozitës për tërheqjen dhe përdorimin e përkohshëm të mjeteve nga Shtylla e Dytë e Pensioneve, të cilët më vonë rëteruan në miratimin e Dekretit të Qeverisë me forcë të Ligjit për drejtimin e përkohshëm të 6% nga kontributi i PIO-së nga Shtylla e Dytë në Shtyllën e

Parë të Pensioneve, për të zvogëluar shumën e subvencionimit të Fondit nga Buxheti, mund të shkaktojë shumë pasoja të padëshirueshme në aspekt të ndjenjës së "konfiskimit" midis mbajtësve të atyre fondeve, d.m.th. qytetarët që janë pronarë dhe që janë përcaktuar për atë shtyllë. Nuk duhet të jeni jurist për të ditur parimet themelore kushtetuese që, së pari - pronësia konsiderohet e paprekshme dhe së dyti - nuk rekomandohen vendime me efekt prapaveprues (në këtë rast do të ishte kështu), veçanërisht kur është në dëm të qytetarëve! Shtylla e dytë është kapitale, kështu që kompanitë që administrojnë ato, në përputhje me kushtet e tregut, mund të vendosin të diferzifikojnë portofolin e kapitalit, duke investuar një pjesë në bonot e qeverisë. Përndryshe, nëse kjo ndodh, ajo mund të jetë shpejt objekt i seancës dëgjimore përpara Gjykatës Kushtetuese, për shkak të rrezikimit të pronësisë të mbajtësve të atyre llogarive dhe kursimeve.

Tetovë, 2 maj, viti 2020

(Autori është akademik, anëtarë i AShAM dhe rektor i Universitetit të Evropës Juglindore – Tetovë)

Shënim: Analiza fillestare e kësaj problematike është përgatitur më 10 prill dhe është publikuar në ueb faqen e Akademisë e Shkencave dhe Arteve të Maqedonisë ASHAM si një kontribut për vendimmarrësit për të përballuar pandeminë Kovid 19 në Republikën e Maqedonisë së Veriut. Ky është një version i ndryshuar, azhurnuar dhe plotësuar, tre javë më vonë

Превод од македонски на албански јазик: Дениз Сулејман

ПАНДЕМИЈАТА И МЕЃУНАРОДНИТЕ ОДНОСИ

ОГНЕН МАЛЕСКИ

ПАНДЕМИЈАТА ПО СИТЕ СВОИ КАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕТСТАВУВА ТРАНСНАЦИОНАЛНА ЗАКАНА ЗА КОЈА Е ПОТРЕБЕН ГЛОБАЛЕН ОДГОВОР. НО, НАМЕСТО КООРДИНИРАН ПРИСТАП ОД МЕЃУНАРОДНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ, РЕГИОНАЛНИТЕ ИНИЦИЈАТИВИ И НАЦИОНАЛНИТЕ ВЛАДИ, НАДВЛАДЕА ИНДИВИДУАЛНИОТ НАЦИОНАЛИСТИЧКИ ПРИСТАП ВО СПРАВУВАЊЕТО СО БРОЈНИТЕ ЗАКАНИ, РАЗОТКРИВАЈЌИ ГИ СИТЕ СЛАБОСТИ НА ПОСТАВЕНОСТА И ФУНКЦИОНИРАЊЕТО НА МУЛТИЛАТЕРАЛИЗМОТ. ПРИТОА, ВО УСЛОВИ КОГА НА ГЛОБАЛНО НИВО ПРЕОВЛАДУВА КЛИМАТА НА ПОЛИТИЧКА ПОЛАРИЗАЦИЈА И ГЕОПОЛИТИЧКА КОНКУРЕНЦИЈА, БРОЈНИТЕ ИНИЦИЈАТИВИ И ЗАЛОЖБИ ЗА МУЛТИЛАТЕРАЛЕН ПРИСТАП МИНАА БЕЗ ПОСЕРИОЗЕН ЕФЕКТ. НЕДОСТИГОТ ОД ГЛОБАЛНО ЛИДЕРСТВО ПРИДОНЕСЕ ПОСЛЕДИЦИТЕ ОД ПАНДЕМИЈАТА ДА БИДАТ ОНАКВИ КАКВИ ШТО СЕ ДЕНЕС

Новата мантра која изминативе месеци унисоно ја повторуваат бројни светски: политичари, експерти, аналитичари, новинари, но и обични граѓани и која катадневно е присутна во водечките светски медиуми, независно дали во конкретниот случај се обработува тема врзана за: здравствениот, хуманитарниот, социјалниот, безбедносниот, политичкиот, културниот, спортскиот или друг аспект на човековото живеење е: „Ништо повеќе нема да биде исто како што беше“. Ваквата реакција е сосема разбирлива ако се имаат предвид разорните ефекти од пандемијата чијшто крај сè уште не се насира, а чии последици, за жал, ќе се чувствуваат и во години-те што ни претстојат. Пандемијата на корона вирусот (Ковид-19) инфицираше милиони, причина е за смртта на стотици илјади и директно влијае врз благосостојбата на милијарди луѓе ширум светот.

Пандемијата по сите свои карактеристики претставува транснационална закана за која е потребен глобален одговор. Но, парадоксално, наместо јакнење на

кооперативниот дух и координиран пристап од страна на меѓународните организации, регионалните иницијативи и националните влади, цврсто надвлада индивидуалниот националистички пристап во справувањето со бројните закани, разоткривајќи ги сите слабости на поставеноста и функционирањето на мултилатерализмот. Притоа, во услови кога на глобално ниво преовладува климата на политичка поларизација и геополитичка конкуренција, бројните иницијативи и заложби за мултилатерален пристап (на синтетизиран начин артикулирани во пораката на генералниот секретар на ОН Гутереш: „Ќе минеме низ ова заедно“), минаа без никаков посебиен ефект. Недостигот од глобално лидерство, несомнено, придонесе последиците од пандемијата на Ковид-19 да бидат во обем и тежина онакви какви што се денес.

Во годината во која Организацијата на Обединетите нации слави 75 години од своето постоење, до израз доаѓаат сите системски слабости во нејзиното функционирање, особено кога глобалните предизвици се од ваков карактер. Главните органи на Организацијата – Советот за безбедност и Генералното собрание – останаа глуви и неми, додека специјализираните агенции (ЦЗО, УНХЦР, ФАО, ИОМ, и други), во рамките на својот делокруг на надлежности и расположливите (најчесто ограничени) средства, се фокусираа на најсиромашните земји и на најранливите категории на луѓе. Дури и Светската здравствена организација, како специјализирана агенција на Обединетите нации надлежна за здравјето на луѓето на меѓународно ниво, покрај ажурираните информации, препораки и упатства до националните организации и институции, мораше своите активности да ги лимитира на следниве приоритети: помош на државите во подготовките на националните стратески планови за справување со кризата; обезбедување на виталните средства неопходни за лекарите кои се на првата линија на фронтот; обука и мобилизација на здравствените работници; организирање широка потрага по вакцина (т.н. „Солидарна потрага“) која ја обединува работата на 400 здравствени работници во лабораториите ширум светот.

Од друга страна, апелите на генералниот секретар на ОН, Антонио Гутереш, за сеопшт прекин на воените дејствија ширум светот во екот на пандемијата, како и оној за невклучување на политиката во работата на агенциите во ситуација кога се решаваат горливи хуманитарни прашања, минаа без соодветен одглас и

поддршка на големите сили и на инволвираните страни. Во наплив на фрустрација заради отсуството на реакција на неговите апели, Високиот комесар за ОН за бегалци неодамна резигнирано констатираше: „Се соочуваме со последиците на толку многу хипокризија и индиферентност“.

Пандемијата предизвика ЕУ да наликува на компилација на импровизации и солирања

Ако системот на ОН и другите мултилатерални организации, форуми и/или иницијативи (Г-7, Г-20, БРИКС, НАТО, и слично) од „разбирливи“ причини не успеаја да се организираат и генерираат глобален или барем регионален колективен одговор на девастирачките ефекти од пандемијата, тогаш крајно несфатлива е бавната и дисонантна реакција на Европската Унија. Затворањето во сопствените граници, носењето на индивидуални мерки за справување со: здравствените, економските, социјалните, политичките, безбедносните и другите ефекти од пандемијата предизвикаа ЕУ повеќе да наликува на компилација на (повеќе или помалку успешни) импровизации и солирања, отколку на складен хор и оркестар предводен од врвен диригент кој ја изведува Бетовеновата „Ода на радоста“. Всушност, слично како и во случаите на другите глобални и регионални организации и иницијативи со подолг или покус стаж, но и со поинаку дефиниран делокруг на активности, во практика се покажа колку и оваа наднационална организација со строго дефинирани институции и процедури е ранлива кога се соочува со ваков вид на предизвици.

Но, за меѓународната јавност во целина, а особено за европската, уште попоразително делувааше отсуството на заемна солидарност и помош, дури и во периодот кога одделни земји ги преживуваа најтешките моменти во справувањето со пандемијата и кога повеќе стотици граѓани на одделни земји-членки ја губеа битката за живот. Накусо речено, темелните принципи на заедништво и солидарност врз кои долги години се градеше заедничкиот европски дом, преку ноќ му отстапија простор на тесноградиот, националистички пристап карактеристичен за некои други времиња чиј лајт-мотив беше – „Снајди се сам како знаеш и умееш“.

Соочен со драматичните состојби во неговата земја и отсуството на соодветна солидарна помош од другите земји-членки на Унијата,

ЗАТВОРАЊЕТО ВО СОПСТВЕНИТЕ ГРАНИЦИ, НОСЕЊЕТО ИНДИВИДУАЛНИ МЕРКИ ЗА СПРАВУВАЊЕ СО: ЗДРАВСТВЕНИТЕ, ЕКОНОМСКИТЕ, СОЦИЈАЛНИТЕ, ПОЛИТИЧКИТЕ, БЕЗБЕДНОСНИТЕ И ДРУГИТЕ ЕФЕКТИ ОД ПАНДЕМИЈАТА, ПРЕДИЗВИКАА ЕУ ПОВЕЌЕ ДА НАЛИКУВА НА КОМПИЛАЦИЈА НА (ПОВЕЌЕ ИЛИ ПОМАЛКУ УСПЕШНИ) ИМПРОВИЗАЦИИ И СОЛИРАЊА, ОТКОЛКУ НА СКЛАДЕН ХОР И ОРКЕСТАР ПРЕДВОДЕН ОД ВРВЕН ДИРИГЕНТ КОЈ ЈА ИЗВЕДУВА БЕТОВЕНОВАТА „ОДА НА РАДОСТА“. СЛИЧНО КАКО И ВО СЛУЧАИТЕ НА ДРУГИТЕ ГЛОБАЛНИ И РЕГИОНАЛНИ ОРГАНИЗАЦИИ СО ПОДОЛГ ИЛИ ПОКУС СТАЖ, НО И СО ПОИНАКУ ДЕФИНИРАН ДЕЛОКРУГ НА АКТИВНОСТИ, ВО ПРАКТИКА СЕ ПОКАЖА КОЛКУ И ОВАА НАДНАЦИОНАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА, СО СТРОГО ДЕФИНИРАНИ ИНСТИТУЦИИ И ПРОЦЕДУРИ, Е РАНЛИВА КОГА СЕ СООЧУВА СО КАКОВ ВИД НА ПРЕДИЗВИЦИ

италијанскиот премиер Џузепе Конте во едно свое обраќање ќе изјави: „Целиот европски проект ризикува да ја загрози смислата на своето постоење во очите на сопствените граѓани.“ На можните црни сценарија во однос на натамошното функционирање, но и на самиот опстанок на Европската Унија, укажа и неговиот шпански колега, Педро Санчез, кој изјави: „Доколку не изготвиме обединет, моќен и ефективен одговор на оваа економска криза, не само што последиците ќе бидат потешки, туку и ефектите ќе траат подолго и ќе го загрозат целиот европски проект“.

Работите почнаа да се менуваат некаде кон почетокот на април, кога во акт без преседан, шефицата на Европската комисија, Урсула ван дер Лејен, упати отворено писмо до италијанската јавност, кое го објави дневниот весник „Ла Република“. Во писмото што носи наслов: „Извинете, ние сме со вас“, таа ги најави промените кои се случуваат во Европа, „која се мобилизира да биде со Италија, што

претходно не беше случај“. Ван дер Лејен отворено призна дека „на почетокот на кризата, кога требаше да се даде заеднички европски одговор, многумина мислеа само на нивните национални проблеми“, но најави дека работите се движат со поинаква динамика.

Планот за справување со последиците од кризата, подготвен од тимот на Ван дер Лејен, а неодамна претставен на шефовите на државите и владите на земјите-членки, е насловен како: „Заеднички европски одговор“ и содржи пакет-мерки за јакнење на здравствениот сектор и намалување на ефектите од социо-економскиот удар предизвикан од пандемијата. Најважниот дел од тој план претставува финансиската програма од 750 милијарди евра за совладување

на, од коронавирусот предизвиканата криза (од кои 500 милијарди се предвидени како грантови, додека 250 милијарди се во форма на кредити). Дополнителни средства се предвидени и во т.н. „Зајакнат долгорочен буџет на Унијата за периодот 2021 – 2027 година“, во висина од 1,1 билиони евра.

Пред Германија, која од 1 јули 2020 година е претседавач со Унијата, стои голема обврска, но и одговорност за менаџирање на мерките за надминување на кризата и јакнење на механизмите кои ќе овозможат таа во иднина да биде поотпорна на ваквите и слични предизвици. За Германија, пандемијата од коронавирусот, истовремено е комплексен предизвик, но и голема шанса за посилна интеграција на Европа. Првата, можеби и најтешка, задача за германското претседателство ќе биде усвојувањето на финансиската програма за помош, околу која (барем според првичните реакции на европските челници) има длабоки разлики. Успешното преговарање и договарање на сите детали врзани за програмата ќе овозможи (најрано) од 1 јануари 2021 година да почне да тече користењето на овие средства.

Иако со одредено задоцнување (кое донекаде е разбирливо и очекувано ако се имаат предвид слабостите кои се појавија во првите месеци од справувањето со кризата) Европската комисија на почетокот на април оваа година најави дека Унијата издвоила, во форма на итна помош, 38 милиони евра за земјите од Западен Балкан за покривање на дел од трошоците наменети за набавка на неопходните медицински помагала и опрема, како што се: вентилатори, лабораториски тестови, маски, очила, наметки и заштитни одела. Но, вистинскиот пакет-мерки беше

ИЗМИНАТИВЕ МЕСЕЦИ СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ОД ЕУ ИМА ДОБИЕНО И ВО ГОЛЕМА МЕРКА РЕАЛИЗИРАНО – УРГЕНТНА ПОМОШ ОД 4 МИЛИОНИ ЕВРА ЗА НАБАВКА НА МЕДИЦИНСКА ОПРЕМА; 50 МИЛИОНИ ОД Т.Н. НАГРАДА ЗА УСПЕШНОСТ ВО РЕАЛИЗАЦИЈАТА НА ИПА 2; 12 (9 + 3) МИЛИОНИ ЕВРА ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО И 160 МИЛИОНИ ЕВРА ЗА МАКРОФИНАНСИСКА ПОДДРШКА. МОЖЕБИ ПОВАЖНО ОД НАВЕДЕНИТЕ ИЗНОСИ Е СОЗНАНИЕТО ДЕКА УНИЈАТА НАПРАВИ СЕРИОЗЕН ИСЧЕКОР, И ВО СВОИТЕ АКТУЕЛНИ И ИДНИ ПЛАНОВИ, ФУНКЦИОНАЛНО ГИ ВКЛУЧИ И ЗЕМЈИТЕ ОД ЗАПАДЕН БАЛКАН. ТАКА, ОД РЕГИОН КОЈ Е СОСЕД СО АСПИРАЦИИ ЗА ИНТЕГРИРАЊЕ, НАПРАВЕНО Е СЕРИОЗНО ПОМЕСТУВАЊЕ КОН РАМНОПРАВЕН ТРЕТМАН И ПОСЕОПФАТНО ИНКОРПОРИРАЊЕ ВО КОМПЛЕКСНОТО ФУНКЦИОНИРАЊЕ НА УНИЈАТА, ПРИ ШТО ПОСЛЕДНИОТ ЧЕКОР ЌЕ БИДЕ ПОЛНОПРАВНО ЧЛЕНСТВО

претставен на (видео) Конференцијата ЕУ – Западен Балкан, што се одржа на 6 мај 2020 година под претседателство на Хрватска.

Во рамките на овој пакет за справување со коронакризата и нејзините последици во земјите од Западен Балкан, Европската Унија, заедно со Европската инвестициска банка, мобилизираше помош во вкупна вредност од 3,3 милијарди евра. Во тој пакет се вклучени: 750 милиони евра макрофинансиска помош, 850 милиони евра се грантови за економско и социјално опоравување, додека 1,7 милијарди евра се помош од Европската инвестициска банка. Што се однесува, пак, до Економскиот и инвестициски план на ЕУ за Западен Балкан, кој треба да биде претставен наесен, Европската комисија најави дека во предлог-буџетот на ЕУ за периодот 2021-2027 година предложила вкупна сума од 14,5 милијарди евра за Претпристапниот инструмент 3, од кои најголем дел ќе бидат наменети за: Албанија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Србија и Северна Македонија.

Изминативе месеци Северна Македонија од Унијата има добиено, програмирано и во голема мерка реализирано – ургентна помош од 4 милиони евра за набавка на медицинска опрема, 50 милиони од добиената, т.н. Награда за успешност во реализацијата на ИПА 2 (пренасочени во поддршка на микро, мали и средни претпријатија, за вработување, за здравство и за усогласување со акито), вкупно 12 (9 + 3) милиони евра за образованието и 160 милиони евра за макрофинансиска поддршка.

Но, можеби уште поважно од наведените износи е сознанието дека Унијата направи сериозен исчекор, и во сите свои актуелни и идни планови, функционално ги вклучи и земјите од Западен Балкан. На тој начин, од регион кој е сосед со аспирации за интегрирање, направено е сериозно поместување кон рамноправен третман и посеопфатно инкорпорирање во комплексното функционирање на Унијата, при што последниот чекор ќе биде полноправно членство.

Односите меѓу клучните меѓународни фактори:

САД – Кина – Русија – ЕУ не останаа недопрени

Имајќи ги предвид димензиите на кризата предизвикана од коронавирусот, сосема разбирливо и очекувано е што ниту меѓународните односи и, пред сè, констелацијата во односите меѓу клучните меѓународни фактори (сместени во четириаголникот САД –

Кина – Руската Федерација – Европска Унија) не останаа недопрени. Дел од американските аналитичари говорат за тектонски промени, додека, пак, професорот Даниел Дрезднер од Тафт Универзитетот во САД, ефектите ги споредува со „двомесечно цунами во меѓународните односи кое предизвика крај на хегемонијата на САД... крај на глобализацијата... старт на нова студена војна во која улогата на некогашниот СССР ја презема Кина...“. Според други, како, на пример, соработниците на Советот за надворешни работи од Њујорк, Роберт Блеквил и Томас Рајт, сведоци сме на „крај на светскиот поредок создаден по Втората светска војна... и втор голем тест за лидерската улога на САД по студената војна со СССР“. Напоредно со тоа, не е мал бројот и на оние кои тврдат дека сме дојдени до точката кога се создава нов светски поредок и кога силите на непречениот процес на глобализацијата ќе им отстапат место на заштитничкиот национализам, односно кога националните држави ќе го зајакнат нивниот статус како најлегитимна политичка заедница.

Сепак, ненамалувајќи ги ефектите од пандемијата на Ковид-19 врз глобалните меѓународни односи, би било погрешно да се тврди дека актуелните состојби во односите и соработката меѓу четирите спомнати клучни актери се резултат исклучително на пандемијата. Имено, станува збор за подолготрајни процеси чии манифестации особено се засилени за време на четиригодишното владеење на актуелната американска администрација. Дали создадените пукнатини ќе продолжат да се шират или, пак, САД ќе се обидат со поинаков приод да ја одржат водечката улога во меѓународните односи, во многу ќе зависи од исходот на претстојните претседателски избори во САД. Победата на Трамп, веројатно, би значела продолжување на „импулсивната и непредвидлива“ политика на САД; на политиката на: изолационизам, протекционизам, недоверба во мултилатерализмот, користење на економската/финансиската моќ за наметнување решенија, јакнење на воената сила, итн.

Од друга страна, американските тинк-тенкови блиски на демократската опција, сугерираат: создавање компетентно владеење во земјата кое ќе овозможи јакнење на меѓународното лидерство; ревитализација на северно-американската соработка; темелна реформа на начинот на делување со своите договорни сојузници и партнери; зголемени амбиции со Европа; зајакнати односи со Индија; инвестирање во меѓународните институции; условено

НЕ НАМАЛУВАЈЌИ ГИ ЕФЕКТИТЕ ОД КОВИД-19 ВРЗ ГЛОБАЛНИТЕ МЕЃУНАРОДНИ ОДНОСИ, БИ БИЛО ПОГРЕШНО ДА СЕ ТВРДИ ДЕКА АКТУЕЛНИТЕ СОСТОЈБИ ВО ОДНОСИТЕ МЕЃУ ЧЕТИРИТЕ КЛУЧНИ АКТЕРИ (САД – КИНА – РУСИЈА – ЕУ) СЕ РЕЗУЛТАТ ИСКЛУЧИТЕЛНО НА ПАНДЕМИЈАТА. СТАНУВА ЗБОР ЗА ПОДОЛГОТРАЈНИ ПРОЦЕСИ ЧИИ МАНИФЕСТАЦИИ ОСОБЕНО СЕ ЗАСИЛЕНИ ЗА ВРЕМЕ НА ЧЕТИРИГОДИШНОТО ВЛАДЕЕЊЕ НА АКТУЕЛНАТА АМЕРИКАНСКА АДМИНИСТРАЦИЈА. ДАЛИ СОЗДАДЕНИТЕ ПУКНАТИНИ ЌЕ ПРОДОЛЖАТ ДА СЕ ШИРАТ ИЛИ, ПАК, САД ЌЕ СЕ ОБИДАТ СО ПОИНАКОВ ПРИОД ДА ЈА ОДРЖАТ ВОДЕЧКАТА УЛОГА ВО МЕЃУНАРОДНИТЕ ОДНОСИ, ВО МНОГУ ЌЕ ЗАВИСИ ОД ИСХОДОТ НА ПРЕТСТОЈНИТЕ ПРЕТСЕДАТЕЛСКИ ИЗБОРИ. ПОБЕДАТА НА ТРАМП, ВЕРОЈАТНО, БИ ЗНАЧЕЛА ПРОДОЛЖУВАЊЕ НА „ИМПУЛСИВНАТА И НЕПРЕДВИДЛИВА“ ПОЛИТИКА НА САД

ангажирање со Русија; намалена инволвираност на Блискиот Исток; запирање на влошувањето на балансот на силите со Кина; натпреварување со Кина, но и издвојување од тој натпревар на транснационалните предизвици, како што се: климатските промени, пандемиите и меѓународниот тероризам; соработка со други земји така што обновата на националните економии ќе биде во согласност со одржувањето отворена и заемно корисна глобална економија.

За нас од посебен интерес и важност е како во идниот период ќе функционираат односите на Европската Унија со Соединетите Американски Држави. Факт е дека повеќе од седум децении партнерството меѓу САД и Европа беше своевиден стожер на глобалниот политички и безбедносен поредок. Иако прашањата што меѓусебно ги поврзуваат и натаму имаат далеку посилна тежина од оние што ги раздвојуваат, слободно можеме да констатираме дека евроатлантските односи денес го бележат најниското

ниво од Втората светска војна, до денес.

Сериозни европски дипломатски кругови коментираат дека довербата на Европа во САД е трајно нарушена. Аргументите за таквото тврдење тие ги наоѓаат во: отворената заложба на актуелната американска администрација за, т.н. „тврдо Брегзит“; нескриеното политичко кокетирање со, и поддршка на евроскептичните влади во рамките на Унијата; отворениот антагонизам кон мултилатерализмот; сериозните критики на сметка на НАТО; грубите напади врз Германија и, особено, на нејзиниот актуелен државен врв; намалувањето на армискиот состав во Германија, и слично. Добра околност за нас е тоа што во групата прашања околу кои до сега имаше

поклопување на интересите и стојалиштата се наоѓаше и Западниот Балкан, но отсуството на поблиска соработка и координација околу решавањето на косовското прашање, што особено се манифестира во последно време, може да биде индикатор за можни идни дисонантни потези и во нашиот регион.

Пандемијата предизвика негативни ефекти врз активностите на националните дипломатии

Негативните ефекти од пандемијата особено се видливи кога станува збор за активностите на националните дипломатии, вклучувајќи ја и македонската. Најнапред, тоа се однесува на редефинирањето на приоритетите во нивните секојдневни активности кои во релативно кус рок се рефокусираа од традиционалните политички, економски и безбедносни теми, кон оние поургентните поврзани со ублажување на девастирачките ефекти од пандемијата,

НЕГАТИВНИТЕ ЕФЕКТИ ОД ПАНДЕМИЈАТА ОСОБЕНО СЕ ВИДЛИВИ КОГА СТАНУВА ЗБОР ЗА АКТИВНОСТИТЕ НА НАЦИОНАЛНИТЕ ДИПЛОМАТИИ, ВКЛУЧУВАЈЌИ ЈА И МАКЕДОНСКАТА. НАЈНАПРЕД, ТОА СЕ ОДНЕСУВА НА РЕДЕФИНИРАЊЕТО НА ПРИОРИТЕТИТЕ ВО НИВНИТЕ СЕКОЈДНЕВНИ АКТИВНОСТИ КОИ ВО РЕЛАТИВНО КУС РОК СЕ РЕФОКУСИРАА ОД ТРАДИЦИОНАЛНИТЕ ПОЛИТИЧКИ, ЕКОНОМСКИ И БЕЗБЕДНОСНИ ТЕМИ, КОН ОНИЕ ПОУРГЕНТНИТЕ ПОВРЗАНИ СО УБЛАЖУВАЊЕ НА ДЕВАСТИРАЧКИТЕ ЕФЕКТИ ОД ПАНДЕМИЈАТА, КОН ПРУЖАЊЕ АДЕКВАТНА ЗАШТИТА НА СОПСТВЕНИТЕ ГРАЃАНИ ВО СТРАНСТВО И КОН НИВНО ОРГАНИЗИРАНО ВРАЌАЊЕ ВО ЗЕМЈАТА ВО УСЛОВИ НА ЗАТВОРЕНИ ГРАНИЦИ И ЗГОЛЕМЕНИ РИЗИЦИ ОД ЗАРАЗА СО КОВИД-19

кон пружање адекватна заштита на сопствените граѓани во странство и кон нивно организирано враќање во земјата во услови на затворени граници и зголемени ризици од зараза со Ковид-19.

Воведените ригорозни здравствени режими во многу ги ограничија и можностите за директна комуникација на дипломатите, како на билатерален план, така и во рамките на глобалните и регионалните меѓународни организации, форуми и иницијативи. Како средство за делумно надминување на пречките сè уште се користат: дигиталните платформи, Интернет апликациите за двострана и повеќестрана комуникација, телефонските апликации, и слично. На тој начин се организирани бројни билатерални контакти, како и состаноци во рамките на: Обединетите Нации, Европската Унија, Организацијата за

безбедност и соработка во Европа, Советот на Европа и на други меѓународни организации, како и на одделни регионални иницијативи (ЦЕИ, Јадранско-Јонската иницијатива, и слично). Сепак, ограничувањата се сериозни и во многу ги лимитираат секојдневните активности на дипломатите на билатерален и на мултилатерален план.

(Авторот е поранешен потсекретар во МНР на РМ, вонреден и ополномоштен амбасадор на РМ во Австрија и во меѓународните организации со седиште во Виена, нерезидентен амбасадор во: Чешка, Словачка, Унгарија, Јапонија и Лихтенштајн, надворешен колумнист на „Дневник“ и „Утрински весник“, член на Управниот одбор на „Хабитат Македонија“ и потпретседател на Дипломатскиот клуб)

БЕЗБЕДНОСТА ВО УСЛОВИ НА ПАНДЕМИЈА И ПО НЕА

ДАНЕ ТАЛЕСКИ

ШОКАНТНИ СЕ БРОЖИТЕ НА ЗАРАЗЕНИ, НО УШТЕ ПОШОКАНТНА Е СТАПКАТА НА СМРТНОСТ И БРОЈОТ НА ПОЧИНАТИ ТАМУ КАДЕ ВИРУСОТ УСПЕА ПОШИРОКО ДА СЕ РАШИРИ. ТОА НОСИ ЕДНА НОВА НЕСИГУРНОСТ И ЗАКАНА ЗА ЧОВЕШТВТО ПО НЕГОВАТА ЕГЗИСТЕНЦИЈА. ВО СЛУЧАИ КОГА ЖИВОТОТ И ЗДРАВЈЕТО НА ЗНАЧАЕН ДЕЛ ОД НАСЕЛЕНИЕТО СЕ ПОД ЗАКАНА, ТОА ПО ДЕФИНИЦИЈА Е ПРОБЛЕМ ЗА СИГУРНОСТА И БЕЗБЕДНОСТА. ЗАТОА НЕ Е СЛУЧАЈНО ШТО ОДГОВОРТЕ ЗА НАДМИНУВАЊЕ НА ОВАА ЗАКАНА СЕ ПРЕКУ ВОСПОСТАВУВАЊЕ СИСТЕМИ И ПРАКТИКИ ЗА КРИЗЕН МЕНАџМЕНТ. ВО ГОЛЕМ БРОЈ ДРЖАВИ БЕШЕ ВОВЕДЕНА ВОНРЕДНА СОСТОЈБА, ЗАЕДНО СО СТРОГИ РЕСТРИКТИВНИ МЕРКИ КОИ СЕРИОЗНО ГИ ОГРАНИЧУВААТ ДЕМОКРАТСКИТЕ ПРАВА И СЛОБОДИ НА ГРАЃАНИТЕ

На 31 декември 2019 година во канцеларијата на СЗО во Кина беше пријавен случај на пневмонија од непознат вирус во градот Вухан. И пред тоа имаше бројни медиумски известувања за новиот вирус и за потенцијално опасната болест која се појави и се рашири во Кина, а потоа и во други земји во светот. На 11 февруари 2020 година, СЗО објави дека се работи за нов коронавирус, Ковид-19. Еден месец подоцна, заради раширеноста на вирусот и преносливата болест, СЗО прогласи пандемија.

Се чини дека светот нема да биде ист по оваа пандемија. По се изгледа дека се мали шансите да имаме реставрација на претходниот начин на живот, продолжување со старите животни навики и животни стилови. Се чини дека ќе треба да се прилагодиме на живот во нови услови, со почитување на одредени мерки и правила кои се разви-

ени за заштита на личниот живот и колективното јавно здравје.

Затоа е потребно да се направи објективна анализа на ситуацијата, да имаме објективна слика за ефектите од пандемијата, за

да можеме да развиеме предлози и решенија за активностите кои треба да се преземаат во иднина. Во таа смисла, во овој краток есеј ќе се осврнам на прашањето на безбедноста во услови на пандемија и по неа.

Ефекти од пандемијата

Првиот и најголем ефект од Ковид-19 е степенот на загрозеност на јавното здравје и опасноста по човечкиот живот што вирусот и болеста ја претставува. Шокантни се бројките на заразени, но уште пошокантна е стапката на смртност и бројот на починати таму каде вирусот успеа пошироко да се рашири. Тоа носи една нова несигурност и закана за човештвото по неговата егзистенција. Во случаи кога животот и здравјето на значаен дел од населението се под закана, тоа по дефиниција е проблем за сигурноста и безбедноста. Затоа не е случајно што одговорите за надминување на оваа закана се преку воспоставување на системи и практики за кризен менаџмент. Во голем број држави беше воведена вонредна состојба, заедно со строги рестриктивни мерки кои сериозно ги ограничуваат демократските права и слободи на граѓаните.

Повеќе од јасно е дека демократските системи не можат да дозволат рестриктивните мерки и кризниот менаџмент да станат правило и стандард за функционирање и во иднина или да останат во еден продолжен период. Но, во исто време, во развојот на алтернативните мерки и правила за во иднина треба да се поаѓа од премисата дека Ковид-19 е проблем на сигурноста и безбедноста на луѓето и да се третира на тој начин. Не сме соочени само со здравствен проблем, туку со нов колективен безбедносен проблем. Во таа смисла, пристапот до здравствени услуги не е само инструмент на социјална политика за обезбедување на еднаквост, туку станува основен инструмент за колективна заштита. Тоа ја менува функцијата на јавното здравство и приоритетот што го има во креирањето на јавните политики.

Вториот, подеднакво важен ефект од пандемијата е разорното дејство по функционирањето на економијата. Физичкото оддалечување меѓу поединците и ограничувањата на движењето се покажаа како најнеефективни мерки за запирање на ширењето на вирусот. Човештвото застана. Драстично се намали бројот и интензитетот на физички социјални интеракции, како неопходен метод да запре

ширењето на вирусот кој се пренесува од човек, на човек. Но, во исто време, тоа имаше разорен ефект по економијата, на глобално ниво и во секоја национална економија. Повеќе од сигурно е дека ќе има рецесија во 2020 година. Единствено што е нејасно е која земја, до кој степен ќе биде погодена. Тоа значи осиромашување, губење на работни места и уште поголем товар за најранливите. Големи се шансите дека ќе има зголемување на бројот на невработени, на бројот на социјално исклучени лица, како и зголемување на социјалната депривација. Во такви услови е познато дека социјалните нееднаквости и општествените конфликти и тензии стануваат позасилени.

Не е неверојатно да се очекува зајакнување на постојните општествени тензии заради колективната несигурност што ја создава постоењето и ширењето на Ковид-19, како и заради психозата и немирот што го создаваат чести и продолжени рестриктивни мерки, во комбинација со растот на социјалните нееднаквости заради економските последици. Тоа може да донесе нови и повеќе протести, пошироки општествени немири и конфликти од различен вид и карактер. Ова е уште еден аргумент зошто и надминувањето на економските последици од Ковид-19 треба да се третира како придонес кон одржувањето на колективната сигурност и безбедност. Намалувањето на негативните ефекти и поттикнувањето на економијата во овие услови не е цел само за овозможување на подобар живот, туку е потребно и за одржување на стабилноста.

Пандемијата имаше ефекти и во меѓународните односи. Од една страна ги зајакна постојните геополитички ривалства, пред сè во поглед на односите меѓу САД и Кина. Во исто време и други западни држави, освен САД, искажаа зголемена недоверба во однос на точноста на податоците

НЕ Е НЕВЕРОЈАТНО ДА СЕ ОЧЕКУВА ЗАЈАКНУВАЊЕ НА ПОСТОЈНИТЕ ОПШТЕСТВЕНИ ТЕНЗИИ ЗАРАДИ КОЛЕКТИВНАТА НЕСИГУРНОСТ ШТО ЈА СОЗДАВА ПОСТОЕЊЕТО И ШИРЕЊЕТО НА КОВИД-19, КАКО И ЗАРАДИ ПСИХОЗАТА И НЕМИРОТ ШТО ГО СОЗДАВААТ ЧЕСТИ И ПРОДОЛЖЕНИ РЕСТРИКТИВНИ МЕРКИ, ВО КОМБИНАЦИЈА СО РАСТОТ НА СОЦИЈАЛНИТЕ НЕЕДНАКВОСТИ ЗАРАДИ ЕКОНОМСКИТЕ ПОСЛЕДИЦИ. ТОА МОЖЕ ДА ДОНЕСЕ НОВИ И ПОВЕЌЕ ПРОТЕСТИ, ПОШИРОКИ ОПШТЕСТВЕНИ НЕМИРИ И КОНФЛИКТИ ОД РАЗЛИЧЕН ВИД И КАРАКТЕР. ОВА Е УШТЕ ЕДЕН АРГУМЕНТ ЗОШТО И НАДМИНУВАЊЕТО НА ЕКОНОМСКИТЕ ПОСЛЕДИЦИ ОД КОВИД-19 ТРЕБА ДА СЕ ТРЕТИРА КАКО ПРИДОНЕС КОН ОДРЖУВАЊЕТО НА КОЛЕКТИВНАТА СИГУРНОСТ И БЕЗБЕДНОСТ

и информациите кои доаѓаат од Кина. Иако не е јасно дали, и како овој однос ќе се манифестира и во друга форма на меѓународната сцена, извесно е дека има пречки во отворената соработка и дека има намалување на довербата на меѓународните партнери. Од друга страна, потребата за меѓународна помош и соработка отвори можности за присуство и нови форми на јавна дипломатија, преку обезбедување на хуманитарна помош, на државите кои имаат соодветни капацитети за тоа. Додека изгледа јасна и недвосмислена потребата од мултилатерализам, веројатно како никогаш досега од формирањето на ООН, во исто време има и унилатерални реакции кои се водени исклучително од националните интереси.

Пандемијата донесе и воведување на неопходни рестриктивни мерки за слободата на движење, во однос на затворање на границите и воспоставување нови гранични режими кои значително ја намалија мобилноста на луѓето и меѓународното поврзување и соработка. Од аспект на безбедноста, тоа веројатно носи краткорочни позитивни ефекти за меѓународната безбедност, во однос на намалување на нелегалната миграција и обезбедување на поголема заштита од терористички закани и меѓународен организиран криминал. Но, долгорочно гледано, можно е по пандемијата да дојде до зголемување на заканите од биолошка природа и развивање на нови форми на терористички закани.

Еден од ефектите на пандемијата кој дефинитивно е предизвик за сигурноста и безбедноста на граѓаните е зајакнувањето на хибридните закани и зголемената продукција на лажни вести. Овој феномен доби и свое име, соодветно на пандемијата: инфодемија. Соочени сме со зголемено создавање на таргетирани дезинформации, создани од одредени меѓународни актери и дисеминирани преку креирани и одржувани канали за масовна комуникација. Во еден дел, тоа се случува преку одредени ТВ-каналы, меѓународни и национални, а повеќе преку мрежи на анонимни корисници на социјалните мрежи. Овој феномен директно ја засега сигурноста и безбедноста на граѓаните. Целта на растот на хибридните закани е да се поткопа суверенитетот и легитимитетот на демократските системи и да се еродира меѓународната соработка. Хибридните закани се нов инструмент, сè поактуелен во борбата за моќ и превласт на меѓународната сцена, кои посебно дојдоа до израз со подемот на социјалните мрежи и нивното зачестено користење од страна на сè поголем број луѓе.

Соочувањето со последиците од инфодемија, наметнува обврска за надлежните институции да развијат соодветни политики и инструменти за надминување на овој проблем. Од една страна, потребни се соодветни регулативи и правила, кои ќе ја штитат јавноста од дезинформации и лаги, но од друга страна нема да ја повредуваат слободата на говор и слободата на медиумите. Во исто време, потребна е позасилена едукација за медиумска писменост и зголемување на свесноста на јавноста за проблемот и соочување со напливот на дезинформации и лажни вести. Луѓето треба да се образуваат дека треба внимателно да примаат бомбастични вести и сензационални наслови. Да го проверуваат изворот на информацијата и автентичноста на веста, посебно на кратки видео-вести и објави на социјалните медиуми. Секогаш е потребно да се прави проверка на информации од неколку извори, и проверка со етаблирани медиуми за вести од меѓународен карактер.

Меѓународни одговори на пандемијата

Генералниот секретар на ОН, Антонио Гутереш, објави план на ОН за да се порази Ковид-19 и да се изгради подобар свет¹. Гутереш повика на поголема меѓународна соработка за да се намалат негативните ефекти од пандемијата и го нарече Ковид-19 „најголемиот тест за човештвото откако се формирани ОН“. Во неговиот апел централно место заземе меѓународната солидарност, односно помошта од развиениот свет за неразвиените земји во обезбедување на медицинска помош и поддршка за надминување на пандемијата.

Организацијата на обединетите нации препорачува во долгорочната стратегија фокусот да биде ставен на помош и поддршка за најранливите, преку обезбедување здравствено и социјално осигурување и поддршка за приватниот сектор. ОН сметаат дека главните мерки за надминување на долгорочните ефекти од Ковид-19 треба да обезбедат силна поддршка за економијата. Процената на ОН е дека за тоа ќе бидат потребни можеби и повеќе од 10% од светскиот БДП, и дека посебен фокус треба да биде даден на економиите кои се во развој. За таа цел, препорачуваат регионална мобилизација за координација на фискални и социјални мерки во соработка со приватниот сектор за поддршка на бизнис-заедницата и надминување на структурните проблеми. На национално ниво, приоритети треба да бидат обезбедувањето на социјална кохезија и фискален

ЕДЕН ОД ЕФЕКТИТЕ НА ПАНДЕМИЈАТА КОЈ ДЕФИНИТИВНО Е ПРЕДИЗВИК ЗА СИГУРНОСТА И БЕЗБЕДНОСТА НА ГРАЃАНИТЕ Е ЗАЈАКНУВАЊЕТО НА ХИБРИДНИТЕ ЗАКАНИ И ЗГОЛЕМЕНАТА ПРОДУКЦИЈА НА ЛАЖНИ ВЕСТИ. ОВОЈ ФЕНОМЕН ДОБИ И СВОЕ ИМЕ, СООДВЕТНО НА ПАНДЕМИЈАТА: ИНФОДЕМИЈА. СООЧЕНИ СМЕ СО ЗГОЛЕМЕНО СОЗДАВАЊЕ НА ТАРГЕТИРАНИ ДЕЗИНФОРМАЦИИ, СОЗДАДЕНИ ОД ОДРЕДЕНИ МЕЃУНАРОДНИ АКТЕРИ И ДИСЕМИНИРАНИ ПРЕКУ КРЕИРАНИ И ОДРЖУВАНИ КАНАЛИ ЗА МАСОВНА КОМУНИКАЦИЈА. ВО ЕДЕН ДЕЛ, ТОА СЕ СЛУЧУВА ПРЕКУ ОДРЕДЕНИ ТВ-КАНАЛИ, МЕЃУНАРОДНИ И НАЦИОНАЛНИ, А ПОВЕЌЕ ПРЕКУ МРЕЖИ НА АНОНИМНИ КОРИСНИЦИ НА СОЦИЈАЛНИТЕ МРЕЖИ. ОВОЈ ФЕНОМЕН ДИРЕКТНО ЈА ЗАСЕГА СИГУРНОСТА И БЕЗБЕДНОСТА НА ГРАЃАНИТЕ

стимулус за најранливите, поддршка за економијата, а посебно на малите и средни претпријатија, и обезбедување на пристојна работа и образование.

Европската Унија, како најголема и најмоќна регионална организација, има сериозен колективен пристап во менаџирањето на кризата и надминувањето на последиците од пандемијата. Тука нема доволно простор за осврт на здравствените и економските аспекти од нивното делување. Иако тоа се примарните начини за подобрување на состојбата, кои воедно придонесуваат за зачувување на сигурноста и безбедноста, ќе дадам поголем осврт на начинот на којшто ЕУ го антиципира надминувањето на кризата во однос на своите политики за одбрана и безбедност.

Во неколкуте месеци на пандемија, ЕУ има направено рефлексција на своите политики за да дојде до одредени заклучоци за подобрување на одбраната и безбедноста². Првенствено, ЕУ смета дека е потребно да го зајакне партнерството со другите организации. Тоа значи засилена мултилатерална соработка, пред сè, преку системот на ОН, но исто така, и поблиска координација со НАТО, преку создавање синергии и избегнување на преклопување и дуплирање. ЕУ заговара засилен дијалог и соработка со сите меѓународни партнери за да се надмине пандемијата, како и координација со партнерите на терен, бидејќи 13 од 17 мисии и операции на ЕУ се во исти средини со мисиите на ОН.

Во иднина, ЕУ заговара и зголемување на солидарноста. Тоа значи заемна помош меѓу земјите-членки, вклучително и меѓу воените сили на земјите-членки. За таа цел, формирана е работна група

2 За повеќе види: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/79184/covid-19-lessons-and-implications-eu-security-and-defence_en

под раководство на EEAS за размена на информации меѓу воените сили кои нудат помош на цивилните власти во справувањето со Ковид-19. Оваа соработка е во тесна координација со Европската комисија, како и со Центарот за координација за интервентна помош на ЕУ (ERCC) и Директоратот за цивилна заштита и операции за хуманитарна помош (DG ECHO), и одржува неформални контакти со цивилниот механизам на НАТО за помош при непогоди (EADRCC).

Понатаму, ЕУ дава фокус и на респонзивноста. Тоа значи, засилен мониторинг на можните влијанија на безбедноста и стабилноста надвор од границите на ЕУ, како, на пример, можни терористички закани. Исто така, потребна е флексибилност на мисиите и операциите на ЕУ со можности за навремена адаптација, брзо и навремено планирање и соодветни процедури за носење на одлуки и користење на најдобар начин на Системот за рано предупредување на EEAS за превенција на конфликти и негово зајакнување доколку е тоа потребно.

Зајакнувањето на капацитетите е неодминлив дел од подобрувањето на системот за одбрана и безбедност на ЕУ. Тоа значи: идентификација на можности за придонес на цивилните мисии на ЕУ во заедничките напори на Унијата за да се совлада пандемијата; идентификација на проекти на PESCO кои поттикнуваат соработка, а кои можат да бидат корисни за да зајакне отпорноста и подготвеноста на ЕУ; соодветни финансии за Европскиот одбранбен фонд и Фондот за мобилност, што ќе биде од помош и за економската обнова на ЕУ. За зајакнување на капацитетите, EEAS, вклучително и воените лица, можат да направат анализи на расположливите капацитети за евалуација на критичните капацитети и постојните недостатоци.

Целта на овие промени и адаптации е да се зголеми подготвеноста на ЕУ за затворање на слабите страни, на пример, во однос на сајбер и хибридни закани и лажните вести или во однос на закани од: хемиски, биолошки, радиолошки или нуклеарен карактер. Понатаму, се препорачува координација на цивилните и воените одговори, преку заеднички вежби и тренинзи, како и подобрување на заштитата на внатрешните информациски и комуникациски мрежи на ЕУ.

НАТО, за разлика од ЕУ, е организација за колективна безбедност која примарно се грижи за сигурноста и безбедноста на своите земји-членки. Во услови на пандемија, НАТО директно се вклучи

во обезбедување на поддршка за соочување и надминување на Ковид-19 за своите земји-членки, но и за други држави кои побараа помош од НАТО. За таа цел, НАТО го користеше и постојниот цивилен механизам за помош при непогоди, а ги стави на располагање и транспортните авиони со кои располагаат земјите-членки.

Во своите активности за надминување на пандемијата, НАТО, како организација за обезбедување на колективна безбедност, фокус даде на обезбедување на хуманитарна помош, опрема за медицинска заштита и потрошен материјал³. Голем дел од координацијата за доделување и дистрибуирање на помошта се одвива преку цивилниот механизам на НАТО за помош при непогоди (EADRCC). Во дистрибуцијата на помош, НАТО даде посебен фокус на земјите од Западен Балкан, а барање за помош и поддршка НАТО доби и од други земји кои не се членки, како, на пример, Молдавија или Колумбија.

Како директна последица од пандемијата, НАТО мораше да ги земе предвид ризиците од пандемијата во однос на планирање на заеднички вежби и изведување на операции и мисии на терен од страна на Алијансата. Во согласност со своите можности, НАТО успеа да обезбеди капацитети за тестирање на заболени од Ковид-19 во мисијата во Авганистан. Посебен напор НАТО вложи во борбата со лажните вести и дезинформации, особено со разоткривање на петте најголеми митови и лажни вести што Русија ги пласираше на почетокот од пандемијата во однос на НАТО и Ковид-19.

Во Декларација на НАТО, усвоена на Состанокот на министри за надворешни работи на НАТО земјите-членки, одржан на почетокот на април, се истакнаа напорите на здравствените работници за надминување на пандемијата, но и за другите институции кои даваат придонес во тоа. Земјите-членки се заложија за подобра и поблиска соработка во рамките на НАТО за обезбедување на помош и размена на информации, се обврзаа дека ќе ги стават на располагање националните капацитетите за потребите на НАТО и дека ќе одржуваат блиска соработка со: ОН, СЗО и ЕУ. И покрај глобалната пандемија, НАТО останува организација која примарно е посветена и со фокус на својата главна задача: колективна безбедност, менаџирање на кризи и кооперативна безбедност.

Ситуацијата во Република Северна Македонија

Владата на Република Северна Македонија донесе соодветни политики и инструменти за соочување со Ковид-19.⁴ Тоа вклучуваше серија на рестриктивни мерки кога и каде беше потребно, вклучително и воведување на полициски час и карантин на општини (Дебар, Куманово). Сепак, најголем фокус беше ставен на превенција и на зајакнување на капацитетите на здравствениот сектор. За првпат беше воведена вонредна состојба во државата, на барање на Владата, а со Одлука на претседателот на државата. Воведувањето на вонредната состојба ѝ даде поголема слобода на Владата да носи уредби со законска сила, за да може полесно да ја менаџира кризата. Но, со тоа Владата доби и поголема обврска за зачувување на демократскиот поредок, принципите на добро владеење и транспарентно одлучување.

За надминување на економските последици, Владата донесе три пакети на мерки за поддршка на економијата со фокус на зачувување на работните места и обезбедување на социјалната кохезија. Мерките вклучуваа: финансиска поддршка и поволни кредитни линии за микро, мали и средни претпријатија; значителна помош за најранливите, помош за невработените и вработените во неформалната економија и одложување на плаќањето на кредити.

Преку интервентни набавки и донации беше обезбедена медицинска и друга заштитна опрема. Северна Македонија доби значајни донации од ЕУ и земји-членки на ЕУ (Словенија, Унгарија, Чешка, Холандија, Бугарија, Австрија, Романија), но и преку цивилниот механизам на НАТО (САД, Турција, Канада, Норвешка), како и билатерална помош од Кина и Швајцарија. Воедно, Северна Македонија

ВО ИДНИНА, ЕУ ЗАГОВАРА И ЗГОЛЕМУВАЊЕ НА СОЛИДАРНОСТА. ТОА ЗНАЧИ ЗАЕМНА ПОМОШ МЕЃУ ЗЕМЈИТЕ-ЧЛЕНКИ, ВКЛУЧИТЕЛНО И МЕЃУ ВОЕНИТЕ СИЛИ НА ЗЕМЈИТЕ-ЧЛЕНКИ. ЗА ТАА ЦЕЛ, ФОРМИРАНА Е РАБОТНА ГРУПА ПОД РАКОВОДСТВО НА ЕЕАС ЗА РАЗМЕНА НА ИНФОРМАЦИИ МЕЃУ ВОЕНИТЕ СИЛИ КОИ НУДАТ ПОМОШ НА ЦИВИЛНИТЕ ВЛАСТИ ВО СПРАВУВАЊЕТО СО КОВИД-19. ОВАА СОРАБОТКА Е ВО ТЕСНА КООРДИНАЦИЈА СО ЕВРОПСКАТА КОМИСИЈА, КАКО И СО ЦЕНТАРОТ ЗА КООРДИНАЦИЈА ЗА ИНТЕРВЕНТНА ПОМОШ НА ЕУ (ЕРСС) И ДИРЕКТОРАТОТ ЗА ЦИВИЛНА ЗАШТИТА И ОПЕРАЦИИ ЗА ХУМАНИТАРНА ПОМОШ (DG ECHO), А ОДРЖУВА И НЕФОРМАЛНИ КОНТАКТИ СО ЦИВИЛНИОТ МЕХАНИЗМ НА НАТО ЗА ПОМОШ ПРИ НЕПОГОДИ (EADRCC)

4 За повеќе види: <https://vlada.mk/covid19>

доба и значаен пакет на финансиска помош од ЕУ и поволни кредити од ЕБРД и од Светската банка. Владата издаде и нова еврообврсница за обезбедување на ликвидност на буџетот и обезбедување на средства за поддршка на стопанството и граѓаните.

Со овие активности, Владата успеа во голема мера да се соочи со првиот налет на кризата предизвикана од Ковид-19 и да ги минимизира штетите направени по човечките животи, јавното здравје и застојот на економијата. Со тоа, Владата беше успешна во зачувување на сигурноста, стабилноста и безбедноста на граѓаните. Успехот во голема мера се базира на два фактора: прво, флексибилност и адаптација на нов начин на носење брзи и навремени одлуки, и второ, носење на одлуки кои се базирани на факти и експертско мислење.

Беше воспоставен нов систем на креирање на политики и носење на одлуки. Комисијата за заразни болести, како главно експертско тело, формулираше препораки до Кризниот штаб со кој претседаваше премиерот. Во кризниот штаб беше вклучен широк спектар на различни институции, кои на инклузивен и партиципативен начин ги разгледуваа препораките и креираа политики и инструменти за решавање на проблемите. Финално, одлуките беа носени од страна на Владата, која успеа својата работа да ја префрли преку одржување на видео-конференции, кога тоа беше потребно за зачувување на безбедноста на членовите на Владата. Овој систем овозможи да се создаде процес кој можеше флексибилно и навремено, а сепак инклузивно и квалитетно, да креира политички решенија и инструменти и да даде соодветни одговори за менаџирање на кризата.

Во текот на пандемијата, Владата имаше и голем успех во одржување на транспарентноста и комуникацијата со јавноста. Тоа се постигна со навремени и чести прес-конференции, но воедно, и со промена на системот на одржување на прес-конференциите. Тие да бидат преку Интернет со цел за поголема заштита на официјалните лица и на новинарите. Трансферот од физичко, до виртуелно присуство на учесниците на прес-конференциите се направи релативно брзо и лесно, без притоа да се изгуби квалитетот на комуникацијата.

Во рамки на информирањето, Владата разви и нови и иновативни алатки за информирање и заштита на јавноста: посебна веб страница посветена на опасностите, но и мерките за заштита од Ковид-19; мобилна апликација за информирање на јавноста;

мобилна апликација Корона-Стоп, и вибер канал за информирање. Владата активно ги користеше сите канали за комуникација со јавноста и социјалните мрежи. Сите одлуки, решенија и соодветни протоколи беа навремено објавувани и доставувани до најшироката јавност. Покрај тоа, иницирани беа и јавни објави за информирање и едуцирање на јавноста. Во нивното емитување, имаше одлична респонзивност од јавниот сервис, но слаба респонзивност од приватните телевизии, кои информациите за Ковид-19 ги обработуваа во нивните информативни програми, додека многу ретко емитуваа сервисни информации или комуникации за зголемување на јавната свест.

Во справувањето со кризата, Владата се соочи со специфичен политички проблем. Имено, пандемијата ја затекна Северна Македонија со преодна Влада која имаше главен мандат да ги организира Парламентарните избори кои требаше да се одржат на 12 април. Во Владата учествуваа и претставници на опозицијата. Во овој формат, сите во Владата не беа на нивото на задачата којашто требаше да ја исполнат. На пример, од страна на МВР имаше многу слабо спроведување на мерките за заштита, кои забрануваа групирање и задолжително носење на заштитна опрема. Без навремена и соодветна реакција на МВР, потешко беше да се има и да се одржат позитивни ефекти. Во овој случај, не се работи за професионалните и административните капацитети на МВР, туку за политички опструкции од страна на опозицијата и на министерот кој таа го предложи. Слична ситуација имаше и во Министерството за финансии, каде дополнителната заменичка со право на врзан потпис со министерката, одбиваше да потпише барање за грант од Светска банка за помош за надминување на Ковид-19 и соочување со последиците.

Од нашето искуство, можат да се извлечат неколку лекции за во иднина – за поуспешно менаџирање на кризата. Од краткорочен аспект, потребно е ригорозно спроведување на заштитните мерки, на превентивните и на рестриктивните. Треба да биде јасно дека треба да се научиме да живееме со Ковид-19, сè додека не се најде лек, не се развие вакцина и таа не се администрира успешно во населението. Опасноста нема да замине. Ќе биде потребна доследна и интензивна работа на институциите. Ќе бидат потребни и континуирани апели до граѓаните за промена на начинот на живот и адаптација на новата реалност. Тоа, пред сè, подразбира носење на

НА ДОЛГ РОК, ПОТРЕБНО Е ЈАВНОТО ЗДРАВЈЕ ДА СЕ ТРЕТИРА КАКО ПРИОРИТЕТ ВО СТРАТЕГИИТЕ ЗА НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ. ЈАВНОТО ЗДРАВЈЕ ТРЕБА ДА СЕ ТРЕТИРА КАКО БЕЗБЕДНОСЕН ПРИОРИТЕТ, ОД АСПЕКТ НА ПОЈАВА НА ПАНДЕМИИ И ЕПИДЕМИИ, НО И ДРУГИ РИЗИЦИ КОИ ДОАЃААТ ОД ДЕГРАДИРАЊЕТО НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА И УСЛОВИТЕ ЗА ЖИВОТ. ПРВЕНСТВЕНО ТОА ЗНАЧИ ЗАЈАКНУВАЊЕ И РАЗВИВАЊЕ НА ЈАВНОТО ЗДРАВСТВО И ЗДРАВСТВЕНИТЕ КАПАЦИТЕТИ. И ТОА НЕ Е САМО МЕРКА НА СОЦИЈАЛНА ПОЛИТИКА, ТУКУ Е И ОД ПРИМАРНА ВАЖНОСТ ЗА ОДРЖУВАЊЕ НА СИГУРНОСТА И БЕЗБЕДНОСТА НА ГРАЃАНИТЕ

заштитни маски, одржување на физичка оддалеченост од 2 метра, честа дезинфекција на работните површини и миене на рацете. Неопходно е континуирано и често да се апелира до јавноста за доследно почитување на сите протоколи и правила, и тоа не само од официјалните политички претставници, туку и од сите јавни чинители кои имаат авторитет во јавноста.

На среден рок, неопходно е да ги зајакнеме нашите институционални капацитети. Ова се однесува на здравствените институции, но и капацитетите и на другите институции. Треба да се бараат начини и простор за континуирано подобрување на

протоколите, од една страна да има заштита на граѓаните и јавното здравје, а од друга страна да се овозможи најголемата можна флексибилност. Протоколите не се зададени и неменливи документи. Најчесто ги прават здравствени експерти кои поаѓаат од примарната премиса за заштита на индивидуалното и колективното здравје. Тие не се експерти за секоја дејност и проблематика и не знаат за сите можни проблеми и тешкотии кои се јавуваат во спроведувањето. Затоа, потребно е да има двостран дијалог и подобрување на протоколите, секако онаму каде што има потреба. Но, она што никогаш не смее да биде доведено во прашање е доследното почитување и имплементирање на пропишаните протоколи.

Има значителен простор за подобрување на координацијата во меѓуресорското дејствување. Потребна е вклученост на различен спектар на институции, во дневна интензивна соработка и комуникација, од: здравство, социјални политики, внатрешни и надворешни работи, вклучително и институции од безбедносниот систем. Потребна е подобра координација и соработка со примарен интерес за заштита на јавното здравје. Воедно, има простор за подобрување на интраресорска соработка и координација, посебно во поголеми институционални системи, како што се здравството

и внатрешните работи. Интраинституционална комуникација е потребна за да се обезбеди сите да ги разбираат и спроведуваат на еднаков начин задолженијата и соодветните протоколи и алгоритми. Не е помалку важна потребата од подобра координација меѓу централната и локалната власт, работата со локалните авторитети за подобро информирање на јавноста и доследно следење на препораките и протоколите на однесување.

На долг рок, потребно е јавното здравје да се третира како приоритет во стратегиите за национална безбедност. Јавното здравје треба да се третира како безбедносен приоритет, од аспект на појава на пандемии и епидемии, но и други ризици кои доаѓаат од деградирањето на животната средина и условите за живот. Првенствено тоа значи зајакнување и развивање на јавното здравство и здравствените капацитети. И тоа не е само мерка на социјална политика, туку е и од примарна важност за одржување на сигурноста и безбедноста на граѓаните.

(Авторот е советник за надворешна политика на претседателот на Владата на Република Северна Македонија)

ПОЛИТИКА И ИЗБОРИ ЗА ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈА

ПЕТАР АРСОВСКИ

КЛУЧНИ СЕ ДВЕ ПРАШАЊА: ДО КАДЕ АВТОРИТАРНИОТ ТРЕНД ЌЕ ОДИ. ВИДОВМЕ ШТО ПРАВАТ ОРБАН И ПУТИН. ДУРИ И КАЈ НАЈДЕМОКРАТСКИТЕ ОПШТЕСТВА СЕ ЈАВУВА ГРИЖА ДАЛИ ОВОЈ ФЕНОМЕН ЌЕ ДОНЕСЕ ДЕМОКРАТСКИ ПРИДОБИВКИ. НАЈЕДНОСТАВНИОТ ПРИМЕР СЕ АПЛИКАЦИИТЕ ЗА СЛЕДЕЊЕ НА КОНТАКТИТЕ. ТИЕ, КАЈ ДЕЛ ОД ЗЕМЈИТЕ СЕ ЗАДОЛЖИТЕЛНИ И НЕМА ИНФОРМАЦИИ ДАЛИ СЕ КОРИСТАТ САМО ВО МЕДИЦИНСКИ ЦЕЛИ, НО И ДАЛИ, И КАКО ТАКВОТО СЛЕДЕЊЕ ЌЕ СЕ ЕЛИМИНИРА ПО ПАНДЕМИЈАТА. ВАКВИТЕ ТРЕНДОВИ СЕ ОСОБЕНО ЗАГРИЖУВАЧКИ ВО ЗЕМЈИ КАКО ОНИЕ НА БАЛКАНОТ, КАДЕ НЕМА ЕТАБЛИРАНА КУЛТУРА НА ПОЧИТУВАЊЕ НА ПРАВОТО И ЧОВЕКОВИТЕ СЛОБОДИ И ПРАВА, ПА ВАКВИТЕ НАМАЛУВАЊА НА ЛИЧНИТЕ СЛОБОДИ НЕ СЕ НИТУ НЕВООБИЧАЕНИ, НИТУ ПРЕДИЗВИКУВААТ ОПШТА ЗАГРИЖЕНОСТ

Светската пандемија ги погоди и влијаеше на скоро сите аспекти на: социјалниот, економскиот и политичкиот живот на целата планета. Иако, можеби, е претенциозно да се прават конечни анализи, едно е сигурно: без оглед дали излезот од пандемијата ќе дојде побрзо или побавно, полесно и потешко, животот, па со тоа и политичкиот живот на најголемиот дел од нациите, ќе се смени. Повеќе дилеми се отворени во смисла на влијанието на пандемијата на политичкиот живот, но не сите имаат јасен и дефинитивен одговор.

Во оваа ситуација има и позитивни и негативни феномени, но изгледа дека ниту еден нема да потрае долго. Ќе се обидам во наредните неколку страници да направам резиме на она што се пишува и говори на оваа тема, како и да поместам некои мои размислувања за оваа проблематика.

Напад кон демократијата?

Првото прашање кое сите си го поставуваме е дали короната, покрај човечките животи, ја убива и демократијата. На пример, во

Унгарија, после една деценија во општ напад на медиумите и слободата на говор, но и директен напад на своите политички опоненти, Орбан ја искористи пандемијата за да усвои законодавна рамка која му овозможува да владее со уредби со законска сила неограничено. Ова е првата таква законодавна рамка во Европа, по германскиот закон за овозможување на специјални моќи од 1933 година.

Во Русија, ваквите постапки се уште понагласени. Во последниот период, тројца доктори кои третираа пациенти од коронавирус мистериозно паднаа од прозорец, откако јавно ја критикуваа државата за справувањето со кризата. Овој тренд тешко дека е ограничен на Европа – Трамп е во директна политичка војна со гувернерите, особено демократите, околу медицинскиот пристап, олабавувањето на мерките, и слично. Бразилскиот претседател, Жаир Болсонаро, игра по истата музика, но малку погрубо и со помалку грижа за критиките. Индискиот премиер, исто така, ја користи корона пандемијата за да ја унапреди својата антимуслиманска агенда¹.

Најзагрижувачко од сето ова е што ваквите потези досега немаат многу меѓународно внимание. Со исклучок на САД, кои се шоу сами по себе, изгледа дека глобалната критичка јавност, сепак, е преокупирана со медицинските и економските последици од Ковид-19 и очигледно се нема многу време за политичките импликации.

Можеби овие движења се последица на трендот кој се забележува интензивно паралелно со текот на пандемијата, а тоа е зголемувањето на авторитарноста. Во услови на криза, најчестиот одговор од електоратот е вртење кон она што го познаваат и што го перципираат за посигурно. Во основа, ваквиот феномен е последица на психолошкиот механизам на зголемување на авторитарноста, предавање на демократскиот суверенитет кон власта, во обид за избегнување на лична одговорност, но и признание за оние лидери кои се справуваат со епидемијата. Така, најголемиот дел од властите кои се справуваа со кризата добија покачен рејтинг: Себастијан Курц, Ангела Меркел, Емануел Макрон, Мет Фредериксен, Борис Џонсон, се само некои од политичарите чиј рејтинг доживеа извесна ренесанса во текот на пандемијата.

Тука се клучни две прашања: до каде овој авторитарен тренд ќе оди и што ќе прават властите со него. Видовме што прават Орбан и Путин, но што е со полибералните демократии. Дури и кај најдемократските општества се јавува грижа дали овој феномен ќе донесе

демократски придобивки. Наједноставниот пример се апликациите за следење на контактите. Тие, сега општо прифатени, кај дел од земјите се задолжителни и немаме никакви информации дали се користат само во медицински цели, но и дали, и како таквото следење ќе се елиминира после пандемијата. Ваквите трендови особено се загрижувачки во земјите како оние на Балканот, каде нема етаблирана култура на почитување на правото и човековите слободи и права, па ваквите намалувања на личните слободи не се ниту невообичаени, ниту предизвикуваат општа загриженост.

Политичка перцепција – дали популизмот слабее?

Дали се враќаат големите влади? Во услови кога цели држави се ставаат „на пауза“, владите носат драматични и радикални одлуки и пакет-мерки за помош на стопанството во обид да го задржат во каква-таква кондиција после епилогот на пандемијата. Сепак, лоша-та вест е што таквата стратегија не може да трае долго, дури ни за најбогатите. Светската економија (па и националните), не можат да издржат долг карантин, дури и со големо задолжување, зашто пролонгирана економска криза може да ги обезвреди фундаментите на кои сега почиваат економските текови воопшто, како вредноста на парите, на стоката, и слично.

Оттаму, порано или подоцна, најголем дел од владите, откако ќе го поминат првиот период во кој можат да си дозволат стагнација на економиите, ќе се соочат со многу тежок избор: животот и здравјето на 3-4% (просечна смртност) или иднината на 96-97% од преживеаните. Треба да очекуваме тешки одлуки, каде лидерите на голем дел од погодените земји, ако кризата потрае, ќе мораат да ја рестартираат економијата, дури и по цена на нов бран заразени или мртви. Како тоа ќе се одрази на нашите животи во моментов не можеме ни да замислиме.

Еден од трендовите кои се евидентни е дека (како што пишува Крастев), повторно ќе се врати во мода да си професионалец. Живееме во време на квазиексперти, полумедиуми, полувистини, море на лажни вести, квазинаучни тези, потрага по популарност како замена на потрагата по вистина. Последните финансиски и мигрантски кризи ја поттикнаа недовербата кон експертите. Но, сега ситуацијата е дијаметрално различна – сега се работи за животот, најчесто за сопствениот живот. Во екстремна ситуација на ризик, кај

луѓето се буди чувство на страв, кое често се поврзува со синдром на зголемена авторитарност.

Тој ќе се рефлектира на повеќе полиња: луѓето брзо се ориентираат кон вистински професионалци и бараат вистинска експертиза, во секоја смисла на зборот. Веќе нема да се залажуваат со: етерични капки, приказни за хомеопатија, тврдења за кемтрејлс или чудотворни лекови од мошус од морско коњче, туку ќе бараат: вистински доктор, потврден извор, научни показатели, вистинска медицина и терапија.

Секако, ова се лоши вести за: популистите, лажните медиуми, антие-стаблишмент идеологијата (дали крајно десна или анархистичка), но изгледа не за националистите. Да почнеме од лажните медиуми и лажните вести. Со појавата на пандемијата, фреквенцијата на продукцијата на медиумска содржина влезе во светлосна брзина, во молскавичен и континуиран тек на наслови кои се редат постојано, од безброј извори. Истовремено, сега, заради кризата, сите се постојано „закачени“ и сите читаат сè. Резултатот на тоа е што лажните вести и неодговорните медиуми релативно брзо испливуваат на површина, лесно се двојат потврдени факти од сомнителни тврдења и многу побрзо се филтрираат вистинските вести, новинари, и медиуми, од оние кои го глумат тоа. Тоа ќе доведе до опаѓање на поводливоста на публиката кон лажни вести на подолг рок. Лажните вести ќе станат непопуларни, што досега, всушност, беше нивниот најголем адут.

Популистите, пак, кои својата сила ја црпат од овој вид на антагонизам кон експертите и образованите, како динамика на антиелитизмот, исто така, ќе се соочат со предизвик на нивната идеологија, ќе

ЕДЕН ОД ТРЕНДОВИТЕ КОИ СЕ ЕВИДЕНТНИ Е ДЕКА ПОВТОРНО ЌЕ СЕ ВРАТИ ВО МОДА ДА СИ ПРОФЕСИОНАЛЕЦ. ЖИВЕЕМО ВО ВРЕМЕ НА: КВАЗИЕКСПЕРТИ, ПОЛУМЕДИУМИ, ПОЛУВИСТИНИ, МОРЕ ОД ЛАЖНИ ВЕСТИ, КВАЗИНАУЧНИ ТЕЗИ, ПОТРАГА ПО ПОПУЛАРНОСТ КАКО ЗАМЕНА НА ПОТРАГАТА ПО ВИСТИНА. ПОСЛЕДНИТЕ ФИНАНСИСКИ И МИГРАНТСКИ КРИЗИ ЈА ПОТТИКНАА НЕДОВЕРБАТА КОН ЕКСПЕРТИТЕ. НО, СЕГА СИТУАЦИЈАТА Е ДИЈАМЕТРАЛНО РАЗЛИЧНА – СЕГА СЕ РАБОТИ ЗА ЖИВОТОТ, НАЈЧЕСТО ЗА СОПСТВЕНИОТ ЖИВОТ. ВО ЕКСТРЕМНА СИТУАЦИЈА НА РИЗИК, КАЈ ЛУЃЕТО СЕ БУДИ ЧУВСТВО НА СТРАВ, КОЕ ЧЕСТО СЕ ПОВРЗУВА СО СИНДРОМОТ НА ЗГОЛЕМЕНА АВТОРИТАРНОСТ. ТОА ЌЕ СЕ РЕФЛЕКТИРА НА ПОВЕЌЕ ПОЛИЊА: ЛУЃЕТО БРЗО СЕ ОРИЕНТИРААТ КОН ВИСТИНСКИ ПРОФЕСИОНАЛЦИ И БАРААТ ВИСТИНСКА ЕКСПЕРТИЗА, ВО СЕКОЈА СМИСЛА НА ЗБОРОТ

почнат да стануваат маргинализирани, игнорирани и, на крајот, презрени. Нивната фундаментална мантра за популарност како замена за способност брзо ќе стане крајно „демоде“. Никој во овој момент не бара, на пример, доктор кој е „близок со народот“, напротив.

За противниците на масивните системи на владеење и интервенционизам, исто така, лоши вести: кризата ќе значи и враќање на „големите влади“. Како што медицинскиот и економскиот одговор сè повеќе ќе зависи од капацитетот на владите да се справат со предизвикот, така и довербата во владите и националните институции ќе се зголемува, а популациите ќе бидат подготвени се поголем дел од сопствените судбини да отстапат на Хобсовиот концепт на предаден суверенитет – за колективното добро ќе жртвуваат слобода.

Но, националистите, можеби, ќе доживеат ренесанса. Одговорот на голем дел од земјите, кои се принудени да се фокусираат на сопствените граѓани, ќе ја оживее дебатата за нациите-држави, најмалку во Европската Унија. Затворањето на границите како одговор на кризата е добар индикатор за тоа. Сидовите меѓу државите, кои сега се неопходни во здравствена смисла, можат да станат мејнстрим доколку светот се соочи со долготрајна немаштија пост пандемијата – и граѓаните, а и државите ќе мораат да станат себични во одбраната на сопствената популација.

Демагозите го возвраќаат ударот

Последниов феномен на реафирмација на националните држави доаѓа во критичен момент за ЕУ, која се наоѓа на своевиден крстопат: далеку отидена во интеграција за да се врати назад, а институционалниот капацитет и фрагментацијата сè уште ја спречуваат кон поголема интеграција. Од една страна, разбирлива е себичноста со која земјите-членки ги штитат своите суверени права, особено во ресурсите и справувањето со пандемијата. ЕУ, која постои токму заради тоа: да ги надмине ограничувањата кои доаѓаат од поединечниот пристап и да ги координира ресурсите во подобар одговор на кризата, ќе се соочи со уште еден тест на лидерството, кој доаѓа во критично време за политиката².

Демагозите во Европа го искористија овој момент за повторен изблик на демагошки наратив, кој, можеби, е одговор на

² Friends of Europe, Zachary McGuinness, <https://www.friendsofeurope.org/insights/the-politics-of-crisis-in-the-eu-can-the-coronavirus-pandemic-bring-europe-closer-together/>

И КАЈ НАС ОПОЗИЦИЈАТА
ЛАВИРАШЕ ОД ИЗЈАВИ
ДЕКА МЕРКИТЕ ТРЕБА
ДА СЕ ЗАСИЛАТ, ПА ДА
СЕ ОЛАБАВАТ, ПА ДЕКА
ЕКОНОМИЈАТА Е НАЈВАЖНА
И ЗДРАВСТВЕНИОТ ОДГОВОР
ТРЕБА ДА БИДЕ СЕКУНДАРЕН,
ПА ДО ТОА ДЕКА ЗДРАВЈЕТО
Е НАЈВАЖНО И ПО ЃАВОЛИТЕ
СО ЕКОНОМИЈАТА.
ОДЛОЖУВАЊЕТО НА
ИЗБОРИТЕ, ИСТО ТАКА, БЕШЕ
ПРОСЛЕДЕНО СО ЛАВИРАЊА
МЕЃУ ЗДРАВСТВЕНИ И
ПОЛИТИЧКИ ПРИЧИНИ, ЗА
НА КРАЈОТ ДА СЕ ИЗГУБИ
ВО МОМЕНТОТ КОГА
ДАТУМОТ БЕШЕ ДОГОВОРЕН.
ВАКВИОТ ПРИСТАП
НЕ Е ИЗЕНАДУВАЊЕ,
ИМАЈЌИ ПРЕДВИД
ДЕКА ВО СИТУАЦИЈА НА
КРИЗА, ОПОЗИЦИЈЕТЕ,
ГЕНЕРАЛНО, ИМААТ
ПОЛИТИЧКИ ХЕНДИКЕП, КОЈ,
ЛОГИЧНО, СЕ ОБИДУВААТ
ДА ГО НАДОМЕСТАТ СО
ОПОРТУНИСТИЧКИ НАПАД
НА БИЛО КОЈА ТЕМА КОЈА ВО
МОМЕНТОТ Е ПОДАТЛИВА И
ПРАКТИЧНА

стабилизацијата на постојните влади. На почетокот на пандемијата, политичките поделби како да имаа секундарна позиција и опозициите излегоа со релативна поддршка на владините мерки. Експертите беа популарни, политичкиот дијалог културен и разумен, инклузивноста на високо ниво, а медицинскиот одговор и справувањето со економските последици како да беа поважни од дневната политика.

Сега, како што земјите ги намалуваат рестрикциите, политичкиот месен месец завршува, и партиските и идеолошките поделби се враќаат, но со малку сменети наративи. Најголем дел од опозициските партии, во неможност да оформат некаков алтернативен медицински или економски пакет, или во страв дека критиката на здравствениот одговор ќе ги портретира како неконструктивни, се свртени кон еден нов, невообичаен наратив – олабавување на мерките и

реституција на демократијата. Најпарадоксалното во ова е што овој наратив, најчесто, е целосно вештачки, а доаѓа од десни и крајно десни партии, кои го користат во чист популистички манир.

На пример, во: Франција, Германија, Полска, Шпанија, овие епизоди се очигледни. Жолтите елеци во Франција, кои повторно се појавија со барања за подигање на рестрикциите, се поддржани од крајната десница, која ги користи како средство за политичка борба. АФД во Германија, исто така, бара укинување на мерките веднаш. Матео Салвини го окупираше италијанскиот парламент со сличен наратив. Холандската Партија за слобода на Герт Вајлдерс, во обновен напад, бара враќање на личните слободи. Австриската Партија за слобода бара укинување на физичката дистанца,

шпанската Народна партија откажа соработка со владата за продолжување на мерките³.

Постои сериозна доза на опортунизам во овие пристапи, особено во начинот на кој опозициите ги користат мерките и нивно то олабавување за да се вратат во политичката дебата во која имаа изгубено доста од нивниот кредибилитет во текот на пандемијата. Овие напади се токму таргетирани да не изгледаат како саботажа на здравствениот одговор, но истовремено, да овозможат нов политички контраст, нов демагошки наратив кој би „ги вратил во живот“ во политичка смисла.

Македонија не е исклучок од овие трендови. И кај нас, опозицијата лавираше од изјави дека мерките треба да се засилат, па да се олабават, па дека економијата е најважна и здравствениот одговор треба да биде секундарен, па до тоа дека здравјето е најважно и по главолите со економијата. Одложувањето на изборите, исто така, беше проследено со лавирања меѓу здравствени и политички причини, за на крајот да се изгуби во моментот кога датумот беше договорен. Ваквиот пристап не е изненадување, имајќи предвид дека во ситуација на криза, опозициите, генерално, имаат политички хендикеп, кој, логично, се обидуваат да го надоместат со опортунистички напад на било која тема која, во моментот, е податлива и практична.

Избори во време на пандемија

Во повеќе земји од регионот и ЕУ, веќе се етаблираше сознанието дека пандемијата и изборите, барем во наредните дванаесет месеци, нема да можат да бидат консекутивни процеси, туку паралелни. Ние во наредните година, година и пол, нема да имаме луксуз да прогласиме крај на епидемијата, па потоа да организираме избори, туку, на еден или на друг начин, ќе треба двете задачи да ги работиме паралелно. Динамиката на организирање на вакви избори е различна во повеќе земји, со повеќе или помалку рестриктивни мерки но, генерално, се одвива и покрај здравствената состојба. Се поставува прашањето како ќе се одвива кампањата и изборите во овие околности.

Најнапред, кампањите кои се одвиваат со корона, очигледно, ќе бидат со помалку личен контакт и повеќе ориентирани кон

³ Richard Youngs, Carnegie Europe, <https://carnegieeurope.eu/2020/06/10/coronavirus-and-europe-s-new-political-fissures-pub-82023>

електронски начини на комуникација. Помалку митинзи, помалку од врата на врата, повеќе реклами и социјални медиуми. Партиите, со некои исклучоци, сметам дека поголем дел од овие алатки ќе ги искористат само делумно ефикасно, од причина што не се сите подготвени за така брза промена на начинот на комуникација со гласачите, а можеби, немаат изградено инфраструктура за ваков вид кампања.

Во овој период, очигледно е дека владите влегуваат во кампањите за реизбор со предност, која најмногу се должи на авторитарните тенденции за кои зборувавме погоре. Ова ги прави опозициите понервозни, пораките похистерични и помалку конзистентни и кохерентни, а самиот тек на изборите постои ризик да остане во доминација од негативна кампања. Сè уште немаме конкретни податоци за тоа колку се точни анкетите во време на пандемија, но општ заклучок е дека изборите ќе бидат понеизвесни од обично, имајќи предвид дека јавното мислење во оваа ситуација се менува побрзо одошто нормално. Дополнително на тоа, критичен е и самиот изборен ден. За институциите кои ги организираат изборите клучно ќе биде да овозможат безбедно гласање со здравствена заштита, но истовремено, тоа да не биде систем во кој предолго ќе се чека на остварување на правото на глас, што би можело да доведе до „откажување“ во текот на гласањето.

Општ заклучок е дека успехот на изборите, и во институционална, и во политичка смисла, директно ќе зависи од излезноста. Во институционална смисла, ова ќе дефинира дали изборниот процес е успешен и легитимен, а во политичка смисла, за партиите, ќе биде борба за излезност на сопствените поддржувачи, имајќи предвид дека неопределените ќе бидат далеку помалку мотивирани да излезат на гласање.

Тука излезноста може да доживее значаен пад но, барем во Македонија, не до таму да го загрози легитимитетот на изборниот процес. Сепак, мнозинството гласачи во Македонија се партиски определени, и нивната излезност на изборите зависи од партиската инфраструктура, а не од моменталната инспирација. Така, очекувам намалување на излезноста за 20-25%, но не под тоа. Со тоа, и ваквите ковид избори, сега, со учество на сите политички субјекти, ќе бидат легитимен повод за целосен мандат.

СТРАВОТ ОД АВТОРИТАРНОСТ
СЕГА ПРЕДИЗВИКА
НАПЛИВ НА КРИТИКА И
НАДЗОР ОД СТРАНА НА
КРИТИЧКАТА ЈАВНОСТ
(ИАКО ТАА Е ДЕМАГОШКА,
ОПОРТУНИСТИЧКА
ВО МОМЕНТОВ), ШТО
ЗНАЧИ ДЕКА СТРАВОТ
ОД ДИКТАТУРА Е
ПРЕРАН. ЗАДОВОЛСТВОТО
ОД РЕСТИТУЦИЈАТА НА
МЕРИТОКРАТИЈАТА, ИСТО
ТАКА, Е ПРЕУРАНЕТО, ИМАЈЌИ
ГИ ПРЕДВИД РЕАКЦИИТЕ НА
ДЕМАГОЗИТЕ КОИ ПОБРЗАА
ДА ГО ВРАТАТ СВОЈОТ
ПОПУЛИСТИЧКИ ПРОСТОР
ВО ЈАВНИОТ ДИСКУРС. СЕ НА
СЕ, ОВА Е ИНДИКАЦИЈА ДЕКА
ПОЛИТИКАТА ПОЛЕКА ЌЕ СЕ
ВРАТИ ВО НОРМАЛА – НА
ПОДОБРО ИЛИ ПОЛОШО. ТАА
СЕ ПОКАЖА ДОСТА ОТПОРНА
НА ВЛИЈАНИЕТО НА
ВИРУСОТ. ТОА, МОЖЕБИ,
ЗА НАС Е ДОБРА ВЕСТ,
ЗАШТО ПРЕДВИДУВА
ДЕКА И ОСТАНАТИОТ ДЕЛ
ОД НАШИТЕ ЖИВОТИ,
ВЕРОЈАТНО, ПОБРЗО ЌЕ СЕ
НОРМАЛИЗИРА

Заклучок – политиката отпорна на корона

Пандемијата влијае на политиката на интересни начини – и позитивни и негативни. Од негативната страна најистакнати се стравот за пропаст на демократијата, како една од посериозните последици на кризните состојби и непропорционалната моќ на владите во овој период, преку стравот за единството во ЕУ и нивниот капацитет за излез од кризата. Позитивните страни се враќањето на довербата во експертите и професионалците, делумното враќање на нормалниот дијалог во политиката концентриран околу здравствениот одговор и можноста за политичка и социјална солидарност.

По сè изгледа дека и позитивните и негативните феномени ќе бидат со краток здив. Стравот од авторитарност сега предизвика наплив на критика и надзор од страна на критичката јавност (иако таа е демагошка, опортунистичка во моментов),

што значи дека стравот од диктатура е преран. Задоволството од реституцијата на меритократијата, исто така, е преурането, имајќи ги предвид реакциите на демагозите кои побрзаа да го вратат својот популистички простор во јавниот дискурс. Сè на сè, ова е индикација дека политиката полека ќе се врати во нормала – на подобро или полошо. Таа се покажа доста отпорна на влијанието на вирусот. Тоа, можеби, за нас е добра вест, зашто предвидува дека и останатиот дел од нашите животи, веројатно, побрзо ќе се нормализира.

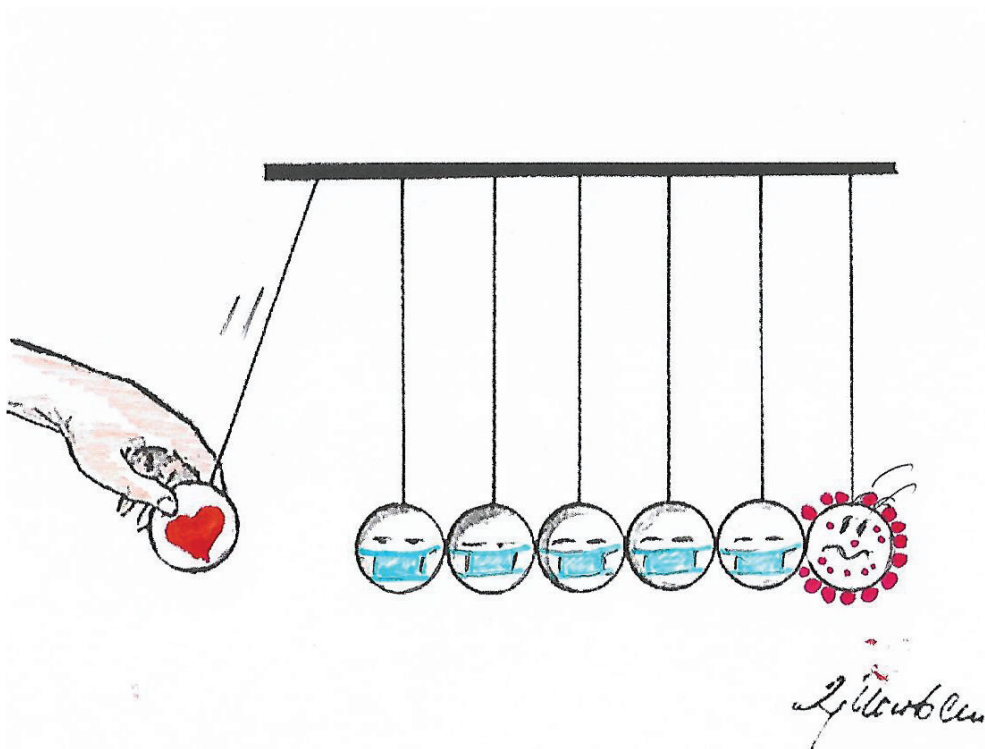
(Авторот е магистер по политички комуникации и политички маркетинг. Магистрирал на престижниот Универзитет во Ливерпул. Тој е еден од водечките политички комуниколози во Северна Македонија и во регионот. Соработувал со бројни државни

институции, меѓународни компании и невладини организации на развојот на политички стратегии. Креирал и раководел со триесетина политички кампањи во Северна Македонија, Албанија и Бугарија. Објавувал колумни во македонскиот дневен печат и е редовен колумнист на Дојче Веле. Раководел со повеќе проминентни ПР агенции. Основач и директор е на Креатиф Маркетинг)

ВАКЦИНА

ДРАГАН ПОПОВСКИ

(Авторот е електроинженер, со карикатура се занимава педесет години. Покрај учества на изложби на карикатури во земјава и во странство, објавува во „Остен“, „Нова Македонија“, „Пулс“, „Утрински весник“, „Коза ностра“)

ЕФЕКТИТЕ ОД КОВИД-19 ПАНДЕМИЈАТА ВРЗ ПСИХИЧКОТО ЗДРАВЈЕ И ДОБРОСОСТОЈБАТА: ПРЕДВИДУВАЊА, СОСТОЈБИ И ПЕРСПЕКТИВИ

НИКОЛИНА КЕНИГ
ОГНЕН СПАСОВСКИ

ИАКО ЧОВЕШТВТО ПОВЕЌЕПАТИ БИЛО ПОГОДУВАНО ОД СЛИЧНИ КАТАСТРОФИ, ОВОЈПАТ, ЗАРАДИ: ИЗМЕНЕТИОТ КОНТЕКСТ, ТЕХНОЛОШКИОТ РАЗВОЈ И НАЧИНОТ НА КОЈ ЛУЃЕТО РЕАГИРААТ НА ОГРАНИЧУВАЊЕТО НА СЛОБОДИТЕ И МОЖНОСТИТЕ ЗА ЖИВЕЕЊЕ НА ВООБИЧАЕНИОТ НАЧИН, ЕДНАКВО КАКО И ЗАРАДИ НАРАСНАТИТЕ ОЧЕКУВАЊА ЗА КВАЛИТЕТОТ НА ЖИВОТ И ИЗМЕНЕТИТЕ КУЛТУРАЛНИ ДЕФИНИЦИИ ЗА СМИСЛАТА НА ЖИВОТОТ И ЗА СМРТТА, МОЖЕ ДА СЕ ТВРДИ ДЕКА ЕФЕКТИТЕ ВРЗ ИНДИВИДУАЛНАТА И КОЛЕКТИВНАТА ПСИХОЛОШКА ДОБРОСОСТОЈБА ОД ОВАА НЕОЧЕКУВАНА ПРОМЕНА, БИТНО ЌЕ СЕ РАЗЛИКУВААТ ОД ОНИЕ КОИ ДОСЕГА СЕ ДОКУМЕНТИРАНИ

Пандемијата Ковид-19 донесе криза која е без преседан во поновата историја. Речиси „преку ноќ“, радикално го измени начинот на живеење, наметна масивни рестрикции, донесе: неизвесност, стрес, лутина, страв, чувство дека телата на другите се потенцијални непријатели по здравјето и дека иднината ќе биде сè потешка. Секојдневието почна да се одвива во многу изменети услови, прифатливи само како некакво привремено премостување кон она што за мнозинството е некаква „нормалност“. Навраќањето на времето пред кризата стана извор на носталгичен копнеж по минатото, по светот во кој се можни: старите навики, физичката блискост и долгорочните планирања.

Иако човештвото повеќепати било погодено од слични катастрофи, овојпат, заради: изменетиот контекст, технолошкиот развој и начинот на кој луѓето реагираат на ограничувањето на слободите и можностите за живеење на вообичаениот начин, еднакво како и заради нараснатите очекувања за квалитетот на живот и изменетите културални дефиниции за смислата на животот и за смртта, може

да се тврди дека ефектите врз индивидуалната и колективната психолошка добросостојба од оваа неочекувана промена, битно ќе се разликуваат од оние кои досега се документирани.

Предвидувања на експертите во сферата на менталното здравје за последиците од Ковид-19 кризата: нова пандемија на психопатологија или можност за развој?

Предвидувањата за последиците од пандемијата, генерално, се движат на линијата меѓу два спротивставени екстреми. Од една страна се прогнозираат катастрофични исходи, како на индивидуален план (пораст на депресија, посттрауматска симптоматологија, па дури и пораст на самоубиства), така и на општествен план – со колапс на економијата и на главните институционални системи за поддршка на граѓаните. На другата страна се сценаријата базирани врз верувањето дека со секоја криза која не би имала фатални последици, се јавува и можност за раст и развој поттикнат од тешките искуства додека таа се одвивала. Следејќи ја логиката на овие резонирања, на ниво на поединец тоа би се манифестирало со стимулација на развивање на личните потенцијали, на психолошките потпорни системи и на резилентноста, додека на колективен план, кризата би поттикнала низа општествени подобрувања.

Кусиот осврт на овие различни предвидувања ќе го започнеме со најчесто застапуваната позиција. На самиот почеток на пандемијата, јавниот глас на авторитетите во областа на психологијата, психијатријата и останатите дисциплини кои посредно се занимаваат со аспектите на менталното здравје, оставаше силен впечаток на мошне монолитно, песимистичко, а неретко и катастрофично гледање на тоа кои се очекуваните ефекти врз психичкиот интегритет и добросостојбата на луѓето. Често можеа да се слушнат предупредувањата дека се очекува распространувањето на новиот вирус, односно мерките со кои се одговара на здравствената криза, директно или индиректно да нанесат релативно трајна психолошка траума од, досега, невидени размери. Притоа, причината за загриженоста произлезе, главно, од фактот дека околу три милијарди луѓе во светот подлежат на некаков вид изолација или на крајно ограничувачки мерки на движењето и на социјалните контакти, што претставува неочекуван атак на востановените ритуали, приоритети, на чувството на автономија и слобода, а истовремено, и сериозно поткопување на можноста

ефикасно да се задоволат базични психолошки потреби, првенствено тие за безбедност и поврзаност.

Земајќи ги предвид овие околности, врвни истражувачи и практичари во сферата на менталното здравје, гледаа на наметнатите рестрикции како на најголем психолошки експеримент во современата историја и со голема доза на сигурност тврдеа дека највисоката цена на пандемијата недвосмислено ќе биде платена преку „секундарна епидемија на психички нарушувања“ или „цунами на психопатолошки растројства“. Ова вклучува и појави како злоупотреба на психотропни супстанции,¹ а се укажуваше и на реалната опасност од засилено насилство врз жените во семејството во услови на изолација.² Паралелно, се предупредуваше дека на овој бран на последици нема да може соодветно да одговорот јавно-здравствените системи и на развиените земји^{3,4}.

На линија на овие размислувања, она што како ефект од различните форми на наметната изолација може да се очекува со најголема доза на извесност, е дека новите околности ќе бидат огромен предизвик, пред сè за лицата кои веќе страдаат од ментални нарушувања, вклучувајќи ги и болестите на зависност. Ова логично се наметнува не само заради новите околности на кои тие мораа да се адаптираат имајќи на располагање ограничени лични капацитети за тоа, туку и затоа што целокупниот здравствен систем, на подолг рок, нема да ја препознава нивната состојба како итна и нема да е во состојба да одговори на неа. Ако на ова се надоврзе фактот дека во огромното мнозинство земји, а особено во регионот, токму сферата на психо-социјална и медицинска заштита на менталното здравје е една од најмалку финансираните и најслабо развиените, истовремено и една од најтешко достапните услуги, станува јасно дека институциите може да бидат нереспонзивни за нивните спец-

1 Clay, J.M., & Parke, M.O. (2020). Alcohol use and misuse during the COVID-19 pandemic: a potential public health crisis? *Lancet Public Health*. 5/5. doi: 10.1016/S2468-2667(20)30088-8.

2 <https://www.coe.int/en/web/portal/-/covid-19-pandemic-tackling-the-dramatic-increase-in-cases-of-violence-against-women>

3 <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/this-is-the-psychological-side-of-the-covid-19-pandemic-that-were-ignoring/>

4 Galea, S., Merchant, R.M., & Lurie, N. (2020). The Mental Health Consequences of COVID-19 and Physical Distancing: The Need for Prevention and Early Intervention. *JAMA Intern Med*. Published online doi:10.1001/jamainternmed.2020.1562

ифични потреби во услови на криза.⁵ Особено доколку тие не се однесуваат на медикаментозна терапија, туку бараат групен или индивидуален контакт.⁶

Набргу по почетокот на епидемијата, не беше тешко да се предвиди и тоа дека заради самата природа на мерките, товарот врз психичкото здравје, заедно со ризиците по физичката и социјалната добросостојба, ќе бидат уште потешки за оние кои се на општествените marginи. Така, начинот на кој се одговори на кризата, заедно со психолошкиот и економскиот притисок кој таа го предизвикува, изнесоа на површина мултиплицирана опасност за сите лица кои живеат во сиромаштија, а кои тешко можат да дојдат до средства за засилена хигиена или да создаваат залихи, за жртвите на семејно насилство, принудени да останат во ист простор со насилниците, за бегалците и мигрантите кои се депривирани на секој замислив начин, за сексуалните малцинства кои најчесто имаат можност да го живеат својот автентичен идентитет само надвор од домот, или за постарите и тешко подвижни лица чија беспомошност се засили во новите услови на живеење кои бараат низа нови компетенции и начини на адаптација.

ПРЕДВИДУВАЊАТА ЗА ПОСЛЕДИЦИТЕ ОД ПАНДЕМИЈАТА, ГЕНЕРАЛНО, СЕ ДВИЖАТ МЕЃУ ДВА ЕКСТРЕМА. ОД ЕДНА СТРАНА СЕ ПРОГНОЗИРААТ КАТАСТРОФИЧНИ ИСХОДИ, КАКО НА ИНДИВИДУАЛЕН ПЛАН (ПОРАСТ НА ДЕПРЕСИЈА, ПОСТТРАУМАТСКА СИМПТОМАТОЛОГИЈА, ПАДУРИ И НА САМОУБИСТВА), ТАКА И НА ОПШТЕСТВЕН (КОЛАПС НА ЕКОНОМИЈАТА И НА ИНСТИТУЦИОНАЛНИТЕ СИСТЕМИ ЗА ПОДДРШКА НА ГРАЃАНИТЕ). НА ДРУГАТА СТРАНА Е ВЕРУВАЊЕТО ДЕКА СО СЕКОЈА КРИЗА КОЈА НЕ БИ ИМАЛА ФАТАЛНИ ПОСЛЕДИЦИ, СЕ ЈАВУВА И МОЖНОСТ ЗА РАЗВОЈ ПОТТИКНАТ ОД ТЕШКИТЕ ИСКУСТВА ДОДЕКА ТАА СЕ ОДВИВАЛА. СЛЕДЕЈЌИ ЈА ОВАА ЛОГИКА, НА НИВО НА ПОЕДИНЕЦ ТОА БИ СЕ МАНИФЕСТИРАЛО СО СТИМУЛАЦИЈА НА РАЗВИВАЊЕ НА ЛИЧНИТЕ ПОТЕНЦИЈАЛИ, А НА КОЛЕКТИВЕН ПЛАН, КРИЗАТА БИ ПОТТИКНАЛА НИЗА ОПШТЕСТВЕНИ ПОДОБРУВАЊА

Под ризик да бидат погодени се и категории лица кои не би биле толку ранливи во услови надвор од кризата, а за кои мерките

5 Yu-Tao, X, Yang, Y, Li, W, Zhang, L, Zhang, Q, Cheung, T, et al. (2020). Timely mental health care for the 2019 novel coronavirus outbreak is urgently needed. *Lancet Psychiatry*, 7, 228–229.

6 Dong, L., and Bouey, J. (2020). Public Mental Health Crisis during COVID-19 Pandemic, China. *Emerg. Infect. Dis.* 31(3) 26. doi:10.3201/eid2607.202407

на рестрикција донесоа сериозен предизвик по менталната добросостојба, на пример, бремените жени или високо функционалните хронично болни лица, кои реалноста одненадеж ги соочи со отежнато доаѓање до терапија, принудно одложување на потребните прегледи и интервенции, или непредвидени трошоци и стрес за тестирања врзани со вирусот. Не смее да се изостави фактот дека кризата специфично го погодува физичкото здравје и психичката добросостојба на здравствените работници⁷ директно инволвира-ни во лекување и нега на заболениите од Ковид-19, како и лицата кои се инфицирани и нивните семејства.⁸

За да се илустрира тоа дека „данокот“ на пролонгираната изолација нема да биде занемарлив и надвор од вулнерабилните категории, се упатуваше и на едно од најрано достапните истражувања – анализата⁹ направена на 24 студии за ефектите на различни форми на карантин. Овие резултати, добиени на огромен број испитаници од најхетерогена популација, сугерираат за висока веројатност на распространување на појава на широк дијапазон на симптоми на психичка стресност и низа нарушувања, почнувајќи од: нерасположеност, чувство на отуѓеност од себеси, несоница, лутина, иритабилност, до потешки облици на депресивност и посттравматско стресно растројство. Стручните лица во сферата на менталното здравје кои често се обраќаа во јавноста, предупредуваа дека: неопходноста од физичкото дистанцирање, кое резултира и со заголемена социјална изолираност, напуштањето на дневните рутини, стеснетоста во кругот на едно престојувалиште, кое може да е и многу неудобно, изложеноста на (дез)информации, фокусирани само на вирусот и блискоста на смртта, крајната неизвесност и личната и колективната немоќ за иднината, ќе придонесат за акутно или пролонгирано влошена психолошка добросостојба кај голем дел од општата популација.

Подалекусежните проекции не се фокусираат само на ефектот на рестриктивните мерки за движење и контакти. Според нив,

7 Lai, J., Ma, S., Wang, Y., Cai, Z., Hu, J., Wei, N., et al. (2020). Factors Associated With Mental Health Outcomes 318 Among Health Care Workers Exposed to Coronavirus Disease 2019. *JAMA Netw. open* 3, doi:10.1001/jamanetworkopen.2020.3976.

8 Fiorillo, Andrea, and Philip Gorwood. (2020). The Consequences of the COVID-19 Pandemic on Mental Health and Implications for Clinical Practice. *European Psychiatry* 63/1: e32. doi:10.1192/j.eurpsy.2020.35

9 Brooks, S.K., Webster, R.K., Smith, L.E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., et al. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *Lancet*, 395, 912–920

напливот на масовни токсични ефекти за менталната добросостојба која ќе настапи после првиот бран на пандемијата, кога човештвото ќе се соочи со темелно разнишана економија, со криза на системите на вредности и со институции за психосоцијална заштита чии капацитети не можат, а можеби и не знаат, да задоволат ниту дел од потребите за поддршка.

Од друга страна, респектабилни авторитети во сферата на менталното здравје се обидуваа да рефлектираат и за потенцијални бенефити од изолацијата врз поединци и помали групи, тврдејќи дека изолацијата создава можности за личен развој, ги растоварува лицата кои се помалку ориентирани кон социјални контакти и ги дестигматизира тие што страдаат од психички нарушувања. Така, на пример,¹⁰ во писмо до уредникот на *New York Times*, психотерапевт со долгогодишно искуство, објаснува дека лицата со анксиозни растројства чувствуваат парадоксално подобрување низ „групното“ преживување на потенцијално катастрофичните сценарија, бидејќи тоа на извесен начин ја нормализира нивната сопствена анксиозност. Оваа позиција најде свои застапници претежно меѓу практичарите кои упатуваа добронамерни совети до пошироката популација преку медиумите. Емисиите и социјалните мрежи беа преплавени од интервјуа во кои тие објаснуваа дека во пандемијата можеме да научиме како да се справуваме со сериозни предизвици, а дека изолацијата (карантинот) е вистинското време за авто-рефлексција, реорганизација на приоритетите и навраќање кон спиритуалноста како суштина на живеењето, што претставува типичен образец на раст поттикнат од тешкотија (growth from adversity).

Најнакрај, меѓу стручната јавност може да се идентификува и една мошне неочекувана позиција која тврди дека Ковид-19 кризата била еден вид неопходност за колективното ментално здравје и дека наместо до девастација, ќе доведе до ренесанса на вредностите и нормите и општествена трансформација кон поздрав свет. Ова гледиште може да се сумира низ констатацијата дека вирусот е опомена за неопходноста од промена на парадигмата која води до безумна експлоатација на ресурсите, арогантен однос кон природата и кон екстремните нееднаквости. Тој само го изнел на површина она што одамна е јасно – дека е крајно време за дел на човештвото,

¹⁰ <https://www.nytimes.com/2020/04/15/opinion/letters/coronavirus-trump-stimulus.html>

залулан во комоцијата на консумеризмот, да преземе одговорност и да се соочи со својата минливост и со неопходноста од солидарност, од емпатичност и грижа за заедницата, како и од хармонија со природата. Помалку или повеќе, зад оваа позиција е сместено очекувањето засновано врз уверувањето на хуманистичката психологија дека, затоа што луѓето се инхерентно разумни и добри, осветувањето за штетата што ја нанесуваме на природата и за страдањата на „другиот“ ќе доведат до протест кон деструкцијата и до благородна промена на вредностите и однесувањето.

Низ оваа перспектива, опасноста од вирусот покажува, наводно, дека ниту една институција и ниту една држава или класа не е супериорна во себе-заштитивањето и справувањето со кризата, па сходно на тоа, нужна е поголема глобална соработка меѓу народите и институциите и дека за да се дојде до решение на проблемите потребно е: да се сослушуваат, почитуваат и согледуваат различни мислења и аргументи. На маргините на позицијата која се надева на вакви ренесансни придобивки од кризата, низ социјалните мрежи се даваше публицитет и на такви гласови кои „му аплаудираа на вирусот“ како на последна можност за нормализација на човештвото и романтизирајќи го карантинот како конечно враќање кон „вистинските“ традиционални семејни вредности, епитомизирани низ месењето домашен леб.

Емпириските податоци во изградба: дали колективните трауми раѓаат нови страдања или нови видови резилиентност?

Веќе е добро документирано дека колективните кризи и трауми навистина можат да поттикнат сплотување на заедницата, пораст на меѓусебното помагање, сочувствувањето и почитувањето на другиот/те. Како примери за ова во стручната литература

СТРУЧНИТЕ ЛИЦА ВО СФЕРАТА НА МЕНТАЛНОТО ЗДРАВЈЕ КОИ ЧЕСТО СЕ ОБРАќАА ВО ЈАВНОСТА, ПРЕДУПРЕДУВАА ДЕКА НЕОПХОДНОСТА ОД ФИЗИЧКОТО ДИСТАНЦИРАЊЕ КОЕ РЕЗУЛТИРА И СО ЗАГОЛЕМЕНА СОЦИЈАЛНА ИЗОЛИРАНOST, НАПУштањето на дневните рутини, стеснетоста во кругот на едно престојувалиште, кое може да е и многу неудобно, изложеноста на (дез)информации фокусирани само на вирусот и блискоста на смртта, крајната неизвесност и личната и колективната немоќ за иднината, ќе придонесат за акутно или пролонгирано влошена психолошка добросостојба кај голем дел од општата популација

типично се наведуваат терористичките напади, како оној на 11 септември во САД. Но, истакнатиот психолог Џонатан Хајдт¹¹ предупредува дека не може да се предвиди дали тоа ќе биде случај и сега, со кризата предизвикана од пандемијата. Причината е во тоа што оваа катастрофа е предизвикана од вирус, односно од инфективна болест. Луѓето, на можноста од заразување природно реагираат со страв и избегнување, што води кон зголемено социјално дистанцирање (наместо зближување), а тоа – кон загрошено задоволување на базичните психолошки потреби и, последователно, до пад на психолошката добросостојба. Притоа, може да се зголемува и недовербата кон другите луѓе, а во комбинација со напливот на конспирациски објаснувања за епидемиите, се зголемува и недовербата кон институциите, вклучително и здравствените. Оттука, дали пандемијата ќе биде проследена со продлабочени страдања или со солидаризација, заедничка грижа и резилентност, многу зависи од тоа како повеќето луѓе ќе се справат со кризата на индивидуално ниво, со или без поддршка од системски мерки, како и од тоа на кој начин институциите понатаму ќе одговорат на нејзините пролонгирани ефекти.

Вознемирувачките сознанија за негативните ефекти од социјалната изолација врз менталното здравје не се непознати, бидејќи биле проучувани кај најразлични групи: од лица во домови за згрижување,¹² до затвореници и астронаути.¹³ Моделите на последици произлезени од нивните искуства се мошне хомогени, но прашање е дали сосема може да се из земе фактот дека социјалната изолација во корона кризата ниту беше толку радикална, ниту се одразуваше на тој начин на индивидуално ниво. Напротив, заедниците, особено преку медиумите, ги правеа сите заложби да се создаде чувство на заедничка поддршка за пребродување на осаменоста. Ако на ова се надоврзе и фактот дека постојните емпириски податоци за консеквенциите од конкретната криза се оскудни, на прогнозите, какви и да се, треба да се гледа само како на првична реакција, веројатно повеќе емоционална отколку интелектуално претпазлива.

11 <https://www.strongtowns.org/journal/2020/5/2/jonathan-haidt>

12 Armitage, R. & Nellums, L.B. (2020). COVID-19 and the consequences of isolating the elderly. *Lancet Public Health*. 5(5):e256. doi: 10.1016/S2468-2667(20)30061-X

13 Basner, M., Dinges, D.F., Mollicone D.J., Savelev, I., Ecker, A.J. et al. (2014). Psychological and Behavioral Changes during Confinement in a 520-Day Simulated Interplanetary Mission to Mars. *PLOS ONE* 9/3: e 93298. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0093298>

Она што со сигурност се знае е дека краткорочните, а уште помалку долгорочните ефекти не се темелно истражени и дека генерализациите бараат, пред сè, методолошки издржани начини на доаѓање до нив. Последното е особено важно да се нагласи, затоа што скоро сите засега постоечки наоди, веројатно заради конкретните услови, се базираат на најоспоруваната техника на прибирање податоци – онлајн анкетни прашалници, но и на примероци од респонденти кои се најпроблематични од методолошки аспект – самоселектирани доброволци во кои, без исклучок, мнозинството испитаници се од женски пол. Згора на тоа, во отсуство на јасни податоци за базичното ниво на варијаблите пред кризата, овие бројки не зборуваат недвосмислено за тоа колкав процент од нарушувањата може да се должи на изолацијата или било кој друг аспект на Ковид-19 кризата.

Истражувањата достапни во овој момент, очекувано зборуваат претежно за негативни реакции на изолацијата. Но, за сега, тие не изгледаат како да се од обем и карактер за наскоро да предизвикаат потрес од големи размери. На пример, во Италија, тие варираат од одрекување на психогени симптоми, преку инсомнија (7%), до умерени депресивни состојби кај околу 37% од популацијата.¹⁴ Во едно истражување за последиците на мерките на изолација во Кина, околу 5% од испитаниците известиле висок интензитет на психички стрес, а околу 35%, умерено ниво.¹⁵ Но, други истражувања во истата земја правени само неколку месеци подоцна, упатуваат на пошироки размери на психичко страдање во општата популација,¹⁶ или на посериозни видови растројства кај 7% од испитаниците во подрачјата на најинтензивна криза.¹⁷ Најновата анкета спроведена во Велика Британија, известува дека 43% од испитаните психијатри информираат за пораст на бројот на итни повици од пациенти, а 45% велат дека бројот на

14 Preprint doi: <https://doi.org/10.1101/2020.04.09.20057802>

15 Qiu, J., Shen, B., Zhao, M., Wang, Z., Xie, B., and Xu, Y. (2020). A nationwide survey of psychological distress, among Chinese people in the COVID-19 epidemic: Implications and policy recommendations. *Gen. Psychiatry*, 33, 19–21

16 Lu, H., Peng, N. & Qian, L. (2020). Do Quarantine Experiences and Attitudes Towards COVID-19 Affect the Distribution of Psychological Outcomes in China? A Quantile Regression Analysis, *GLO Discussion Paper, 512*, Global Labor Organization (GLO), Essen

17 Liu, N., Zhang, F., Wei, C., Jia, Y., Shang, Z., Sun, L., et al. (2020). Prevalence and predictors of PTSS during COVID-19 Outbreak in China Hardest-hit Areas: Gender differences matter. *Psychiatry Res.*, 112921. doi:10.1016/j.psychres.2020.112921

регуларните средби бил намален за време на епидемијата.¹⁸

И вака оскудните податоци веќе укажуваат дека мора да се води сметка за тоа дека постојат важни фактори кои генерираат разлики во реакцијата. Така, меѓу помладите, регистрирани се генерално пониски проценти на нарушувања – само 0.9% од студентите во Кина известиле за сериозна анксиозност, а мал е и бројот на такви кои доживеале само благо ниво.¹⁹

Податоците кои ние иницијално ги добивме за младите од нашата земја, а кои очекуваме да бидат наскоро објавени, слично како наодите од оваа возрасна група во Кина, сугерираат дека лицата во рана младост не доживеале посериозни растројства како последица на изолацијата. Едно од можните објаснувања за овие рани наоди е тоа дека на младите, од една страна им е вообичаено и релативно едноставно одржувањето социјални контакти онлајн, а од друга, дека неизвесноста и загриженоста за егзистенцијалните прашања им е подалечна отколку кај повозрасните. Алтернативни објаснувања се и првично одрекување на сериозноста, или тоа што како природни реакции од можноста за инфицирање се јавуваат стравот и потребата да се биде на безбедно, а самоизолацијата во одредена мера ова го овозможува.

Уште еднаш се потврдува дека тенденцијата за давање генерализирани процени во врска со било која психичка појава наидува на силен отпор низ проверките во реалноста. Колку и да изгледаат

КОЛКУ И ДА ИЗГЛЕДААТ УНИВЕРЗАЛНИ УСЛОВИТЕ НА ИЗОЛИРАЊЕ ШТО, ВСУШНОСТ, И НЕ Е СЛУЧАЈ, СЕ УШТЕ МАЛКУ СЕ ЗНАЕ ЗА ЕФЕКТИТЕ НА ОВОЈ ВИД ИЗОЛАЦИЈА ВРЗ ОПШТАТА ПОПУЛАЦИЈА ВО ОДНОС НА ЗДРАВЈЕТО И ДОБРОСОСТОЈБАТА, А ОСОБЕНО МАЛКУ АКО СЕ ЗЕМАТ ПРЕДВИД МНОГУТЕ ПОСРЕДНИЧКИ ВАРИЈАБЛИ ВО ТАА РЕЛАЦИЈА, КАКО ШТО СЕ: КУЛТУРАЛНИ И СУПКУЛТУРАЛНИ ОБРАСЦИ, ВОЗРАСТ, СОЦИО-ЕКОНОМСКИ СТАТУС, РОД И, СЕ РАЗБИРА, ШИРОК СПЕКТАР НА ЛИЧНОСНИ ОСОБИНИ. СО ДРУГИ ЗБОРОВИ, ПРЕДВИДУВАЊАТА КОИ ЗА СЕГА СЕ ДОСТАПНИ ПРОИЗЛЕГУВААТ, ГЛАВНО, ОД ВООПШТУВАЊЕ НА ПРЕТХОДНИ НАОДИ ВО СЛИЧНИ СИТУАЦИИ, ИЛИ НА ИДЕНТИЧНИ ФЕНОМЕНИ ВО РАЗЛИЧНИ ОКОЛНОСТИ, ПА ЗАТОА МОРА ДА СЕ ТРЕТИРААТ СО ГОЛЕМА ДОЗА НА РЕЗЕРВИРАНOST

¹⁸<https://www.rcpsych.ac.uk/news-and-features/latest-news/detail/2020/05/15/psychiatrists-see-alarming-rise-in-patients-needing-urgent-and-emergency-care>

¹⁹ Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J., & Zheng, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry Research*, 287, 112934 doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112934

универзални условите на изолирање што, всушност, и не е случај, сè уште малку се знае за ефектите на овој вид изолација врз општата популација во однос на здравјето и добросостојбата, а особено малку, ако се земат предвид многуте посреднички варијабли во таа релација, како што се културални и супкултурални обрасци, возраст, социо-економски статус, род и, се разбира, широк спектар на личностни особини. Со други зборови, предвидувањата кои за сега се достапни, произлегуваат, главно, од воопштување на претходни наоди во слични ситуации, или на идентични феномени во различни околности, па затоа мора да се третираат со голема доза на резервираност.

Иднината на грижата за менталното здравје: имаме ли соодветни одговори за промените?

Пандемијата и справувањето со психолошките последици од неа создадоа барем две значајни промени и нови реалности во врска со грижата за менталното здравје, кои ќе имаат силно влијание врз оваа дејност во иднина. Прво, евидентна е тенденцијата да се дестигматизираат психичките растројства и потребата од психолошка помош, а барањето психотерапевтски услуги сè повеќе станува нешто вообичаено. Кризата успеа да создаде услови во кои на многу луѓе им стана очигледно дека психичките растројства, главно, се одговор на неиздржлив контекст и дека никој нема гарантиран имунитет на ваков вид реакција.

Втората „коллатерална продобивка“, настаната од условите на изолација и лимитирање на физичките контакти меѓу луѓето, е наметнувањето на потребата психолошката помош да се пружа онлајн, со користење на дигитални уреди и апликации. Иако масовно прифатен, ова е релативно нов начин на давање психосоцијална поддршка чија ефикасност допрва треба да се проценува и да се унапредува. Паралелно, нужно е да се обмислуваат начини на ефикасна доедукација на психотерапевтите и заштита на клиентите од нелиценцирани лица на кои онлајн теренот им го олеснува нелегалното работење и од напливот на непроверени апликации кои, наводно, помагаат во справување со различни психички растројства.

Динамиката на пандемијата бара ургентно прилагодување на состојбите, со решенија кои ќе бидат квалитетни и неизбрзани. Притисокот да се релаксираат мерките за ограничено движење и

изолација е неизбежен. Со тоа, многу веројатно ќе станат неизбежни и бројните социјални контакти во услови на сè уште неискоренет вирус, проследени со страв од заразување, панични или агресивни реакции, а консеквентно и од пролонгирање на потенцијално загрошена психолошка состојба на значителен дел од популацијата. Состојбата на пандемија и досега предизвика големи промени во начинот на кој функционираат институциите, но и секој од нас индивидуално. Сигурно е дека притисокот за промени ќе биде сè позасилен. Кризата и отежнатите услови за извршување на вообичаените активности и задоволување на основните потреби го потенцираат значењето на новата технологија и ги предизвикаат традиционалните методи на давање услуги. Бројни психолози и психијатри волонтерски веќе им пружаат(т) помош на многу лица во периодот на изолација. Сè позначајно ќе станува прашањето како

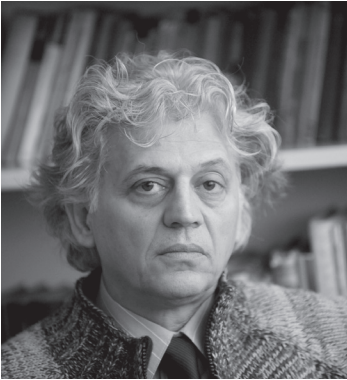
ВО СПРАВУВАЊЕТО СО ИДНИТЕ ПРЕДИЗВИЦИ ВО СФЕРАТА НА МЕНТАЛНОТО ЗДРАВЈЕ ОД ПАНДЕМИЈАТА, МНОГУ Е ВАЖНО ДА СЕ ИНКОРПОРИРААТ ДВА СУШТИНСКИ ВАЖНИ ПРИНЦИПИ, А ЗА КОИ КРИЗАТА ПОКАЖА ДЕКА БИЛЕ ДОЛГО ВРЕМЕ ЗАНЕМАРУВАНИ. ЕДНИОТ Е БЕСКОМПРОМИСНО ВЛОЖУВАЊЕ ВО КВАЛИТЕТНИ НАУЧНИ ИСТРАЖУВАЊА И НИВНО КОНСУЛТИРАЊЕ, БИДЕЈЌИ Е ОЧИГЛЕДНО ДЕКА РЕШЕНИЈАТА ВО БИЛО КОЈА СФЕРА НЕ СЕ ОДРЖЛИВИ И ЕФИКАСНИ КОГА СЕ ТЕМЕЛАТ ПОВЕЌЕ ВРЗ КРАТКОРОЧНИ ПОЛИТИКАНТСКИ ПОТРЕБИ. ДРУГОТ ПРИНЦИП ВРЗ КОЈ МОРА ДА СЕ ТЕМЕЛАТ РЕШЕНИЈАТА Е ДОСЛЕДНА ПРИМЕНА НА ПРИСТАПОТ НА ИНКЛУЗИВНОСТ И ПЛУРАЛНОСТ, КАКО ВО СМИСЛА НА ЕКСПЕРТИЗА, ТАКА И ВО СМИСЛА НА ВОДЕЊЕ СМЕТКА ЗА РАЗЛИЧНИТЕ ПОТРЕБИ И ПЕРСПЕКТИВИ НА РАЗЛИЧНИ МАКРО И МИКРОЗАЕДНИЦИ

да им се обезбеди помош на лица во ургентна ситуација, посебно при отежната комуникација или физичка оддалеченост. Би било неоправдано и погрешно после пандемијата да се обидуваме да се вратиме целосно на „стариот начин“ на давање на здравствените услуги, а пред сè, во сферата на менталното здравје, посебно што за голем дел од популацијата комуникацијата со помош на дигитални уреди и алатки, всушност – е почестата реалност. Од друга страна, валидно прашање е колку професијата е подготвена да го постигне потребното ниво на квалитет и ефикасност на онлајн услугите. Скепсата првенствено се јавува во врска со ефективностата и валидноста на пружањето психолошка помош онлајн, од причина што во отсуство на физички контакт, психотерапевтот не може целосно да ги опсервира невербалните експресии на лицето на кое му се помага.

Секако дека традиционалните методи и понатаму ќе бидат златниот стандард, но новонастанатата состојба наложува да се направат напори да се усовршат онлајн методите за пружање психолошка помош. На тој пат, оптимални онлајн услуги е можно да се развијат само во соработка на експертите приврзаници на традиционалните и на модерните дигитални методи, при што нужно ќе треба да се земат предвид и спецификите на потенцијалните групи корисници на ваквите услуги, а посебно новите генерации.

Во справувањето со идните предизвици во сферата на менталното здравје кои (ќе) ги донесе пандемијата, какви и да се тие, многу е важно да се инкорпорираат два суштински важни принципи, а за кои кризата покажа дека биле долго време занемарувани или несоодветно применувани. Едниот е бескомпромисно вложување во квалитетни научни истражувања и нивно консултирање, бидејќи е очигледно дека решенијата во било која сфера на општественото живеење не се одржливи и ефикасни кога се темелат повеќе врз краткорочни политикантски потреби, отколку врз емпириски податоци засновани врз користење научни методи. Другиот принцип врз кој мора да се приоѓа на проблемите и да се темелат решенијата е доследна примена на пристапот на инклузивност и плуралност, како во смисла на експертиза, така и во смисла на водење сметка за различните потреби и перспективи на различни макро и микрозаедници. Со таков пристап, од кризите би можеле да учиме како со нив да се соочуваме поконструктивно, со помали негативни последици и со знаење како да се превенираат идните. Кризи неизбежно се јавуваат, а можеби ќе бидат и подолги и сè почести. На сите нам ни останува да го дадеме својот удел во тоа од нив да создадеме општество кое е понапредно, порамноправно и похумано.

(Авторите се редовни професори по психологија на Филозофскиот факултет, Институт за психологија при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје. Фокус на научен интерес на Огнен Спасовски се позитивна психологија, емоции и мотивација и еволуциска психологија, а научно-истражувачката работа на Николина Кениг, главно, е во сферата на родовиот идентитет, сексуалноста и насилството)

ФИЛОЗОФИЈАТА И ЕСТЕТИКАТА ВО ВРЕМЕ НА КОВИД-19, 20, 21...

ИВАН ЏЕПАРОВСКИ

ВО ОВАА ПРИГОДА СЕ РЕШАВАМ ДА ГО ТОЛКУВАМ КОВИД-19 ОД ГЛЕДНА ТОЧКА НА ЕДЕН, ДЕНЕС ДЕЛУМНО ПОДЗАБОРАВЕН ПРАВЕЦ ОД ФИЛОЗОФИЈАТА НА XX ВЕК: ФИЛОЗОФИЈАТА НА ЕГЗИСТЕНЦИЈАТА. ЌЕ ГИ ОСТАВАМ НАСТРАНА ТРИТЕ ЗНАЧАЈНИ ПРЕТСТАВНИЦИ КОИ И ДЕНЕС СЕ МНОГУ БИТНИ ЗА РАЗБИРАЊЕТО И ЗА ТОЛКУВАЊЕТО НА НАШАТА СТВАРНОСТ: ЖАН ПОЛ САРТР, МИГЕЛ ДЕ УНАМУНО И КАРЛ ЈАСПЕРС, А ЌЕ ПРИСТАПАМ КОН РАСВЕТЛУВАЊЕТО НА ИДЕИТЕ НА АЛБЕР КАМИ, ЧИЕШТО КНИЖЕВНО ДЕЛО „ЧУМА“ – ОД ПОЧЕТОКОТ НА КОРОНАКРИЗАТА ВО ЕВРОПА И ВО СВЕТОТ, ПОВТОРНО СЕ ИСКАЧИ НА ЛИСТАТА НА НАЈБАРАНИТЕ И НАЈЧИТАНИТЕ КНИГИ ОВАА 2020 ГОДИНА. ЗОШТО Е ТОА ТАКА, ИМА ПОВЕЌЕ ПРИЧИНИ, А КЛУЧНИТЕ ПРОИЗЛЕГУВААТ ОД ФИЛОЗОФСКИТЕ СТАВОВИ НА КАМИ

Постои една папка (фолдер) на мојот компјутер со наслов: „Книги за пишување“. Во неа, во поодделни папки (субфолдери) постојат документи со запишани наслови поврзани со идеи што сум ги имал, или што сè уште ги имам, за определени: категории, теми, дела, настани или личности, главно од доменот на: филозофијата, естетиката, книжевноста и културата. За некои од нив сум предвидел да напишам есеј или научен текст, а за некои дури и цели книги. Иако знам дека времето што ми преостанува за творење, а и широчината на некои од предвидените текстови и книги нема да овозможат нивно започнување, а уште помалку, пак, довршување, сепак, овој веќе голем и од поодамна двоцифрен список на идни книги за пишување, сè уште, од време на време, го надополнувам со нови „наслови“ на книги што би можеле некогаш да бидат напишани.

Апсурдноста на оваа постапка, за мене е повеќе од очигледна, со оглед на административните проблеми што оттаму произлегуваат – имено, фактот дека веќе имам наполнето шеесет и две години и

дека е за очекување во иднина да ме навјасаат низа „административни болести“ поврзани со годината на моето раѓање, а да не зборувам за случајностите од типот – нервозен и неук сообраќај, (барокна) фасада во слободен пад или корона вирус во разминување.

Сепак, клучната суптилно-ирониска синтагма *административни болести*, искажана од еден наш прочуен професор кардиолог, секако, е отрезнувачка и е само блага форма на она што западноевропската култура и цивилизација веќе одамна го знае, а што калуѓерите од редот на „трапистите“ ѝ го искажале преку својот израз за поздравување: *memento mori!* Но, без оглед на сето ова, и во духот на стихот на нашиот великан, научник и поет, Блаже Конески: „тоа е порив, за смисла не прашува“, неодамна кон оваа листа со списоци кои, за среќа не се, ниту, пак, можат да бидат „бескрајни списоци“ (Умберто Еко), го придодадов и следниов „список“ на теми поврзани со актуелната состојба кај нас и во светот, свет со кој некрунисано започна да царува корона вирусот, определен како „Ковид-19 вирус“, а научно доопределен како „SARS-CoV-2“. Насловот што уште во март оваа година го запишав, а потем и структурно го дооформував, гласи исто како и насловот на овој текст: „Филозофијата и естетиката во време на Ковид-19, 20, 21...“.

Но, бидејќи ми е јасно дека оваа замислена книга, како и многу други од мојот список на ненапишани книги, никогаш нема да биде оформена во целост, затоа ја приложувам на увид замислената содржина на оваа книга, онака како што стои во мојата компјутерска папка, делумно разоткривајќи ја, на тој начин – како што би можел да рече полскиот писател и есеист Јан Парандовски – сопствената „Алхемија на зборот“.

СОДРЖИНА

ФИЛОЗОФИЈАТА И ЕСТЕТИКАТА ВО ВРЕМЕ НА КОВИД-19, 20, 21...

Вовед: ФИЛОЗОФИЈАТА, ЕСТЕТИКАТА И КОВИД-19 КАКО ДРУГОСТ

1. ФИЛОЗОФИТЕ, БОЛЕСТИТЕ И ИЗОЛАЦИЈАТА
2. МАРКО АВРЕЛИЈ: ИМПЕРАТОРСКО-СТОИЧКИ ПРИСТАП
3. БОЕТИЈ: УТЕХАТА НА ФИЛОЗОФИЈАТА
4. ИМАНУЕЛ КАНТ: ДА СЕ ОСТАНЕ ВО КЕНИГЗБЕРГ, ДА СЕ ОСТАНЕ ДОМА
5. АРТУР ШОПЕНХАУЕР: СПАС ВО УМЕРЕНАТА ДИСТАНЦА И ВО МУЗИКАТА

6. СИГМУНД ФРОЈД: ЦИВИЛИЗАЦИЈАТА И НЕЈЗИНИТЕ НЕЗАДОВОЛСТВА
 7. АЛБЕР КАМИ: ЧУМА И КОВИД
 8. ЖАН ПОЛ САРТР: ТЕГОВНОСТ И ЕГЗИСТЕНЦИЈА
 9. МИГЕЛ ДЕ УНАМУНО: ТРАГИЧНОТО ЧУВСТВО... И АГОНИЈАТА...
 10. РИЧАРД РОРТИ: СЛУЧАЈНОСТ, ИРОНИЈА И СОЛИДАРНОСТ
 11. МИШЕЛ ФУКО: ИЗОЛАЦИЈА, НАДЗОР И КАЗНА
 12. НОАМ ЧОМСКИ: КОРОНА И КАПИТАЛИЗАМ
 13. СУЗАН СОНТАГ: БОЛЕСТА КАКО МЕТАФОРА
 14. СЛАВОЈ ЖИЖЕК: PANIC & PANDEMIC
 15. ИНФЕКЦИЈА, ДИСТАНЦА И ИЗОЛАЦИЈА: ЕСТЕТИЧКИ ПРИСТАП
 16. ФИЛОЗОФИЈА НА СЕКОЈДНЕВИЕТО: ПОУКИ ОД БАЛКАНОТ – ВАРИОЛА ВЕРА (КОРНИ ГРУПА) И КОРОНА ЧАО (ДАЦ И АЛЕКСАНДАР)
- Заклучок без цврсти заклучоци: КОВИД-19 КАКО ОТВОРЕНО ДЕЛО**

Секако, со оглед на фактот дека сум професионално најсилно поврзан за естетиката како филозофска дисциплина, за поглавјето под насловот ИНФЕКЦИЈА, ДИСТАНЦА И ИЗОЛАЦИЈА: ЕСТЕТИЧКИ ПРИСТАП имам разработено и специфични подзаглавје кои сум ги нотирал (за да не заборавам!) со следниве укажувања кои ќе треба да се разработат и аргументираат:

- За ТРИТЕ теории на „естетското доживување“, односно „естетската функција“
- Првата: **Инфективната** теорија на Л. Н. Толстој

Теоријата на Толстој од „Што е книжевноста“ (1898) преоткриена од Л. Витгенштајн; (спореди) С. Lyas (*Aesthetics*) и реактуелизирана од (сп.) С. Жижек (*Pandemic*).

- Втората: Теоријата на „естетичката **дистанца**“

Започнува кај И. Кант („Критика на моќта на судењето“, 1790), потоа кај А. Шопенхауер („Парерга и паралипомена“, 1851), а во форма на „физичка дистанца“ („психолошка дистанца“) се етаблира преку Е. Булоу (1912) (сп.) „дистанција“ во Ж. Моризо и Р. Пуиве, *Речник по естетика...*, итн.

- Третата: **Изолационистичката** теорија (Хуго Минстерберг, Хозе Ортега и Гасет) (сп.) *Possibility of the Aesthetic Experience*, 1986 (ed.) Michael H. Mitias, p. 144-145.

Но, бидејќи преобемноста на ваквиот пристап е очигледна, за потребите на оваа пригода ќе ги почитувам барањата на уредништвото и ќе се обидам да аргументирам барем една од посочените идеи, со укажување дека филозофскиот пристап кон Ковид-19 може да биде и далеку попродлабочен, зашто во мојот зацртан пристап (содржина) не фигурираат особено важните филозофски аспекти што би можеле да се подведат под егидата на филозофијата

**ЗА ПРОТИВРЕЧНОСТИТЕ
ВО РАМКИТЕ НА
КАМИЕВИТЕ СВЕТОГЛЕДИ
ГОВОРAT МНОЗИНА
ИСЛЕДУВАЧИ КОИ
УКАЖУВААТ ДЕКА КАМИ Е
АТЕИСТИЧКИ ХУМАНИСТ,
НО НЕ И РАЦИОНАЛИСТ,
ДЕКА Е ЛЕВИЧАРСКИ
ПАЦИФИСТ, НО НЕ И
КОМУНИСТ, ДЕКА НЕГОВИТЕ
ЛЕВИЧАРСКИ ИЗВОРИ
НЕ СЕ МАРКС И ЕНГЕЛС,
ТУКУ НИЧЕ И ГРАМШИ, И
ДЕКА ТОЈ Е ЕДИНСТВЕНО
НЕПРОТИВРЕЧЕН ВО СВОЈАТА
ПОСТОЈАНА БОРБА ПРОТИВ
ТОТАЛИТАРИЗМОТ ШТО ТОЈ
ГО ГЛЕДА И НА СТРАНАТА
НА ДЕСНИЦАТА И НА
СТРАНАТА НА ЛЕВИЦАТА.
МОЖЕ СО СИГУРНОСТ ДА
СЕ ТВРДИ ДЕКА НЕГОВОТО
СЕВКУПНО ДЕЛО Е ЕДЕН
ИНДИВИДУАЛИСТИЧКИ
БУНТ ПРОТИВ СТЕГИТЕ
НА ТОТАЛИТАРИЗМОТ ОД
СЕКАКОВ ВИД. НОБЕЛОВИОТ
КОМИТЕТ, ВО СВОЕТО
КУСО И НЕИНВЕНТИВНО
ОБРАЗЛОЖЕНИЕ,
ГОВОРИ ЗА ДОСТРЕЛИТЕ
НА КНИЖЕВНОТО
(ИМПЛИЦИТНО И НА
ФИЛОЗОФСКОТО) ДЕЛО
НА КАМИ, ВЕЛЕЈЌИ ДЕКА
НАГРАДАТА МУ СЕ ДОДЕЛУВА
ЗАРАДИ: „НЕГОВАТА ВАЖНА
ЛИТЕРАТУРНА ПРОДУКЦИЈА,
КОЈА СО ЈАСНА СЕРИОЗНОСТ
ГИ ОСВЕТЛУВА ПРОБЛЕМИТЕ
НА СОВЕСТА НА НАШИТЕ
ВРЕМИЊА“**

и на филозофските дисциплини – со разработките во форма на следниве можни наслови: етика („Ковид, моралот и етиката“); филозофија на политиката („Ковид, политиката и политичкото“); филозофија на психологијата („Ковид, психологијата на стравот и емпатијата“); филозофија на биологијата („Ковид: помеѓу вирусологијата и филозофијата“); филозофска антропологија („Ковид, човекот и смртта“); филозофија на умот („Ковид, телото и умот“); филозофија на техниката („Дали андроидите сочинуваат за Ковид-19?“), а да не зборуваме за пристапот кон Ковид-19 од гледна точка на темелните филозофски дисциплини: онтологијата, односно метафизиката („Онтолошката основа на вирусите и на Ковид-19“), епистемологијата, односно гносеологијата („Како ги спознаваме вирусите и Ковид-19“) или на логиката и симболичката (математичката) логика („Ковид-19 во класичните и во неklasичните логики“).

Сепак, во оваа пригода се решавам да го толкувам Ковид-19 од гледна точка на еден, денес делумно подзаборавен правец од филозофијата на XX век: филозофијата на

егзистенцијата, односно како што популарно се именува – егзистенцијализмот. Од четирите, според мое мислење, клучни филозофи на егзистенцијата: Мигел де Унамуно, Карл Јасперс, Жан Пол Сартр и Албер Ками (Мартин Хајдегер не го земам предвид – тој, пред сè, е феноменолог и фундаментален онтолог), одбирам да зборувам само за еден, и тоа за оној што самиот не се смета за егзистенцијалист. Затоа, ќе ги оставам настрана трите значајни претставници кои, верувам, и денес се многу битни за разбирањето и за толкувањето на нашата стварност: Жан Пол Сартр, Мигел де Унамуно и Карл Јасперс (единствениот егзистенцијалист кој е филозоф и доктор по медицина – автор на прочуеното дело: „Општа психопатологија“), а ќе пристапам кон расветлувањето на идеите на Албер Ками, чие што книжевно дело „Чума“, како што можевме да прочитае, од почетокот на коронакризата во Европа и во светот, повторно се искачи на листата на најбараните и најчитаните книги оваа 2020 година, додека во Јапонија се отпечатени над еден милион примероци само од почетокот на оваа година. Зошто е тоа така, има повеќе причини, а клучните произлегуваат од филозофските ставови на самиот Ками, како и на темите што тој суптилно ги воведува и филозофски ги обработува.

Албер Ками: чума и ковид

Но, зошто токму Албер Ками, и зошто денес? Секако, поради апсурдноста на времето во кое живееме – ние да бидеме затворени и во изолација пред болеста со која „војуваме“, додека малубројните, ама суштествени *други* во првите борбени линии да се препотуваат во белите мантили и во скафандерите борејќи се со заразата, за сите ние, останатите, да седиме „спокојно“ дома. Но, уште повеќе Ками, поради повеќезначноста и повеќеслојноста на прашањата што тој ги поставува, како и поради повеќезначноста и повеќеслојноста на одговорите што ги нуди.

Затоа, пристапот кон темата *чума и ковид* во контекст на нашата тековна стварност и во однос на делото на францускиот писател и нобеловец Албер Ками (1913-1960), може да започне од аксиомот што на почетокот го востановувам: *Ками целиот свој живот пишува една и единствена книга*. Оваа книга е книгата посветена на *апсурдот и на човековиот бунт против тој апсурд*. Но, како се гради оваа фасцинантна и единствена книга, како се доаѓа до севкупното

дело за кое Ками, како еден од најмладите ја освои и Нобеловата награда за книжевност – на 44 години (1957), останува да се види во краткиот текст што следува.

Може со сигурност да се тврди дека Ками со својот начин на дејствување и со своето спротивставување на главните теченија на општествената мисла на своето време, како да го споделува и хабитусот на еден друг егзистенцијалистички филозоф и писател од Шпанија, прочуениот Мигел де Унамуно (1864-1936). Ако клучниот став на Баскиецот Унамуно беше „јас сум против“, тогаш истово ова може да се каже дека е клучна одредница и на хуманистичкото и политичко дејствување на Албер Ками. Зашто Ками е против капиталистичкото експлоатирање на сиромашните и „презрените на земјата“, тој е и против војната и војувањето, а долго време и самиот е пацифист, за набргу по германската окупација на Франција и по стравотните егzekуции на противниците и по интернирањето на Евреите кон логорите на смртта и самиот да се приклучи кон движењето на отпорот. Тој е против КП на Франција и против КП на Советскиот сојуз (кога во 1956 година ги поддржува автохтоните револуции во Полска и Унгарија и е против советскиот интервенционизам). Претходно, тој е против САД – кога тие ги фрлаат атомските бомби врз Хирошима и Нагасаки. Секако, како што веќе се укажа, тој е против фашизмот, за што посведочуваат и неговите „Писма кон германскиот пријател“ (*Lettres à un ami allemande*, 1945), но е и против УНЕСКО кога во 1952 година оваа организација ја прима Шпанија во своите редови, а тогаш таа е сè уште под владеење на фашистот Франко. Тој е и против институцијата брак, но, сепак, двапати се жени, иако постојано иронично повторува дека „бракот не е за него“, за што посведочуваат и неговите бројни љубовни афери. Ками е, исто така, против смртната казна и вехементно ги образложува своите ставови во своето доцнежено дело „Рефлексии за гилотината (смртната казна)“ (*Réflexions sur la guillotine*, 1956).

Клучниот став на овој негов бунтовен однос кон стварноста и кон погрешното дејствување на другите може да се епитомизира преку исказот кој е во срцевината на неговата филозофија на апсурдот и на бунтот: *Се бунам, значи постојам*. Како резултат на овој бунт кон себеси и кон стварноста, Ками за време на Втората светска војна ги пишува и ги објавува своите две клучни филозофски и книжевни дела: филозофската студија „Митот за Сизиф“ (*Le Mythe de*

НО, ВО ЦЕЛИНА, ЗАРАЗАТА
ОТСТАПУВАШЕ НА СИТЕ
ФРОНТОВИ, И СЛУЖБЕНИТЕ
СООПШТЕНИЈА ШТО ЈА
ПОТТИКНАА НАДЕЖТА,
КОЈА ОТПРВИН БЕШЕ
СКРИЕНА И ПЛАШЛИВА,
ЈА ПОТКРЕПИЈА СЕГА
ЈАВНОСТА ВО МИСЛЕЊЕТО
ДЕКА ПОБЕДАТА Е СИГУРНА
И ДЕКА БОЛЕСТА ГИ
НАПУШТА СВОИТЕ ПОЗИЦИИ.
НАВИСТИНА, ТЕШКО БЕШЕ
ДА СЕ КАЖЕ ДАЛИ ТОА Е
ПОБЕДА. МОЖЕШЕ САМО
ДА СЕ КАЖЕ ДЕКА БОЛЕСТА
ЗАМИНУВА, КАКО ШТО БЕШЕ
ДОШЛА. СТРАТЕГИЈАТА КОЈА
Ї ЈА СПРОТИВСТАВУВАА,
НЕ СЕ ИЗМЕНИ: ВЧЕРА
БЕШЕ НЕУСПЕШНА,
ДОДЕКА ДЕНЕС, ПРИВИДНО
УСПЕШНА. ПРЕОВЛАДУВАШЕ
ВПЕЧАТОК ДЕКА БОЛЕСТА
СЕ ИСЦРПЕЛА ИЛИ ДЕКА
МОЖЕБИ СЕ ПОВЛЕКУВА,
ВИДЕЈЌИ ПОСТИГНАЛА СЕ
ШТО САКАЛА. НЕЈЗИНАТА
УЛОГА, ВО НЕКОЈА РАКА,
БЕШЕ ДОКРАЈЧЕНА. ЧИТАЈЌИ
ГИ ОВИЕ ЗБОРОВИ НА КАМИ
ДЕНЕС, СФАЌАМЕ КОЛКУ
ТИЕ СЕ СОВРЕМЕНИ И
БЕЗВРЕМЕНИ И КОЛКУ ТИЕ
КАКО ДА СЕ ОДНЕСУВААТ
И НА НАШИТЕ ПРИТАЕНИ
КЛАУСТОФОБИЧНИ
ЧУВСТВА И СТРАВОВИ ШТО
НЕУСЕТНО ГИ РАЗБУДИ ВО
НАС КРАЛСКИОТ ВИРУС НА
НАШЕТО ВРЕМЕ

Sisyphé, 1942) и романот „Странецот“ (L'Étranger, 1942). Овие две дела, како постојано да одат заедно и како да не можат едно без другото. Тоа е така, зашто за Албер Ками, исто како и за Жан Пол Сартр (1905-1980) од книжевното дело „Тегобност“ (La pause, 1938) и од филозофското дело „Битие и ништожност“ (L'être et le néant, 1943), врската меѓу филозофскиот и меѓу книжевниот дискурс е врска на заемно надополнување, па дури и на едно модерно и антиципирачко постмодерно „лизгање“ на жанровите еден во друг. Оттаму, за да се разбере книжевноста на Ками, нужно е потребно претходно да се разбере и неговиот филозофски светоглед, и обратно, за да се разбере неговата филозофија, треба да се има увид и да се разбере и неговото книжевно дело.

Сепак, за противречностите во рамките на Камиевите светогледи говорат и мнозина иследувачи кои укажуваат дека Ками е атеистички хуманист, но не и рационалист, дека е левичарски пацифист, но не и комунист, дека неговите левичарски извори не се Маркс и Енгелс, туку Ниче и Грамши, и дека тој е единствено

непротивречен во својата постојана борба против тоталитаризмот што тој го гледа и на страната на десницата и на страната на левицата. Затоа, може со сигурност да се тврди дека неговото севкупно дело е еден индивидуалистички бунт против стегите на тоталитаризмот од секаков вид. Затоа, Нобеловиот комитет може во своето образложение, по обичај кусо и неинвентивно, да говори за дострелите на книжевното (имплицитно и на филозофското) дело на Ками, велејќи дека наградата му се доделува заради: „неговата важна

литературна продукција, која со јасна сериозност ги осветлува проблемите на совеста на нашите времиња“. Но, без оглед на ова скржаво образложение, Ками не само што е постојано присутен на светската книжевна и филозофска сцена и не само што е предмет на бројни книжевни и филозофски анализи што резултираат со огромен број теориски книги посветени на стојностите на неговото дело, тој, исто така, е и еден од најпреведуваните книжевници во светот.

За ова посведочува дури и неговата рана рецепција во рамките на македонската преведувачка дејност: не треба да се заборави дека првиот превод на романот на Албер Ками „Чума“ (превод Вера Христова) на македонски јазик се објавува во **1956** година – една година пред Ками да стане нобеловец. Овде не можам да се воздржам, а да не ја констатирам иронијата на историјата -- со оглед на актуелните соседски јазички состојби – имено, дека „Чума“ првпат се појавува во превод на бугарски јазик (превод Надежда Станева во **1966** година), десет години по преводот на ова дело на македонски јазик (Sapienti sat!).

АКО ДВИЖЕЊЕТО ОД „СТРАНЕЦОТ“ КОН „ЧУМА“ И ОД „МИТОТ ЗА СИЗИФ“ КОН „ПОБУНЕТИОТ ЧОВЕК“, КАКО ШТО МУ ВЕЛИ САМИОТ АЛБЕР КАМИ НА РОЛАН БАРТ ВО ЕДНО ПИСМО ОД ЈАНУАРИ 1955 ГОДИНА, Е ДВИЖЕЊЕ ОД „САМОТИЈАТА КОН СОЛИДАРНОСТА“, И АКО СЕ СОГЛАСИМЕ ДЕКА ТЕМАТА НА БУНТОТ ШИРОКО И ДЛАБОКО Е РАЗВИЕНА ВО „ПОБУНЕТИОТ ЧОВЕК“, А ПРЕТХОДНО Е УСПЕШНО КНИЖЕВНО ОФОРМЕНА ВО СПРОТИВСТАВУВАЊЕТО И СОЛИДАРНОСТА НА РОМАНОТ „ЧУМА“, ТОГАШ НАВИСТИНА Е ВО ПРАВО МАРГАРЕТ ГРЕЈ КОГА СТИЛИСТИЧКИ И РЕТОРИЧКИ МОШНЕ УСПЕШНО УКАЖУВА ДЕКА УШТЕ ОД РОМАНОТ „ЧУМА“ ВЕЌЕ „МОЖЕМЕ ДА ГО ЗАМИСЛИМЕ СИЗИФ НЕ САМО СРЕЌЕН (КАКО ШТО КАМИ ТВРДЕШЕ ВО „МИТОТ ЗА СИЗИФ“), ТУКУ И ВО БУНТ ПРОТИВ СЕ ШТО МОЖЕ ДА ГО СКРШИ, ЗАДУШИ И РАСКЛОПИ ОНА ШТО Е ЧОВЕЧКО“

Ками во текот на својот живот пишува една и иста книга

Како што веќе претходно се укажа, Ками во текот на својот живот пишува една и иста книга, а оттаму следува дека е практично невозможно да се зборува за поодделни негови дела, а претходно да не се укаже и на оние што им претходат, како и на оние што следуваат по нив. Затоа, говорот за романот „Чума“ (La Peste, 1947) не може а да не ги земе предвид согледбите на Ками од претходниот негов книжевно-филозофски двоец „Странецот“ и „Митот за Сизиф“.

Всушност, многу од идеите што Ками ги разработува и во „Чума“ и во „Побунетиот човек“ (*L'Homme révolté*, 1951) веќе претходно се in пусе елаборирани во „Странецот“ и во „Митот за Сизиф“. Тоа е така зашто за Ками апсурдот е една чудна, но раширена состојба на нашето време, еден судир меѓу нашите барања за рационалност и праведност и меѓу „индиферентниот свет“.

А, аналогијата со апсурдноста на нашата стварност планетарно обземена од Ковид-19 е повеќе од очигледна. Зашто, кога говориме за Камиевиот поим на апсурдот и за неговото успешно поврзување со митскиот херој Сизиф, кој е осуден од боговите постојано да го турка пругоре каменот кој постојано се урнисува надолу, и кога во рамките на таа бескрајна самопоставена цел Албер Ками нè уверува дека Сизиф е среќен – а тоа е последната реченица од „Митот за Сизиф“, во која се тврди: „Треба да го замислиме Сизиф среќен“ – ние, всушност, треба да знаеме дека Сизиф носи и турка една двојна порака: дека едновременно ја прифаќа својата залудна судбина, но исто така, и се бунтува презирајќи ги боговите – слично на нашата состојба кога ем ја прифаќаме стварноста на Ковид-19, ем се бунтуваме против неа и против состојбите што таа ги произведува. Но, парадоксално, Ками токму со помош на апсурдот, и тоа уште од времето на „Митот за Сизиф“, доаѓа до бунтот што потем доследно ќе го толкува во филозофското дело „Побунетиот човек“. Тој уште од поглавјето „Апсурдното творештво“ од книгата „Митот за Сизиф“, јасно и прецизно укажува: „Така од апсурдното творење јас го барам она што го барам од мислата: револтот, слободата и разновидноста“.

Дека постои силна врска меѓу ставовите на Ками од „Странецот“ и од „Чума“ се гледа и од рамнодушноста на главните јунаци, но и на нараторот кога говори за настаните врзани за ликот на Мерсо („Странецот“) или рамнодушноста на жителите од Оран кога градот е зафатен од чумата, но и на привидната незаинтересираност на раскажувачот кога ја пренесува хрониката на трагичните настани врзани за доаѓањето и за заминувањето на чумата од градот ставен во карантин, при што на крајот од романот ни станува јасно од последната реченица дека: „бацилот на чумата ниту умира некогаш, ниту исчезнува, дека десетици години може да се притаи во мебелот и во облеката, да чека стрпливо во собите, подрумите, сандациите, во шамичињата и непотребните хартии, и дека, можеби, ќе дојде

ден кога за несреќа и за поука на луѓето, чумата ќе ги разбуди своите стаорци и ќе ги прати да пцовисаат во некој среќен град“ („Чума“, според новиот македонски превод на Маргарита Маленкова-Терзијан).

Оваа метафора и алегорија за неможност од уништувањето на чумата, на „реалната“ и на имагинарната чума во романот – чумата на можната стварност од романот, и симболската чума на фашизмот (и на сите водови на тоталитаризам), таа отворено потенцира на можност на биолошката чума и на чумата на фашизмот и тоталитаризмот кои повторно некаде можат неочекувано да се појават – јасно ни говори не само за апсурдноста на светот на стварноста, туку и за апсурдноста на борбата со оваа стварност. Но, токму во таа апсурдна борба, всушност, и се состои суштината на егзистенцијата, зашто според Ками: „Единствената слобода што ја познавам – тоа е слободата на духот и на акцијата. А, ако апсурдот ги поништува сите мои изгледи за вечна слобода, тој, напротив, ми ја враќа и ја велича мојата слобода на акцијата (...) На тој начин од апсурдот извлекувам три заклучоци – својот револт, својата слобода и својата страст“ („Митот за Сизиф“). Во ова, имено, и се состои суштината на Камиевата филозофија на апсурдот и на неговиот специфичен егзистенцијализам – термин што тој никогаш не го прифатил како одредница за сопственото творештво (во интервјуто од 15 ноември 1945 година Ками изречно вели: „Не, јас не сум егзистенцијалист!“), но и термин што неумитно е врзан за неговото севкупно филозофско и книжевно дело.

Во романот „Чума“ покрај алегоријата за опасностите од фашизмот, суштествени се и темите на *прогонството* и *разделеноста*. Двата клучни лика од романот – докторот Бернар Рие и новинарот Рајмон Рамбер – заради чумата се разделени од своите сакани жени, исто како што и мноштвото жители на Оран се разделени од своите најблиски кои заради различни причини остануваат надвор од изолираниот град. Всушност, целиот град се наоѓа во прогонство, во еден внатрешно-надворешен егзил, зашто самиот град нема никаква комуникација со надворешниот свет. Како што нараторот во романот укажува: „И така, првата работа што чумата им ја донесе на нашите сограѓани, беше прогонството. Раскажувачот е убеден дека може да напише овде, во името на сите, што чувствувал и самиот тогаш, бидејќи го почувствувал истото низ што поминале и многу

наши сограѓани. Тоа, навистина, беше чувството на прогонство, таа празнина што секогаш ја носевме во себе, онаа одредена емоција, неразумна желба и копнеж за враќање на старото, или, пак, луда потреба да го забрземе текот на времето, вжештените стрелки на спомените“.

Филозофијата не може да најде вакцина против Ковид-19, но може да нè подготви за она што, веројатно, следува: Ковид-19, 20, 21...

Сликајќи ја објективно состојбата на градот под опсада и во егзил, слично на состојбите во Франција под хитлеровска окупација, Ками ја гради алегоријата и на буквално ниво и на историско ниво, при што чумата, како што укажуваат скоро сите толкувачи на овој

КАМИЕВАТА ФИЛОЗОФИЈА КОЈА ПРЕТСТАВУВА БУНТ ПРОТИВ НИХИЛИЗМОТ И СВЕТОТ НА АПСУРДОТ, БУНТ ПРОТИВ МОЌТА ПОВРЗАНА СО ВЛАДЕЕЊЕТО (ПОЛИТИЧКОТО, ЕКОНОМСКОТО, РЕЛИГИСКОТО ИЛИ ИДЕОЛОШКОТО), НО И БУНТ ПРОТИВ СВЕТОТ НА ЗАРАЗНОТО ОТУЃУВАЊЕ И САМООТУЃУВАЊЕ. ФИЛОЗОФИЈАТА НА КАМИ СЕ РЕАКТУЕЛИЗИРА И ПОТВРДУВА И ОД ТЕГОВНАТА СТВАРНОСТ ШТО ДЕНЕС ЈА ЖИВЕЕМО: СТВАРНОСТ ПОВРЗАНА СО АПСУРДНОСТА НА ЖИВОТОТ ВО САМОИЗОЛАЦИЈА И ВО СТРАВ ЗА ЖИВОТОТ, СТВАРНОСТ ПОВРЗАНА СО ГРДИОТ ЕГОИСТИЧЕН СТРАВ ЗАРАДИ ДЕЛУМНО УСПЕШНАТА ВОЈНА ПРОТИВ НЕВИДЛИВОТО, НО И СТВАРНОСТ ПОВРЗАНА СО УБАВИОТ СОЛИДАРЕН ТРЕПЕТ ЗАРАДИ: ФИЛОЗОФСКИОТ, ХУМАНИСТИЧКИОТ И МЕДИЦИНСКИОТ БУНТ ПРОТИВ ПАНДЕМИЈАТА ПРЕДИЗВИКАНА ОД КОВИД-19

роман, јасно ја симболизира германската окупација на Франција. На овој план можат да се изведуват недобројни паралели со стварноста (на пример, доброволните санитарски тимови како да се алегориски соодветства на отпорот и на француското движење на отпорот), исто како што и кај низа личности од романот можеме да изнајдеме ставови кои соодветствуваат на различните мислења во рамките на окупираната Франција (и Европа). Кон крајот на романот, кога се опишува повлекувањето на чумата, како алегориски да се претставува и ослободувањето на Париз и на Франција, а алегоријата веќе станува експлицитна и јасна, додека терминологијата што ја користи нараторот наликува во целина на воената терминологија:

„Но, во целина, заразата отстапуваше на сите фронтови, и службените соопштенија што ја поттикнуаа надежта, која отпрвин беше скриена и плашлива, ја поткрепија сега јавноста

во мислењето дека победата е сигурна и дека болеста ги напушта своите позиции. Навистина, тешко беше да се каже дали тоа е победа. Можеше само да се каже дека болеста заминува, како што беше дошла. Стратегијата која ѝ ја спротивставуваа не се измени: вчера беше неуспешна, додека денес, привидно успешна. Преовладуваше впечаток дека болеста се исцрпела или дека, можеби, се повлекува, бидејќи постигнала сè што сакала. Нејзината улога, во некоја рака, беше докрајчена“.

Читајќи ги овие зборови на Ками денес, сфаќаме колку тие се современи и безвремени и колку тие како да се однесуваат и на нашите притаени клаустрофобични чувства и стравови што неусетно ги разбуди во нас кралскиот вирус на нашето време.

Но, ако во сите претходни дела на Ками апсурдот се прикажуваше како херојска, но залудна борба на осамената индивидуа, во „Чума“ доминира општествената борба и борбата низ заедништвото, односно, како што, со право, укажува Роберт Соломон: „Тоа не е толку борба против смртта, колку што е борба за солидарност“. Затоа и прочуениот историчар на филозофијата Фредерик Коплстон може да го вреди Ками во рамките на т.н. атеистички егзистенцијализам и за него да говори како за проповедник, заедно со Сартр, на „етиката на самопопосветеноста, на ангажманот“. Затоа и Маргарет Греј може да ја определи „Чума“ како: „хроника на заточеништвото, егзилот, опресијата и страдањето што ја искусуваат жителите на Оран откако чумата ќе удри. Сепак, романот, исто така, ја драматизира и победата на човечкиот дух и солидарност врз сето она што се заканува и што парчосува: чумата, непријателската окупација, самото постоење“.

Од друга страна, бунтот и поимот на „бунтот“ наоѓаат свое совршено прибежиште во филозофскиот спис на Албер Ками: „Побунетиот човек“, кој се смета за јасна манифестација на борбата против неправдите врзани за човековото постоење во светот, но и на неможноста револуцијата да ги измени нештата, зашто самата таа станува бескрупулозна и неетичка кога се обидува во име на идниот свет да го жртвува постојниот свет. Затоа, бунтовникот на Ками ја бара својата праведност без да ги напушти трансценденталните вредности, меѓу кои принципот на животот и живеењето се клучни принципи не само на надежта, туку и на стварноста.

Од Воведот кон „Побунетиот човек“ јасно се гледа целта на Ками да изврши поврзување меѓу апсурдот и бунтот и побунетоста да ја издигне на рамниште на севередност во светот кој сè повеќе и повеќе е завладеан од апсурдот. За да ги оствари овие свои цели, Ками спроведува минуциозна анализа на метафизичкиот и на историскиот развој на бунтот и на револуцијата во рамките на општествениот развој, особено оној западноевропскиот. Токму затоа, крајот на третото поглавје од книгата „Побунетиот човек“, насловено како: „Историскиот бунт“, јасно ни покажува дека бунтот, според Ками, не може, а де не биде врзан за животот, зашто „ние мора да живееме и да овозможиме да се живее, за да го создадеме она што сме.“

Овие ставови дополнително се доразвиваат во поглавјето „Бунт и уметност“ каде што уметноста е постојано поврзана со бунтот, а оттаму „во секој бунт се открива метафизичкото барање на единството, неможноста да дојдеме до него, и создавањето на еден свет, како надомест. Бунтот, од тој аспект, е творецот на световите. Тој, исто така, ја дефинира и уметноста. Барањето на бунтот, за волја на вистината, делумно е естетско барање“. Од друга страна, плотиновската и августиновската светлина кои изнурнуваат од сјајот на средоземното сонце и одат отаде нихилизмот, прават Ками уште еднаш да се наврати кон светлината и кон сонцето завршувајќи го својот филозофски спис со потребата од хуманистички трансцендентални вредности кои се овоплотуваат и манифестираат во ничеанскиот исказ надополнет со платоновската и христијанската љубов: „Во светлината на светот останува нашата прва и последна љубов.“ На тој начин, апсурдот му го препушта местото и се заменува со бунтот, вечниот бунт станува замена за револуцијата, етиката и естетиката го надвладуваат апсурдот, а љубовта станува љубов кон светлините на светот.

Ако движењето од „Странецот“ кон „Чума“ и од „Митот за Сизиф“ кон „Побунетиот човек“, како што му вели самиот Албер Ками на Ролан Барт во едно писмо од јануари 1955 година, е движење од „самотијата кон солидарноста“, и ако се согласиме дека темата на бунтот широко и длабоко е развиена во „Побунетиот човек“, а претходно е успешно книжевно оформена во спротивставувањето и солидарноста на романот „Чума“, тогаш навистина е во право Маргарет Греј кога стилистички и реторички мошне успешно укажува дека

уште од романот „Чума“ веќе „можеме да го замислиме Сизиф не само среќен (како што Ками тврдеше во „Митот за Сизиф“), туку и во бунт против сè што може да го скрши, задуши и расклопи она што е човечко“.

Оттаму денес доаѓа важноста на Камиевата филозофија која претставува бунт против нихилизмот и светот на апсурдот, бунт против моќта поврзана со владеењето (политичкото, економското, религиското или идеолошкото), но и бунт против светот на заразно-то отуѓување и самоотуѓување. Филозофијата на Ками се реактуелизира и потврдува и од тегобната стварност што денес ја живееме: стварност поврзана со *апсурдноста на животот во самоизолација и во страв за животот*, стварност поврзана со *грдиот егоистичен страв* заради делумно успешната војна против невидливото, но и стварност поврзана со *убавиот солидарен трепет* заради филозофскиот, хуманистичкиот и медицинскиот бунт против пандемијата предизвикана од Ковид-19.

Филозофијата не може да најде вакцина против Ковид-19, но може, во духот на филозофијата на апсурдот и на побунетиот човек, Камиевски, да нè подготви за она што, веројатно, следува: Ковид-19, 20, 21...

(Авторот е редовен професор по Естетика и Филозофија на културата и раководител на Институтот за филозофија на Филозофскиот факултет, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје. Автор е на над 20 филозофски и естетички книги)

КОВИД-19 – ЦИВИЛИЗАЦИСКИ КОНТИНУИТЕТ НА НЕДОСЛЕДНОСТИ

АНТОАНЕЛА ПЕТКОВСКА

СОСТОЈБАТА СО ШИРЕЊЕТО НА КОРОНАВИРУСОТ Е РЕЦЕНТНИОТ ПОКАЗ ЗА ТОА КАКО ВО АКТУЕЛНИТЕ СОЦИО-КУЛТУРНИ СТРУКТУРИ СЕ СПРАВУВАМЕ СО НЕСОВРШЕНОСТА НА ПОСТОЈНИТЕ ГЛОБАЛНИ И ЛОКАЛНИ СИСТЕМИ. ОД МАЛА ДАЛЕЧНА ЗАКАНА, ДО ПАНДЕМИЈА, ОД АНКСИОЗНОСТ, ДО СТРАВ И ПАНИКА – БУДЕЊЕ ИЛИ АГОНИЈА, ТОА Е РЕАЛНАТА ТРАЕКТОРИЈА ШТО ЈА ПОМИНУВАМЕ. СПРАВУВАЊЕТО И УПРАВУВАЊЕТО СО РЕАЛНАТА ЗАКАНА ЗА ОПСТАНОКОТ НА ЧОВЕШТВОТО И ЗАКАНАТА ЗА ЦИВИЛИЗАЦИСКИТЕ ТЕКОВИ СЕ ПОКАЖА, ВО КРАЈНА ИНСТАНЦА, КАКО ПОСЛЕДИЦА НА ВРЕДНОСТИТЕ (И КОНФЛИКТИТЕ НА ВРЕДНОСТИТЕ) ВРЗ КОИ СЕ ТЕМЕЛИ ТАА ИСТА ЦИВИЛИЗАЦИСКА РАМКА

„Настанот е монструм за социологот“

Едгар Морен

Вовед

Концептот на глобалното, се чини, ни се прикажува, рецентно, како виртуелна стварност, како идеологија, како лага или како привид. Свкупноста на хаотичните, патем дистанцирани, патем мошне реални и блиски процеси ги отвораат перспективите за преосмислување на човечката егзистенција на една оска која започнува со баналност и се движи кон анархична комплексност чиј етос, смисла и значење секогаш не ни се достапни и еклатантни во многузначноста на своите манифестации. Секоја трауматична секвенца или сеопфатна трауматична и драматична ситуација (конфликт, војна, општествен пресврт, револуција, природна катастрофа, болести, еколошки про-

мени) во која е втурнат нашиот современ свет, нагласено драстично ги покажува своите недостатоци, неконсеквентност и бруталност, во еден цивилизациски континуум.

Состојбата со ширењето на коронавирусот е рецентниот показ за тоа како во актуелните социо-културни структури се справуваме со несовршеноста на постојните глобални и локални системи. Од мала далечна закана, до пандемија, од анксиозност, до страв и паника – будење или агонија, тоа е реалната траекторија што ја поминуваме. Справувањето и управувањето со реалната закана за опстанокот на човештвото и заканата за цивилизациските текови се покажа, во крајна инстанца, како последица на вредностите (и конфликтите на вредностите) врз кои се темели таа иста цивилизациска рамка.

Неконтролираната дифузија и акцелерација на теориите на заговор

Неколку клучни аспекти на реакцијата на појавата на коронавирусот со пандемиски размери се индикативни за разбирањето на справувањето на човештвото со релативно непознати закани што предизвикуваат несогледливи последици, културно и општествено. Неконтролираната дифузија и акцелерација на теориите на заговор (иако веќе одамна присутни во историјата на цивилизациите), така, на пример, идентификуваат едно клучно рамниште на состојбата на нештата во современиот социо-културен, глобален контекст: потребата од мистификација, фантазмагорично аугментирање на реалните состојби (кои не се секогаш без основа, напротив, дури се и евидентни во манифестациите на постапките што произлегуваат од „центрите на моќ, политичките, економските и интелектуалните елити) генерираат параноја или се нејзина последица, втемелена на културата на стравот, културата на ризикот и културата на недовербата во луѓето, општествените и политичките системи и нивните институции, како и главните актери кои се нивните носители и дизајнери.

Понатаму, причините за реактивните процеси можат да се забележат токму во оние полиња на дејствување од кои, во моменти на здравствена загрозеност (а и безбедносна, консеквентно) се очекуваат готови решенија, согласно конвенционалното разбирање на: знаењето, експертизата, менаџирањето со кризни состојби (медицината, науката, фармакологијата, технологијата). Со оглед на тоа што станува збор за феномен од глобални размери, очекувањата за справување со проблемот се далеку поголеми, меѓутоа, очигледно,

и комплексноста на процесот се зголемува (Richard M. Carpiano. <https://context.org>). Редукционизмот и традиционалниот, востановен пристап во методологијата на науките и праксите што на нив се базираат, резултира со низа контрадикторности во согледувањето на реалните, конкретни решенија на проблемите на човештвото, но и на решенијата кои се поврзани со теориите од метарамниште.

Ниту големите светски организации од типот на СЗО (или нејзините регионални и локални ограноци), ниту ООН како глобален менаџер на кризите и „чувар“ на мирот, ниту останатите меѓународни финансиски, економски и воени организации немаат достатен капацитет за соочување со ситуација што го поткопува достигнатиот цивилизациски дискурс (во сите форми на неговата одделна дефинираност), го претвора во хаос и во страв секој сегмент од животот на современиот човек и, конечно, ги доведува до екстрем контрадикциите и нерамноправноста на општествената егзистенција во сите нејзини манифестни рамки. Недовербата, незадоволството и стравот, истовремено со самозалажувањето, авторитаризмот и популизмот ги покажуваат, на двете крајни нивоа од скалата на општественото делување и идеологизирање, своите најпроблематични и најбрутални видови. Експресните состојби стануваат парадигма за сегашноста, но и науката и лаичката јавност ги проектираат во иднината, која се одвива сега, и веќе утре.

Станува очигледна потребата науките (општествените, природните, технолошките, техничките, хуманистичките) да ги менуваат своите парадигми, наспроти секоја ригидна меритократија, квазиелитизам, а особено со избегнување на научниот „догматизам“. Повторно, но сега со особена ургентност, се актуализира неопходноста да се вратиме кон проблемите, како што се: човек *versus* природа, човек *versus* општество или општество *versus* „човек“. Ова особено поради фактот што веќе долг период, а во денешни услови евидентно нагласено, постхуманизмот што, наводно, го живееме, се разбира како закана, како неуспех, како апокалиптичен патоказ, „чистиште“ на затвореноста во надминати идеологии, прагматики или како недостиг на фантазија и креативност, односно манифестна ароганција на квазизнаење. Трансхуманизмот, можеби, се навестува како некакво решение на потрагата по квалитетен, култивиран и долг живот во благосостојбата на здравјето (меѓутоа, дали е тоа достапно за целото човештво?!). Повторно, концептите

за „супермен“, киборг, долговечноста ставена во тесната рамка на општествените несовершености, не го даваат нужното решение на тоа како да бидеме „природа“, која и во рамките на социјабилитетот нема да ја чувствуваме како нешто туѓо, закана и непознаница?!

Дефинираниот општествен поредок во низа манифестни варијанти на денешнината се прикажува како варијација од контрапункти и дубиози: неолиберализам versus тоталитаризам или благосостојба наспроти „пауперизам“; оправдување на латентното и манифестното ропство; моќ versus егзистенцијален очај и живуркање; критика на системот во рамките на самиот систем/и а не надвор од него/нив; страв или манипулација со идејата за економски, егзистенцијален колапс; дали сите нешта имаат цена, дали воопшто нешто треба да се плаќа (во светот кој се доживува како низа од

**ВО МОМЕНТИ НА
ЗДРАВСТВЕНА ЗАГРОЗЕНОСТ
(А И БЕЗБЕДНОСНА,
КОНСЕКВЕНТНО) СЕ
ОЧЕКУВААТ ГОТОВИ
РЕШЕНИЈА, СОГЛАСНО
КОНВЕНЦИОНАЛНОТО
РАЗБИРАЊЕ НА ЗНАЕЊЕТО,
ЕКСПЕРТИЗАТА,
МЕНАЏИРАЊЕТО СО
КРИЗНИ СОСТОЈБИ
(МЕДИЦИНАТА, НАУКАТА,
ФАРМАКОЛОГИЈАТА,
ТЕХНОЛОГИЈАТА). СО ОГЛЕД
НА ТОА ШТО СТАНУВА ЗБОР
ЗА ФЕНОМЕН ОД ГЛОБАЛНИ
РАЗМЕРИ, ОЧЕКУВАЊАТА ЗА
СПРАВУВАЊЕ СО ПРОБЛЕМОТ
СЕ ДАЛЕКУ ПОГОЛЕМИ,
МЕЃУТОА, ОЧИГЛЕДНО
И КОМПЛЕКСНОСТА НА
ПРОЦЕСОТ СЕ ЗГОЛЕМУВА.
РЕДУКЦИОНИЗМОТ И
ТРАДИЦИОНАЛНИОТ,
ВОСТАНОВЕН ПРИСТАП
ВО МЕТОДОЛОГИЈАТА НА
НАУКИТЕ И ПРАКСИТЕ
ШТО НА НИВ СЕ БАЗИРААТ,
РЕЗУЛТИРА СО НИЗА
КОНТРАДИКТОРНОСТИ
ВО СОГЛЕДУВАЊЕТО НА
РЕАЛНИТЕ, КОНКРЕТНИ
РЕШЕНИЈА НА ПРОБЛЕМИТЕ
НА ЧОВЕШТВТО**

технолошки и научни достигнувања во служба на човештвото); дали е неопходна вертикална општествена стратификација и дали е потребна хиерархија ако таа произлегува од нееднаквост на можности и од нерамноправност; што се тоа човекови права, „правото на живот“ не е право туку нешто што му припаѓа на човекот?!

Во време на кризи, вклучувајќи ја и актуелната пандемија на коронавирусот, она што е инхерентно и *sine qua non* на секој вид на општествување се преоткрива во една тривијална социјал-утопистичка варијанта: солидарност, колективност/заедништво (не колективизам!), иновативност, индивидуална и општествена одговорност, (не)доверба, (не)вистина, потреба од „чистилиште“ (не во религиозна смисла!) – односно реактивност која произлегува како одговор на стравот и немоќта (што тешко се констатира и се прифаќа) и добива димензии на квазиагилност.

Реинкарнацијата на лажните дилеми го поставува човештвото денес во теснец: слобода или контрола, слобода или сигурност (sic!), самоконтрола или диктатура, инфантилност или зрелост, да се биде дел од Универзумот или да се биде дел од глобалната „какофонија“ која не се „поднесува“ самата себе, ни како дизајн, ни како логичен исход/степен на човековиот контекстуален развој. Да се биде дел од Универзумот и дел од универзален екосистем или социосистем не мора да резултира со претопување: во мноштвото, во безначајност, во маргиналност, туку може да биде избор за: сериозност, одговорност, отвореност кон УНИВЕРЗУМОТ (микро или макро). Напротив, тоа би значело нова цивилизациска можност за креација и за интеркултурализам, проактивност свесна и склона кон контрапункти што не се деструктивни, туку конструктивни и балансирани, во крајна инстанца.

Македонскиот ракурс на пандемијата

Што ги прави во време на пандемија различни земјите што се сиромашни, со неразвиен здравствен систем, од земјите на благосостојба, развиени демократии и центри на глобална моќ? Секако дека станува јасно, на глобално рамниште, како и на национално, инсистирањето на колективизам наспроти индивидуализам, популизам како реакција на крајното отуѓување низ хипокризијата на солидарност и граѓанска свест за да се сокријат идеалните модели на евгениката и манипулацијата со моќта од страна на елитите, кои, очигледно, колабираат заради својата бескрупулозност и нехуманост. Всушност, можат да се идентификуваат многу слични форми на афирмација на историски познати модели на идеолошко делување во кризни ситуации со фини разлики според можностите на системите во кои се инкорпорираат и се спроведуваат. Така, здравствените закани, економската криза, колективната свест и културните обрасци на однесување, граѓанската (не)послушност, не се менаџираат подеднакво во драстично различните услови на цивилизациски развој. Сличностите се содржат само во екстремниот степен на развој на наследените и постојните општествени околности и кај развиените и кај неразвиените земји.

Во македонскиот контекст, за справувањето со коронавирусот се покажаа клучни неколку карактеристики на колективниот менталитет и на културниот образец: недоверба кон институциите на

системот, односно кон институциите на власта, но и кон опозицијата; првична недоверба кон здравствениот систем, но не и кон сите негови актери (на пример, медицинските лица кои се базата на борбата против пандемијата); недоверба кон медиумите; недоверба кон меѓународните организации, вклучително и здравствените; верувањето во теориите на заговор („не постои вирус, се е лага за да нè уништат и да владеат со нас“); некои општи карактеристики на културните обрасци, како: традиционализмот, сексизмот, етничката и верската дистанца. Негативните ефекти на постојните состојби се покажаа загрижувачки за соочувањето и решавањето со здравствената криза, како, на пример: сиромаштијата, невработеноста, промената на името на државата, подривањето на националниот и културниот идентитет, драстичното влијание на политичките партии врз управувањето со системот (најголемите партии, опозицијата, како и актуелната партија на власт); етничката и религиската дистанца; корупцијата, кронизмот и непотизмот; неконсеквентните политики на влијание од меѓународниот фактор (глобални центри на моќ); неизлечени последици од трауматските процеси од блиското и далечното минато; односите со соседите.

Резултатите од проектот *Европско истражување на вредности* реализирано меѓу македонските граѓани во 2019 година (првото беше спроведено во 2008 година, двете од тим на Филозофскиот факултет – Скопје), како дел од меѓународен проект со седиште на Универзитетот во Тилбург, Холандија, покажаа некои суштински обележја на вредносните системи присутни во македонскиот социо-културен простор. Тие, главно, се однесуваат на: односот кон животот и приоритетите врзани за некои општествени институции, семејството, религијата, довербата во луѓе и институции, социјалната дистанца кон групи на луѓе, идеолошко-политичките преференции, односот кон демократијата, проценување на националниот систем на владеење, прифаќањето на одделни обрасци на однесување, и друго. Инструментот на истражувањето се состоеше од структурирано интервју, со заеднички прашања за сите земји-учеснички, како и од две национално-специфични прашања (и, секако, социо-демографски податоци на испитаниците). Анализите на одговорите укажуваат на тенденции кои се интересни за однесувањето на македонските граѓани и во состојбата на пандемијата на Ковид-19, а што произлегуваат од состојбите во кои се наоѓала државата и пред појавата на здравствената криза.

Низа автори од областа на општествените науки (Lomazzi/europeanvaluesstudy.eu/, Lind and González/ Project Syndicate, 2020/, Babović/<https://www.danas.rs/ekonomija/teret-epidemije-podnele-su-zene/>) се согласни дека една од најинтригантните и девастирачки карактеристики на пандемијата е феноменот на промените во интензитетот на родовата (не)еднаквост, односно фактот дека кризата предизвикана со појавувањето и ширењето на Ковид-19 ги заостри веќе постојните слабости и ризици во овој аспект на животот, за што е битно да се соочиме со структуралните и културните општествени перспективи. Генерално, можат да се постават прашањата: Зошто жените се повеќе изложени на ризик во време на кризи? Зошто губат работа? Зошто се уценувани и помалку платени? Зошто се оптоварени и со приватноста и со притисокот на јавноста? Зошто имаат помалку право или можност за избор? Зошто се изложени на насилство, потсмев и порнографија?

Секојдневните случувања, со-знанија и известувања на локално и глобално рамниште укажуваат дека кризата предизвикана од пандемијата на различен начин влијае на мажите и на жените. Жените се носители на повеќето одговорни задачи за функционирањето на некои од круцијалните области на општеството како во приватната сфера (семејството), така и во јавната сфера (образование, грижа за постари лица, здравствена заштита, социјална заштита, индустрија за храна, индустрија за облека, трговија, и друго), кои се неопходен дел од активности-те и задоволувањето на потребите на луѓето во време на кризата (Lomazzi, Lind and González, Babović).

ВО МАКЕДОНСКИОТ КОНТЕКСТ, ЗА СПРАВУВАЊЕТО СО КОРОНАВИРУСОТ СЕ ПОКАЖАА НЕКОЛКУ КЛУЧНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА КОЛЕКТИВНИОТ МЕНТАЛИТЕТ И НА КУЛТУРНИОТ ОБРАЗЕЦ: НЕДОВЕРБА КОН ИНСТИТУЦИИТЕ НА СИСТЕМОТ, ОДНОСНО КОН ИНСТИТУЦИИТЕ НА ВЛАСТА, НО И КОН ОПОЗИЦИЈАТА; ПРВИЧНА НЕДОВЕРБА КОН ЗДРАВСТВЕНИОТ СИСТЕМ, НО НЕ И КОН СИТЕ НЕГОВИ АКТЕРИ (НА ПРИМЕР, МЕДИЦИНСКИЕ ЛИЦА КОИ СЕ БАЗАТА НА БОРБАТА ПРОТИВ ПАНДЕМИЈАТА); НЕДОВЕРБА КОН МЕДИУМИТЕ; НЕДОВЕРБА КОН МЕЃУНАРОДНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ, ВКЛУЧИТЕЛНО И ЗДРАВСТВЕНИТЕ; ВЕРУВАЊЕТО ВО ТЕОРИИТЕ НА ЗАГОВОР („НЕ ПОСТОИ ВИРУС, СЕ Е ЛАГА ЗА ДА НЕ УНИШТАТ И ДА ВЛАДЕАТ СО НАС“); НЕКОИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА КУЛТУРНИТЕ ОБРАСЦИ, КАКО: ТРАДИЦИОНАЛИЗМОТ, СЕКСИЗМОТ, ЕТНИЧКАТА И ВЕРСКАТА ДИСТАНЦА

Во исто време, заради традиционалниот и ноторно-нерамно-правен однос на институциите во современото општество (особено во патријархалните и авторитарните социо-културни системи), жените: за својата работа помалку се платени; полесно ги губат работните места заради конзервативното сфаќање дека примарно тие треба да се грижат за децата, постарите членови на семејството и работата во домаќинството (неплатен труд); во услови на карантин уште повеќе се изложени на семејно насилство; работат на работни места кои се особено ризични во услови на пандемија; изложени се на сексуално насилство (физичко, но и симболичко); во сферата на медиумите, особено социјалните, жените се стигматизирани и прикажани преку груба стереотипизација и предрасуди (повеќе од мажите).

Како, и колку, овие состојби системски и културно се условени и пред појавата на пандемијата, покажуваат и сознанијата добиени од спомнатото *Европско истражување на вредности* од 2019 година (во кое учесниците се на возраст од 18, до 88 години, од кои 61% се во брак, а 27.5% не се во брак). Најголем дел од испитаниците се изјасниле дека семејството им е најважно во животот (повеќе од: политиката, религијата, пријателите и познајниците, работата), а за 81.70% од нив бракот не е застарена институција. За карантинските услови во време на пандемијата е интересен и податокот дека како еден од условите за успешен брак, каде е наведено и споделувањето на домашните работи – на скала од 1 – *не е важно*, до 3 – *многу е важно* – средната вредност ($M = 2.60$, односно 2.66 за женските испитаници и 2.59 за машките испитаници) е поголема само од рангирањето на тоа да се има време за свои пријатели и за лични слободни активности, што е многу симптоматично ако се знае дека верноста, доволните приходи и добрите услови за живеење се идентификувани како побитни за добро функционирање на бракот. Во контекст на општите социјални и културни околности и ако резултатите се читаат на едно метарамниште, се покажува дека егзистенцијалните фактори се побитни за испитаниците отколку оние кои овозможуваат и покажуваат однос кон рамноправноста на улогите во семејството и индивидуалните слободи на сопругниците (europeanvaluesstudy.eu). Едно од прашањата кои можат да укажат на темелите на односот кон родовата рамноправност кај македонските граѓани се однесува на оценувањето на улогата на мажот и

жената во семејството, а и во општеството воопшто. Од анализите се гледа дека испитаниците во истражувањето покажуваат блага наклонетост кон прифаќањето на повеќе традиционално сфаќање на улогата на жената: жената се доживува повеќе како мајка, како некој што ја подразбира грижата за децата и семејството пред кариерата или работата (иако тие нешта не се неважни); мажот повеќе е должен да заработува, а жената да се грижи за семејството; мажите се подобри лидери, поуспешни во бизнисот, имаат повеќе право на универзитетско образование, и друго (europeanvaluesstudy.eu).

Начелно, прикажаните резултати од истражувањето (споредени според: пол, возраст, религиска припадност, образование, место на постојано живеење) индицираат некои инклинации кон следните состојби во културната матрица на македонските граѓани во контекст на семејниот живот: традиционални повеќе отколку современи/модерни ставови кон бракот и семејниот живот (поизразен кај мажите, кај Албанците, кај муслиманите, кај повозрасната популација, кај руралната популација и кај испитаниците со понизок степен на образование).

Ваквата вредносна матрица, се разбира ставена во контекст на сите проблеми во функционирањето на системот на македонската држава, во заканата од пандемијата на коронавирусот и во услови на карантин, создава можност за повеќе општествено-загрижувачки состојби што ја прават жената ранлива категорија, повеќе од вообичаениот ред на нештата (проблеми со „поделени“ семејства – младите и старите – кои не се во можност да си помагаат меѓусебно; проблеми на луѓе кои живеат во затворен и мал простор во споредба со бројот на членовите, каде нема можност од дистанца ниту за приватност; намалена можност да се добие надворешна помош за вршење на домашните работи, како домашни помошнички или помош за нега на постари лица или лица со посебни потреби во семејството; стереотипизацијата и предрасудите во однос на поделбата на секојдневните обврски меѓу машките и женските членови на семејството; отуѓеноста меѓу членовите на семејството што не може да се намали со секојдневната блиска и интензивна физичка присутност; зголемен степен на семејно насилство; изложеноста на жените на работните места на секаков вид злоупотреба и на недоволна заштита од ризиците на работното место; поголем ризик од губење на работните места заради ставот дека жената е

таа што треба да остане во домот и да се грижи за децата или членовите на семејството кои имаат потреба од туѓа помош, и друго).

Религискиот фактор, дури и во едно декларативно секуларно општество какво што е македонското, се покажа релевантен во менаџирањето на кризата предизвикана од епидемијата на Ковид-19 (Dorjana Bojanovska Popovska, „North Macedonian secularism to the test in times of COVID-19“ IACL-AIDC Blog (date) <https://blog-iacl-aidc.org/2020-posts/2020/6/4/north-macedonian-secularism-to-the-test-in-times-of-covid-19>). Односот на доминантните религиски институции (православната – МПЦ, исламската – ИВЗ) од голем дел од јавноста беше оценет како не-сериозен и неодговорен во однесувањето кон верските чувства на религиозните граѓани. Ова, особено во тенденцијата тие да бидат изложени на здравствен ризик заради, помалку или повеќе изразеното повикување на почитувањето на верските празници и ритуали од страна на верските авторитети (кои, очигледно, беа важни и за голем број верници, без оглед на свеста од можните здравствени ризици), кога заради неопходноста од социјална дистанца оневозможена во услови на масовни собирања по религиски поводи како клучен елемент на заштита од зараза со коронавирусот, се покажа како штетна за здравјето на голем број граѓани. Неконсеквентноста и недоследноста на власта и политичките елити (кои имаа и спротивни становишта, најчесто манифестирани во домен на меѓусебните политички пресметки и натпревар) во управувањето со мерките што требаше да бидат преземени за спречување на ваквите состојби беше причина, покрај останатото, за зголемување на религиската

СЕ ПОКАЖА КАКО ЕКЛАТАНТЕН ФАКТ ДЕКА СИРОМАШНИТЕ ГРАЃАНИ (НЕМАЊЕ ИЛИ ГУБЕЊЕ НА РАБОТА, НЕАДЕКВАТЕН ИЗНОС НА СРЕДСТВА ЗА ЖИВОТ, ОТЕЖНАТ ПРИСТАП ДО ЗДРАВСТВЕНИ УСЛУГИ, ПОНИЗОК СТЕПЕН НА ОБРАЗОВАНИЕ, ОТЕЖНАТ ПРИСТАП ДО ИНФОРМАЦИИ И СОДРЖИНИТЕ ОД КОИ ТИЕ СЕ СОСТОЈАТ) СЕ ПОД ПОГОЛЕМ ЗДРАВСТВЕН И ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛЕН РИЗИК. СЕ РАЗБИРА, ОВА НЕ Е ЕКСКЛУЗИВИТЕТ НА МАКЕДОНСКОТО ОПШТЕСТВО, ТУКУ СЕ ПОКАЖУВА КАКО СЕРИОЗЕН ПРОБЛЕМ И ВО РАЗВИЕНИТЕ КАПИТАЛИСТИЧКИ НЕОЛИБЕРАЛНИ ДИСКУРСИ, СО ШТО СЕ СОГЛАСУВААТ, И НА ШТО УПАТУВААТ ОСОБЕНО СОЦИОЛОЗИТЕ. ВО ОСНОВА, ПОТЕНЦИЈАЛНО МАРГИНАЛИЗИРАНИТЕ ГРУПИ СЕ КОНСТАНТНИ ЖРТВИ НА СИТЕ ОПШТЕСТВЕНИ КРИЗИ И ТРАУМИ, НЕ САМО НА ЛОКАЛНО, ТУКУ И НА ГЛОБАЛНО РАМНИШТЕ

интолеранција (што во македонски услови е врзана и за етничката интолеранција). Апсолутното игнорирање на потребите и ставовите на граѓаните атеисти и агностици, инаку, е прашање коешто постојано е присутно во контекстот на македонската држава.

Националниот контекст на *Европското истражување на вредности* покажа дека повеќе од 80% од испитаниците се декларираа како верници, а нивниот однос кон: институциите, ритуалите и темелните верувања (предоминантно врзани за православието, а потоа и за исламот), укажуваат на тоа дека се работи за традиционален тип на верници (религијата како обичај, како дел од етничкиот и културниот идентитет). Од друга страна, во однос на институциите, во национални рамки, за кои испитаниците искажале најголем степен на доверба, се токму верските институции. Ваквите сознанија упатуваат на тоа кои се главните тенденции во однесувањето на македонските граѓани дури и во услови на криза и траума и колкаво е нивното влијание на обрасците на однесувањето (особено оние од религиска провениенција). Така, во врска со религискиот аспект на кризата предизвикана од пандемијата, се отвораат неколку клучни прашања, директно поврзани и со интегритетот на општеството: Зошто една религија е побитна од другата? Зошто атеистите имаат помалку права од верниците? Каде оди секуларизацијата, во хипокризија и кокетирање со институциите на религијата (затоа што верниците се гласачи, а ги има многу?). Која е разликата меѓу убедените и традиционалните верници? Како религиските институции манипулираат со своите верници? Каде се заедничките интереси на црковните и државните елити?

Со оглед на тоа што македонското општество содржи: силно изразени социјални разлики (со висок степен на GINI индексот); голем процент на сиромаштија и невработеност; недоволно развиен здравствен систем; загрижувачки лош раст на економските перформанси, здравствената криза од глобални размери ги става граѓаните во нагласено егзистенцијално загрижувачка положба.

Така, се покажа како еклатантен факт дека сиромашните граѓани (немање или губење на работа; неадекватен износ на средства за живот; отежнат пристап до здравствени услуги; понизок степен на образование; отежнат пристап до информации и содржините од кои тие се состојат) се под поголем здравствен и егзистенцијален ризик. Се разбира, ова не е ексклузивитет на македонското

општество, туку се покажува како сериозен проблем и во развиениите капиталистички неолиберални дискурси, со што се согласуваат, и на што упатуваат особено социолозите (Richard M. Carpiano. <https://context.org>). Во основа, потенцијално маргинализираните групи се константни жртви на сите општествени кризи и трауми, не само на локално, туку и на глобално рамниште.

Еден, секако, значаен причинител (или ефект) на ваквите состојби е големиот степен на недоверба кај граѓаните, кои се потенцијално и објективно под голем ризик за нивната: економска, статусна и здравствена состојба. Зголемената недоверба кон другите луѓе и кон институциите е еден од евидентните ефекти на пандемијата во услови на континуирано генерирани (особено последните тринаесеттина години) недоследности на македонското општество. *Европското истражување на вредности* во случајот на македонските граѓани покажа таков висок степен на недоверба и во бранот на истражување спроведен во 2008, како и во 2019 година (завршено неколку месеци пред појавата на кризата со Ковид-19). Така, во 2008 година, 80% од македонските испитаници се изјасниле дека во контекст на довербата „со повеќето луѓе треба да се биде многу внимателен“, а со истиот став во 2019 година се согласиле дури 85% од испитаниците (europeanvaluesstudy.eu). Интересен е податокот дека испитаниците покажале најмногу доверба во религиските институции (црква/џамија), во образовниот систем и во армијата, иако интензитетот на довербата е умерен. Довербата искажана кон полицијата и здравствениот систем е мала, до умерена, Владата ужива мала доверба, а од меѓународните организации поголема доверба е искажана кон ООН (иако и таа е мала, до умерена) (europeanvaluesstudy.eu). Ваквите аспекти на вредносни и културни матрици на македонските граѓани, а во рамките на (не)функционирањето на системот, резултираат со начини на однесување, како во приватната, така и во јавната сфера, што значително ја отежнуваат борбата со последиците од заразата со коронавирусот, односно ги зголемуваат до загрижувачко рамниште здравствените ризици.

Заклучни согледувања

Пандемијата на Ковид-19 покажа дека сите латентни или манифестни недоследности на современите општествени системи и состојби (вклучувајќи го и македонското општество) добиваат

нагласени размери со директен и девастирачки ефект врз можноста за справување со последиците од кризата и навестувајќи драматични и драстични трауматски процеси за човештвото. Подеднакво е, така, значајно да се увиди каква е улогата и моќта на одделни, различни културни обрасци, вредности, обичаи, на традицијата и на отвореноста кон новото, за изнаоѓање на алтернативни начини на конструирањето и делувањето на рецентните или идните општествени модели на егзистенција.

Човековите права и нивната заштита не можат да бидат надвор од контекстот на заканата за животот и здравјето, тие се концепти што се инхерентни едни на други. Заострувањето на процесите на:

ПРЕДВИДУВАЊАТА ЗА ИДНИНАТА НА СВЕТОТ КАКО ПОСЛЕДИЦА НА ПАНДЕМИЈАТА, ВО ОБЛАСТА НА ОПШТЕСТВЕНИТЕ НАУКИ И ХУМАНИСТИКАТА, СЕ ЧИНАТ УШТЕ ЗАТВОРЕНИ ВО ПОЗНАТИТЕ КОНЦЕПТИ НА КАПИТАЛИЗМОТ, ОДНОСНО НЕГОВИТЕ МЕХАНИЗМИ НА СУРВИВАЛИЗАМ ФОКУСИРАНИ НА ЕКОНОМИЈАТА НА РАЗВИВАЊЕТО НА ПАЗАРНИТЕ МЕХАНИЗМИ, СОЗДАВАЊЕТО НА ПРОФИТ ВТЕМЕЛЕН НА ЕКСПЛОАТАЦИЈА, ГЛОБАЛНИ МЕХАНИЗМИ НА КОРПОРАТИВНИТЕ ЦЕНТРИ НА МОЌ, РЕСТРУКТУРИРАЊЕ НА ПОЛИТИЧКИТЕ ЦЕНТРИ НА МОЌ, ПРОПАСТА ИЛИ НОВАТА ЕРА НА ПРОЦЕСИТЕ НА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА ИЛИ РАЃАЊЕТО НА НОВИ ВИДОВИ ТОТАЛИТАРИЗАМ И ШОВИНИЗАМ. ДРУГИ РАЗМИСЛУВАЊА ПРЕДВИДУВААТ ДЕКА КРИЗАТА СО КОРОНАВИРУСОТ БИ МОЖЕЛА ДА БИДЕ ДОБРА ШАНСА ЗА ПРЕСТРУКТУРИРАЊЕ НА СВЕТОТ ВО АЛТЕРНАТИВЕН СИСТЕМ

расизам, етноцентризам, религиозен фанатизам и хипокризија/ритуалност или спиритуалност, сексизам, хомофобија, го направија императив прашањето како да се постигне креативен, инвентивен и безбеден начин на менаџирање на човековите активности и потреби од материјална, духовна и социјална природа во доба на пандемија со сериозни импликации?! Општествената и хуманистичката мисла (а и рецентната стварност *per se*) нагласено го реafirмира дискурсот за природата на демократијата и за нејзината смисла. Останува отворена дилемата како во услови на експлоатација, втемелена на приватна сопственост, профит и нерамноправност (или привидот на рамноправност), манипулација преку идеолошките спинови е можно да се оствари концептот на право, правда или правичност.

Предвидувањата за иднината на светот како последица на пандемијата, во областа на општествените науки и хуманистиката (Stiglitz, Shiller,

Gopinath, Reihart, Posen, Prasad, Tooze, D'Andrea, Tyson, Mhlabane), се чинат уште, помалку или повеќе, затворени во познатите концепти на капитализмот, односно неговите механизми на сурвивализам фокусирани на економијата на развивањето на пазарните механизми, создавањето на профит втемелен на експлоатација, глобални механизми на корпоративните центри на моќ, реструктурирањето на политичките центри на моќ, пропаста или новата ера на процесите на глобализација или раѓањето на нови видови тоталитаризам и шовинизам ([https://foreignpolicy.com/2020/05/16/future government-powers-coronavirus-pandemic](https://foreignpolicy.com/2020/05/16/future-government-powers-coronavirus-pandemic)). Други размислувања (Žizek) предвидуваат дека кризата со корона вирусот би можела да биде добра шанса за реструктурирање на светот во алтернативен систем, сличен на комунизмот, на пример, но не оној во класичната, историски и идеолошки разбрана смисла на зборот, туку таков кој би се однесувал на една фундаментална глобална солидарност (published: May 30, 2020 DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)31241-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)31241-1)).

(Авторката е професорка на Филозофскиот факултет во Скопје. Дипломирала на Филозофскиот факултет во Скопје, на Институтот за социологија во 1980 година, магистрирала на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања во 1985 година, а докторирала на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Белград во 1993 година. Покрај на својот матичен факултет, ангажирана е и на други високообразовни институции во рамки на УКИМ, како и на приватни високообразовни институции. Нејзиниот професионален интерес е фокусиран на социологија на културата и на уметноста, на социологијата на младите, на европската цивилизација, на интеркултурната комуникација, на културата на мирот и друго)

НОВОСТИ ОД ТУРИЗМОТ ВО (СЕВЕРНА) ГРЦИЈА: СИТУАЦИЈАТА ПО КОВИД-19

СПИРОС ПАНГАС

ЌЕ БИДЕ ОВА ЕДНА ТЕШКА ГОДИНА, ИСПОЛНЕТА СО НЕСИГУРНОСТ, СО АКТИВНОСТИ И НЕСАКАНИ ПОСЛЕДИЦИ КОИ ЌЕ ЗАВИСАТ ОД ЗДРАВСТВЕНАТА СОСТОЈБАТА НА СВЕТСКО НИВО И ОД ТОА КАКО ТАА ЌЕ СЕ РАЗВИВА. ПОСТОЈАТ ТРИ РАЗЛИЧНИ СЦЕНАРИЈА: ОПТИМИСТИЧКО, КОЕ ЗБОРУВА ЗА КРАЈ НА ПАНДЕМИЈАТА И ПОСТЕПЕНОТО РЕСТАРТИРАЊЕ НА СВЕТСКАТА ЕКОНОМИЈА; СРЕДНО (НЕ Е НИТУ ОПТИМИСТИЧКО, НИТУ ПЕСИМИСТИЧКО), КОЕ ОПИШУВА ДЕКА ЌЕ ПРОДОЛЖАТ ДА СЕ ПОЈАВУВААТ ПОВТОРЛИВИ МАЛИ ЛОКАЛНИ БРАНОВИ НА ВИРУСОТ КОВИД-19; НЕГАТИВНО СЦЕНАРИО, КОЕ ПРЕДВИДУВА НОВА ЗДРАВСТВЕНА КРИЗА НА ЕСЕН, ПОВТОРНО СО КАРАНТИНИ И НЕГАТИВНА СЛИКА ЗА СВЕТСКАТА ЕКОНОМИЈА

Мислам дека не треба повторно да споменуваме податоци за тоа колку туризмот е важен за напредокот на една земја. Бројот на туристи кои дошле од странство во последните години е многу голем, споредбено со тоа дека Грција е мала земја, додека, пак, бројот на нови инвестиции во туристичка инфраструктура и туристички услуги е навистина мал во последните три години.

Светски феномен

Ненадејно, додека Грција доживуваше туристички напредок, се појави една здравствена криза која ги „слета“ сите авиони на планетата, а потоа и ја прекина нивната работа (90% од 50.000 комерцијални авиони престанаа да летаат)! Заедно со нив, за жал, „слетаа“ и амбициите на грчките угостители за уште една безгрижна сезона со рекорден број на посетители и профит!

Ќе биде ова една тешка година, исполнета со несигурност, со активности и несакани последици кои ќе зависат од здравствената состојбата на светско ниво и од тоа

како таа ќе се развива. Постојат три различни сценарија: оптимистичко, кое зборува за крај на пандемијата и постепеното рестартирање на светската економија; средно (не е ниту оптимистичко, ниту песимистичко), кое опишува дека ќе продолжат да се појавуваат повторливи мали локални бранови на вирусот Ковид-19; негативно сценарио, кое предвидува нова здравствено криза на есен, повторно со карантини и негативна слика за светската економија.

Во меѓувреме, додека дознаеме кое од овие три сценарија ќе се оствари во светски рамки, да разгледаме некои податоци и факти за туризмот во Грција и за директната врска која ја има со големиот број на посетители, меѓу кои и од Северна Македонија.

Случајот на Грција

Првиот општо познат и неоспорен факт е дека грчката влада и Грците кои – што е по малку парадоксално – дисциплинирано се однесуваа кон пандемијата „Ковид-19“ и на позитивен начин се справуваа со неа. Имаше навремена, превентивна политика, беше даден простор и време на научниците и експертите во земјата и беше креирана реална стратегија за рестартирање на социјалниот и економскиот живот во земјата.

Бројот на заболени остана низок, стапката на пренесување е скоро нула, довербата во политичкиот систем која беше на ниско ниво во изминатата деценија, повторно се зголеми, а жителите на земјата, млади и стари, беа интензивно и правилно обучени за внимателно спроведување на мерките во нивното секојдневие. За Грција, следниот голем предизвик е отворањето на земјата кон светот.

Првите чекори

Туристичкиот напредок е важна и неопходна „храна“ за економијата во земјата. Би било навистина тешко, речиси невозможно, да закрепне туризмот во 2020 година, дури и со стапка од 30% – 40%, доколку политичкото лидерство на земјата спроведе строги критериуми за влез на странски посетители во Грција и доколку наложи здравствени протоколи за сместувачите. Да, Грција презема еден мал здравствен ризик.

Но, можеби тоа го прави точно поради позитивното однесување на граѓаните во последните месеци, кое е за почит, и интензивната едукација која тие ја добија од државните и приватните служби.

Постои вознемиреност, несигурност и анксиозност. Но, нема страв. Граѓаните не ја обвинуваат Владата за отворањето на земјата. Во Грција, отсуството на „странецот“ изгледа како „осакатување“, и грчкиот граѓанин страда.

Аеродромите во Атина и Солун се отворија за меѓународни летови во средината на јуни. Од почетокот на јули се отвораат и останатите аеродроми во земјата. За хотелите и другите сместувачки објекти, беше дозволено да се отворат од почетокот на јуни. Сепак, оние кои ќе одлучат да отворат подоцна, ќе бидат целосно субвенционирани и помогнати до крајот на јули. Еден дел од државниот буџет ќе биде искористен за финансиска поддршка на работодавачите и вработените во сместувачките објекти.

Поважните и повеќето хотелски објекти од земјата, веќе од август ќе работат со полн капацитет. Од 15 јуни меѓуграничните премини беа отворени за балканските земји и земјите-членки на Европската Унија, но не и за Турција. Во однос на земјите со добра епидемиолошка состојба, нема да има ограничувања и услови при влез (на пример, здравствени формулари или тестови) или временски ограничувања (на пример, карантин). Единствено на патниците ќе им се мери температура и ќе се прават рутински проверки.

Исто така, важно е да се спомене дека грчката Влада со тоа што не го искористи делумното затворање на граничните премини ја изгуби шансата да спроведе важен проект за модернизација, односно обнова и изградба на нови патишта од, и до нејзините пријатели, соседните земји. Требаше времето на карантин да се искористи за употреба и насочување на (кофинансирани) средства за модернизација

НА ГРЧКИТЕ ОСТРОВИ УСЛОВИТЕ ВО ОВИЕ ПРВИ ДЕНОВИ ОД ЛЕТОТО СЕ НЕВООБИЧАЕНИ. КИНЕЗИТЕ, КОИ ОБИЧНО ГИ ПРЕПЛАВУВААТ ПОЗНАТИЕ „КИКЛАДИ“ УШТЕ ОД РАНА ПРОЛЕТ, НЕ ДОЈДОА ОВАА ГОДИНА. МАЛИТЕ, ЖИВОПИСНИ УЛИЧКИ НЕ СЕ ПОЛНИ СО ТУРИСТИ И СО „РИТАМ НА ЖИВОТ“. ЗАБЕЛЕЖЛИВА Е ОПУШТЕНОСТ, А РАЗДВИЖЕНОСТА НЕ Е ГОЛЕМА. ОСТРОВИТЕ СЕ ЗАШТИТЕНИ, ЦЕЛОСНО СЕ ИЗОЛИРАНИ ОД КОПНОТО, А ВО ТЕК Е ИЗГРАДБА НА ДОБРА ЗДРАВСТВЕНА ИНФРАСТРУКТУРА ЗА СООЧУВАЊЕ СО ПОТЕНЦИЈАЛНИ ЗАБОЛЕНИ. ВОЗДУШНИОТ, КАКО И ВОДЕНИОТ СООБРАЌАЈ ДО ОСТРОВИТЕ Е ПРИЛАГОДЕН НА НОВИТЕ ПРЕПОРАКИ И МЕРКИ, И ВЕРОЈАТНО НЕМА ДА БИДЕ ТОЛКУ ГУСТ КАКО ВО ПРЕТХОДНИТЕ ГОДИНИ. ГРЦИЈА ГОДИНАВА ЦЕЛИ КОН СРЕДНА ПОСЕТЕНОСТ, ОДНОСНО 30% – 40% ВО ОДНОС НА ПОРАНО

„ПРИМЕРОТ НА СОЛУН“, ДОКОЛКУ МИ Е ДОЗВОЛЕНО ТАКА ДА ГО НАРЕЧАМ, ЗАЕДНО СО ДОБРИТЕ ПРАКТИКИ НА РАЗВОЈ НА ТУРИЗМОТ НА ГРАДОТ, ГИ ПРОМЕНИ СТАВОВИТЕ НА МНОГУ ЛОКАЛНИ ЛИДЕРИ ВО СЕВЕРНА ГРЦИЈА. КРАЈОТ НА ПОЛИТИЧКИТЕ СПОРОВИ МЕЃУ СОСЕДНИТЕ ДРЖАВИ Е ВО КОРИСТ НА ДВЕТЕ СТРАНИ. РЕШАВАЊЕТО НА ИСТОРИСКИТЕ СПОРОВИ ВЕТУВА ДВОНАСОЧНИ РАЗВОЈНИ ПОЛИТИКИ. МНОГУ ТУРИСТИЧКИ МЕСТА ОД ГРЧКА СТРАНА САКААТ ДА ПРИДОНЕСАТ СО СВОЈ УДЕЛ ВО ОВОЈ ТУРИСТИЧКИ РАЗВОЈ. ПОСТОЈАТ ПРЕДЛОЗИ ЗА ПРОМОТИВНИ КАМПАЊИ НА СОСЕДНИТЕ ПАЗАРИ, ЖЕЛБА ЗА СТРАТЕГИИ, ДОБАР ПОЛИТИЧКИ ПРИСТАП И ПЛОДНА РАЗМЕНА. ГРАДОТ ОХРИД, НА ПРИМЕР, Е ГРАД ЗА МОЖНА СОРАБОТКА СО НЕКОЛКУ ГРЧКИ ГРАДОВИ СО СЛИЧНИ ТУРИСТИЧКИ УБАВИНИ

на граничните премини. За жал, со тоа што не се спроведе ваквиот проект, оваа Влада, како и претходните, ја потврди постојната нерамнотежа меѓу (грчкиот) север и југ.

Сместувачките објекти

Што се однесува до сместувањето, издадени се јасни препораки и детални протоколи за секојдневно здравствено менаџирање, со цел да се обезбеди непречено функционирање на сместувачките капацитети, како и да се заштити здравјето на вработените и посетителите. Секој хотел, хостел и друг сместувачки објект е должен да назначи еден здравствен работник и доктор за советување кои ќе бидат одговорни протоколите да се спроведат како што треба.

Мерките за социјално дистанцирање и превентивните здравствени мерки ќе бидат секојдневна рутина во сите сместувачки објекти. Во исто

време, мора да се почитува правото за рекреација на посетителите и да се запази нивната благосостојба. И тоа ќе биде главната цел оваа година. Со други зборови, останува да се види дали ќе има баланс помеѓу заштитата и рекреацијата без тие да се нарушат една со друга. Исто, соодветни мерки се дефинирани и за сите други форми на туристички услуги. Патувањата со автобус, изнајмувањето автомобили, тури, употребата на базени, угостителството, изнајмувањето на чамци и бродови, ќе ги следат протоколите и мерките со кои се дава приоритет на здравјето и безбедноста на корисниците.

Туристичките дестинации

Здравствените структури и инфраструктурата, „здравствената ситуација“ на некое место, индексот за пристапност, управувањето со јавниот простор се дополнителни параметри кои, барем за оваа

година, ако не и за следната, ќе бидат одлучувачки фактори за еден турист да ја избере својата туристичка дестинација.

Грчката престолнина изгледа дека е еден чекор понапред од регионот во однос на инфраструктурната подготвеност за почеток на туристичката сезона. Покрај тоа, аеродромот „Елефтериос Венизелос“ никогаш не се затвори за меѓународни летови и затоа повеќето авиокомпаниии ширум светот почнуваат повторно да се поврзуваат со Грција.

На грчките острови условите во овие први денови од летото се невообичаени. Кинезите, кои обично ги преплавуваат познатите „Киклади“ уште од рана пролет, не дојдоа оваа година. Малите, живописни улички не се полни со туристи и со „ритам на живот“. Забележлива е опуштеност, а раздвиженоста не е голема. Островите се заштитени, целосно се изолирани од копното, а во тек е изградба на добра здравствена инфраструктура за соочување со потенцијални заболени. Воздушниот, како и водениот сообраќај до островите е прилагоден на новите препораки и мерки, и веројатно нема да биде толку густ како во претходните години. Грција годинава цели кон средна посетеност, односно 30% – 40% во однос на порано. Важни масовни групации туристи ќе бидат целосно отсутни од сценариото.

Големиот придонес за туризмот во Грција од минатите сезони од американските и британските посетители, нема да го има оваа година. Исто така, голем дел на туристи од: Турција, Русија, Шведска, Арапскиот Полуостров и Холандија, нема да дојдат и тоа ќе влијае негативно за овогодишните туристички приходи. Единствената надеж е исчезнувањето на „Ковид-19“ и соодветното брзо закрепнување на силно погодените делови, како што се САД или Русија.

Можност за Северна Грција

Целиот овој проблем кој се создаде во туристичката индустрија во земјата, освен негативната страна, би можело за некои дестинации да се претвори во позитивна и како единствена можност. Додека барањата на туристите се менуваат, се менуваат и критериумите за избор на патување, дестинација и услуга. Идејата за одмор во странство се трансформира, се дава можност за некои места целосно да се реафирмираат и повторно да се стават на мапата на посакувани дестинации. Особено областите и градовите од

Северна Грција, кои се лесно и брзо достапни за соседните држави од Балканскиот Полуостров, имаат можност да се трансформираат и да станат привлечни дестинации за нови посетители. Со други зборови, да се развива нов туризам на дестинации кои имаат што да понудат, како што тие веруваат, и каде може да се откријат сите убавини што ги кријат нивните места.

Погрешните приоритети и немањето на добра стратегија, ги лишија градовите како Јанина, Касториа, Флорина, Кавала и Ксанти, од странски посетители. Овие градови имаат голем туристички потенцијал кој треба да се искористи. Области, како тие околу планината Олимп и Олимписката ривиера, Папиго и Цумерка, Јонија Акти, цела Западна Македонија со своите езера и живописни градови, прекрасните винарници и уникатни агро-туристички места, излегуваат на повидок и им треба промоција за туристички развој.

Напредокот на Солун, во последните години, го претставува целиот дел на Северна Грција, како светол пример. Еден навистина прекрасен град, но „интровертен“ и полн со можности, успеа во последните десет години, во време на грчката криза, целосно да ја промени својата ДНК и да стане атрактивна меѓународна дестинација. Солун го имаше Балканот како главен извор за успех.

Градот ја промени својата политика и улога, и со тоа што позитивно го претстави соживотот во него на балканските народи, успеа освен историска, да добие и економска корист. Потоа следеше туристичка обнова, градот се најде на светската туристичка мапа, отворањето на неговите хоризонти и граници му донесе големи приходи, нови работни места и важни локални и сега веќе и странски инвестиции.

Освен доктрината на донеодамнешниот градоначалник на Солун, Јанис Бутарис, кој го поддржувал во неговата идеја за еднаква, отворена и заемно почитувана релација со соседите на нашите југоисточни граници, впечаток ми остави и еден говор на сегашниот комесар, претставник на Грција во Европската комисија, по потекло од Халкидики, Маргаритис Схинас. Неодамна, на почетокот на 2020 година, на една јавна дискусија што ја имавме во Германското училиште во Солун, тој рече дека ние солунчаните и северните Грци треба да сме горди со нашите соседи од Балканот! Да ги почитуваме нашите односи со нив, да се бориме да создаваме креативни начини за соживот и заедно да се грижиме за развојот и просперитетот на нашето пошироко соседство.

Верувам дека „примерот на Солун“, доколку ми е дозволено така да го наречам, заедно со добрите практики на развој на туризмот на градот, ги промени ставовите на многу локални лидери во Северна Грција. Крајот на политичките спорови меѓу соседните држави е во корист на двете страни. Решавањето на историските спорови ветува двонасочни развојни политики. Многу туристички места од грчка страна сакаат да придонесат со свој удел во овој туристички развој. Постојат предлози за промотивни кампањи на соседните пазари, желба за стратегии, добар политички пристап и плодна размена. Градот Охрид, на пример, е град за можна соработка со неколку грчки градови со слични туристички убавини.

Ковид-19 кризата, исто така, претставува можност. Можност за дестинациите што се близу, неколку часа оддалечени од северните граници на земјата, да бидат туристички искористени. Започнувајќи од посетеноста, која е голема од страна на соседните земји, имаме основа за негување на локална туристичка свест и развивање на услуги кои ќе ги направат дестинациите светски атрактивни. И не само сезонски, туку 365 дена во годината. Верувам дека во блиска иднина ќе имаме неколку успешни приказни за обновување на туризмот во грчките градови и региони, кои со нова самодоверба ќе го побараат и ќе го освојат делот од „туристичката пита“ кој со право им следува. И нивниот прв „резервоар“ ќе бидат балканските соседи.

Југоисточна Европа

Сепак, можноста не треба да биде само за Грција. Може да биде меѓународна и балканска, на која ќе се гордееме. Грција, која иако помина низ лоша економска и граѓанска криза, успеа „да застане на нозе“ и денес да биде предводничка во туризмот.

ВО ОВОЈ РЕГИОН, ДОСЕГА ИМА САМО ЛОКАЛЕН ТУРИСТИЧКИ РАЗВОЈ. ОХРИД, ВАРНА, ПЛОВДИВ, САРАНДА, КОНСТАНЦА СЕ НЕКОИ ОД ОВИЕ МЕСТА. БАЛКАНСКИОТ ПОЛУОСТРОВ МОЖЕ ДА ПОНУДИ МНОГУ ПОВЕЌЕ, ИМА БОГАТА ИСТОРИЈА И ПРИРОДНИ УБАВИНИ. ДОКОЛУ ОВА СЕ КОМБИНИРА СО СООДВЕТНА ТУРИСТИЧКА СТРАТЕГИЈА, ОБУКИ, ТРАНСФЕР НА ЗНАЕЊА И ПОВРЗУВАЊЕ СО МЕЃУНАРОДНАТА ТРГОВИЈА, ЈУГОИСТОЧНО-ЕВРОПСКИОТ РЕГИОН БИ МОЖЕЛ ДА СТАНЕ ДЕСТИНАЦИЈА ОД СВЕТСКИ ИНТЕРЕС. ТУРИЗМОТ МОЖЕ ДА ГРАДИ ОДНОСИ НА МЕЃУСЕБЕН РАЗВОЈ ВО РЕГИОНОТ. И ДОДЕКА ТУРИЗМОТ СЕ РЕДЕФИНИРА НА СВЕТСКО НИВО, ВРЕМЕ Е И НАШЕТО УБАВО БАЛКАНСКО СОСЕДСТВО ДА СИ ГО ДОБИЕ УДЕЛОТ КОЈ МУ СЛЕДУВА, ВАЖЕН ДЕЛ ОД НОВИОТ, СВЕТСКИ ТУРИСТИЧКИ РАЗВОЈ КОЈ ЌЕ СЛЕДИ ВО МЕСЕЦИТЕ ПО ПАНДЕМИЈАТА

Целото стекнато знаење на Грција и постигнувањето рекорден број на посетители и големи приходи секоја година, може да се искористи и во другите земји на Југоисточна Европа, од Западен до Северен Балкан. Во овој регион, досега има само локален туристички развој. Охрид, Варна, Пловдив, Саранда, Констанца се некои од овие места. Сепак, Балканскиот Полуостров може да понуди многу повеќе, има богата историја и природни убавини. Доколку ова се комбинира со соодветна туристичка стратегија, обуки, трансфер на знаења и поврзување со меѓународната трговија, југоисточно-европскиот регион би можел да стане дестинација од светски интерес. Регионот има препознатлив идентитет, елементи неискористени од глобализацијата, нови места за откривање и автентичност што не би се нашла во другите делови на светот, кои може да бидат голем потенцијал за развој. И додека туризмот се рedefинира на светско ниво, нашето убаво балканско соседство заслужува да биде дел од новиот, светски и одржлив туристички развој кој ќе следи во месеците после пандемијата.

И додека туризмот се рedefинира на светско ниво, време е и нашето убаво балканско соседство да си го добие уделот кој му следува, еден важен дел од новиот, светски и одржлив туристички развој кој ќе следи во месеците после пандемијата.

(Авторот девет години работел како член на Советот на општината Солун и како заменик градоначалник за култура, е-управување, развој на туризмот и меѓународни односи /2011–2019 година/. Бил член на Одборот на Солунската туристичка организација /Thessaloniki Tourism Organization/, на Бирото за конвенции – Солун, на Меѓународниот филмски фестивал во Солун и на Меѓународниот саем во Солун – Хелекспо СА /TIF Helexpo SA/. Сега има своја компанија: Wise Ram. Wise Ram SA работи во делот на развојот на туризмот и угостителството. Тој има потпишано договор со општините Јоанина и Аристотели /Аристотели е општина која се наоѓа во регионот на Халкидики/ со цел промовирање на овие два града и регионот во странство. Тој е професор на Американскиот колеџ и на Американската школа за земјоделство во Солун, каде што го предава предметот: Маркетинг на дестинации)

Превод од грчки на македонски јазик: Фани Ангелеска

TOURISM UPDATE (NORTH-) GREECE- THE STATE OF THINGS JUST AFTER COVID-19

SPIROS PENGAS

ΘΑ ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΔΥΣΚΟΛΗ ΧΡΟΝΙΑ ΓΕΜΑΤΗ ΑΒΕΒΑΙΟΤΗΤΕΣ, ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΕΝΕΡΓΕΙΕΣ, ΠΟΥ ΘΑ ΠΡΟΚΥΠΤΟΥΝ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΙΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΕΣ ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ. ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΠΙΑ ΚΑΤΑΓΕΓΡΑΜΜΕΝΑ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΣ ΤΡΙΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΑ ΣΕΝΑΡΙΑ: ΤΟ ΑΙΣΙΟΔΟΞΟ ΠΟΥ ΜΙΛΑ ΓΙΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗ ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΕΠΑΝΕΚΚΙΝΗΣΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ, ΤΟ ΜΕΤΡΙΟΠΑΘΕΣ ΠΟΥ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΙ ΜΙΚΡΕΣ, ΕΠΑΝΑΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝΕΣ ΣΕ ΤΟΠΙΚΗ ΚΛΙΜΑΚΑ ΕΠΑΝΕΜΦΑΝΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΞΑΡΣΕΙΣ ΤΟΥ ΙΟΥ COVID-19 ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΝΗΤΙΚΟ, ΠΟΥ ΠΡΟΕΙΔΟΠΟΙΕΙ ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΑ LOCKDOWN ΚΑΙ ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ. ΜΕΧΡΙ, ΟΜΩΣ, ΝΑ ΔΙΑΦΑΝΕΙ ΠΟΙΟ ΑΠΟ ΑΥΤΑ ΤΑ ΣΕΝΑΡΙΑ ΘΑ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΕΙ ΣΕ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΛΙΜΑΚΑ, ΑΣ ΔΟΥΜΕ ΕΜΕΙΣ ΜΕΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΑΙ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΣΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΜΕΣΗ ΣΧΕΣΗ ΠΟΥ ΑΥΤΟΣ ΕΧΕΙ – ΕΥΛΟΓΩΣ – ΚΑΙ ΜΕ ΤΙΣ ΡΟΕΣ ΕΠΙΣΚΕΠΤΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ.

Θεωρώ, ότι δεν χρειάζεται να ξανα-παραθέσουμε στοιχεία για το πόσο σημαντική για την ανάπτυξη της χώρας είναι η τουριστική βιομηχανία της. Τα νούμερα των τελευταίων ετών στον εισερχόμενο τουρισμό είναι θηριώδη για μια μικρή σχετικά χώρα, όπως η Ελλάδα, ενώ ο ρυθμός των νέων επενδύσεων στις τουριστικές υποδομές και υπηρεσίες έχει πραγματικά απογειωθεί την τελευταία τριετία.

Παγκόσμιο φαινόμενο

Ξαφνικά, όμως, εκεί που η Ελλάδα είχε (τουριστικά) απογειωθεί, ήρθε μια μοναδική υγειονομική κρίση που προσγείωσε και στη συνέχεια ακινητοποίησε σχεδόν όλα τα αεροπλάνα του πλανήτη(το 90% των 50.000 εμπορικών αεροπλάνων)! Μαζί τους, δυστυχώς, προσγειώθηκαν και οι ελληνικές φιλοδοξίες για μια ακόμη ανέμελη σεζόν με ρεκόρ επισκεψιμότητας και εσόδων!

Θα είναι μια δύσκολη χρονιά γεμάτη αβεβαιότητες, ενέργειες και παρενέργειες, που θα προκύπτουν ανάλογα με τις παγκόσμιες υγειονομικές εξελίξεις. Υπάρχουν πια

καταγεγραμμένα και διεθνώς τρία διαφορετικά σενάρια: Το αισιόδοξο που μιλά για το τέλος της πανδημίας και τη σταδιακή επανεκκίνηση

της παγκόσμιας οικονομίας, το μετριοπαθές που περιγράφει μικρές, επαναλαμβανόμενες σε τοπική κλίμακα επανεμφανίσεις και εξάρσεις του ιού Covid-19 και το αρνητικό, που προειδοποιεί για μια νέα υγειονομική κρίση από το φθινόπωρο και αντίστοιχα lockdown και αρνητικές συνέπειες στην παγκόσμια οικονομία. Μέχρι, όμως, να διαφανεί ποιο από αυτά τα σενάρια θα επικρατήσει σε παγκόσμια κλίμακα, ας δούμε εμείς μερικά στοιχεία και γεγονότα που αφορούν στον τουρισμό της Ελλάδας και την άμεση σχέση που αυτός έχει – ευλόγως – και με τις ροές επισκεπτών και από τη Βόρεια Μακεδονία.

Η Ελληνική περίπτωση

Πρώτο αδιαμφισβήτητο γεγονός και γενική παραδοχή είναι ότι η ελληνική κυβέρνηση και οι Έλληνες που –παραδόξως!– πειθάρχησαν χειρίστηκαν με θετικό τρόπο την πανδημία Covid-19. Υπήρξε έγκαιρη, προληπτική πολιτική, δόθηκε χώρος και χρόνος στους επιστήμονες και ειδικούς της χώρας και σχεδιάστηκε μια μετριοπαθής στρατηγική επανεκκίνησης της κοινωνικής και οικονομικής ζωής στη χώρα. Οι αρνητικοί αριθμοί μείνανε χαμηλοί, ο δείκτης μεταδοτικότητας του ιού είναι σχεδόν μηδενικός, η εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα, που τόσο πολύ είχε κλονιστεί την προηγούμενη δεκαετία, επανάκαμψε και οι κάτοικοι της χώρας, μικροί και μεγάλοι εκπαιδεύτηκαν εντατικά και σωστά σε προσεκτική υγειονομική διαχείριση της καθημερινότητάς τους. Για την Ελλάδα το επόμενο μεγάλο στοίχημα είναι το άνοιγμα της χώρας στον κόσμο.

Τα πρώτα βήματα

Η τουριστική ανάπτυξη τροφοδοτεί με ζωτικό και αναγκαίο τρόπο την οικονομία της χώρας. Θα ήταν, λοιπόν, πολύ δύσκολο έως αδύνατο, να επανακάμψει ο τουρισμός το 2020,

ΣΤΙΣ ΦΗΜΙΣΜΕΝΕΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ
ΟΙ ΚΙΝΕΖΟΙ ΠΟΥ ΣΥΝΗΘΩΣ
ΤΙΣ ΠΛΗΜΜΥΡΙΖΟΥΝ ΑΡΧΕΣ
ΤΗΣ ΑΝΟΙΞΗΣ ΔΕΝ ΗΡΘΑΝ
ΠΟΤΕ. ΤΑ ΜΙΚΡΑ, ΓΡΑΦΙΚΑ
ΣΟΚΑΚΙΑ ΔΕΝ ΣΦΥΖΟΥΝ ΑΠΟ
ΖΩΗ ΚΑΙ ΟΙ ΡΥΘΜΟΙ ΖΩΗΣ
ΠΑΡΑΜΕΝΟΥΝ ΧΑΛΑΡΟΙ ΚΑΙ
ΡΑΘΥΜΟΙ. ΤΑ ΝΗΣΙΑ ΕΙΔΙΚΑ
ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΘΗΚΑΝ ΜΕ
ΠΛΗΡΗ ΑΠΟΜΟΝΩΣΗ ΑΠΟ
ΤΗΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΧΩΡΑ, ΕΝΩ
ΤΩΡΑ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΕΝΤΑΤΙΚΕΣ
ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑ
ΤΟΠΟΥΣ ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΥΠΟΔΟΜΩΝ, ΕΤΣΙ ΩΣΤΕ ΝΑ
ΥΠΑΡΧΕΙ ΙΚΑΝΟΣ ΒΑΘΜΟΣ
ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΠΙΘΑΝΩΝ
ΚΡΟΥΣΜΑΤΩΝ. ΟΙ ΣΥΝΔΕΣΕΙΣ
ΤΟΣΟ ΟΙ ΑΕΡΟΠΟΡΙΚΕΣ ΟΣΟ
ΚΑΙ ΟΙ ΑΚΤΟΠΛΟΙΚΕΣ ΘΑ
ΠΡΟΣΑΡΜΟΖΟΝΤΑΙ ΣΤΑ ΝΕΑ
ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΑΛΛΟΝ
ΔΕΝ ΘΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΥΝ
ΤΗΝ ΠΥΚΝΟΤΗΤΑ ΤΩΝ
ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΩΝ ΕΤΩΝ.
ΕΙΠΑΜΕ, ΟΤΙ Ο ΦΕΤΙΝΟΣ
ΣΤΟΧΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΜΕΣΗ ΠΛΗΡΟΤΗΤΑ
ΣΤΟ 30% - 40 %

έστω σε ένα ποσοστό 30% - 40%, αν η πολιτική ηγεσία της χώρας επέλεγε πολύ αυστηρά κριτήρια εισόδου ξένων υπηκόων στην Ελλάδα και αν υιοθετούσε νοσοκομειακά πρωτόκολλα για τα καταλύματα. Ναι, η Ελλάδα παίρνει ένα μικρό υγειονομικό ρίσκο. Μπορεί, όμως, να το κάνει λόγω ακριβώς αυτής της αξιοθαύμαστης συμπεριφοράς των κατοίκων της τους προηγούμενους μήνες και την εντατική επιμόρφωση που αυτοί έχουν δεχθεί από τα δημόσια και ιδιωτικά μέσα ενημέρωσης. Υπάρχει ανησυχία, υπάρχουν δισταγμοί και υπάρχουν αγωνίες. Όμως, δεν υπάρχει φόβος. Δεν υπάρχουν φωνές και κραυγές να εγκαλούν τη δημόσια διοίκηση για το άνοιγμα της χώρας. Στην Ελλάδα η απουσία του Ξένου, μοιάζει σαν ακρωτηριασμός και ο Έλληνας υποφέρει.

Τα αεροδρόμια της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης ανοίγουν για τις διεθνείς πτήσεις στις 15 Ιουνίου. Από την 1^η Ιουλίου θα ανοίξουν και τα υπόλοιπα αεροδρόμια της χώρας. Τα ξενοδοχεία επιτρέπεται να ανοίξουν από την 1^η Ιουνίου. Όσα, όμως, αποφασίσουν να ανοίξουν αργότερα, θα βρίσκονται ως και το τέλος του Ιουλίου σε καθεστώς εργασιακής προστασίας. Οι μισθοί των εργαζομένων και το εισόδημα των εργοδοτών, δηλαδή, θα καλύπτονται μερικώς από το δημόσιο προϋπολογισμό. Οι περισσότερες και σημαντικότερες ξενοδοχειακές μονάδες της χώρας θα έχουν μέχρι την 1^η Αυγούστου τεθεί σε πλήρη λειτουργία. Τα οδικά συνοριακά περάσματα θα ανοίξουν, για τις χώρες της βαλκανικής χερσονήσου και των μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά όχι για την Τουρκία, από τις 15 Ιουνίου. Σε ότι αφορά τις χώρες με ήπια επιδημιολογικά φαινόμενα δεν θα τεθούν ούτε προϋποθέσεις εισόδου (π.χ. υγειονομικά διαβατήρια ή τεστ) ούτε χρονικοί περιορισμοί παραμονής (π.χ. μέρες καραντίνας). Απλά, θα γίνονται θερμομετρήσεις όπου αυτό είναι εφικτό και δειγματοληπτικοί έλεγχοι.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί, ότι όλο αυτό το διάστημα η ελληνική κυβέρνηση έχασε μια μοναδική ευκαιρία, με αφορμή τη μερική παύση διελεύσεων στα σύνορα στις μέρες της καραντίνας, αλλά και αφουγκραζόμενη τη γενική παραδοχή, ότι ο οδικός τουρισμός θα είναι ο πρώτος που θα ξεκινήσει, να προβεί σε ένα σημαντικό έργο εκσυγχρονισμού, ανανέωσης αλλά και εγκαινίων νέων οδικών περασμάτων από και προς τις φίλες, γειτονικές της χώρες. Θα ήταν χρήσιμο να αξιοποιηθεί ο χρόνος, να εκταμειευτούν και να κατευθυνθούν (συν-χρηματοδοτούμενα) κεφάλαια για έναν καθολικό εκσυγχρονισμό των συνοριακών, οδικών περασμάτων. Δυστυχώς, η μη υλοποίηση ενός τέτοιου προγράμματος δείχνει τη σταθερή ανισορροπία βάρους και

σημαντικότητας, που αποδίδεται από τις ελληνικές κυβερνήσεις στο ισοζύγιο (ελληνικός) βορράς και νότος.

Τα Καταλύματα

Σε ότι αφορά τα καταλύματα κάθε είδους εκδόθηκαν σαφείς οδηγίες και λεπτομερή πρωτόκολλα καθημερινής υγειονομικής διαχείρισης, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί και η ομαλή λειτουργία των μονάδων, αλλά και η υγεία των εργαζομένων και επισκεπτών. Κάθε ξενοδοχείο, κάθε ξενώνας και κάθε σύνθετο κατάλυμα ενοικιαζόμενων δωματίων υποχρεούται στον διορισμό υγειονομικού υπευθύνου και συμβαλλόμενου γιατρού.

Πολιτικές social distancing και προληπτικής υγειονομικής διαχείρισης θα είναι η καθημερινότητα στα παραθεριστικά και αστικά καταλύματα. Η αναψυχή και το ευ ζειν των επισκεπτών πρέπει ταυτόχρονα να διαφυλαχθεί. Και αυτό θα είναι το στοίχημα της φετινής χρονιάς. Μένει, δηλαδή, να φανεί κατά πόσο θα υπάρξει μια ισορροπία ανάμεσα στην προστασία και την ψυχαγωγία χωρίς να διαταραχθεί ούτε το ένα ούτε άλλο.

Αντίστοιχοι κανόνες έχουν οριστεί και για όλες τις άλλες μορφές παρεχόμενων τουριστικών υπηρεσιών. Οι εκδρομές με λεωφορεία, οι ενοικιάσεις αυτοκινήτων, οι ξεναγήσεις, η χρήση των πισίνων, η εστίαση, η ακτοπλοΐα και η ναύλωση σκαφών θα υπακούσουν σε πρωτόκολλα και κανονισμούς, που θα έχουν ως προτεραιότητα την υγεία και ασφάλεια των χρηστών.

Οι Προορισμοί

Οι υγειονομικές δομές και υποδομές, το «ιατρικό δελτίο» ενός τόπου, ο δείκτης προσβασιμότητας, η διαχείριση του δημόσιου και κοινόχρηστου χώρου είναι επιπλέον παράμετροι που θα καθορίσουν τουλάχιστον για τη φετινή χρονιά, αν και όχι και τις αμέσως επόμενες, την επιλογή προορισμού ενός ταξιδιώτη.

Η ελληνική πρωτεύουσα μοιάζει να είναι ένα βήμα μπροστά από την περιφέρεια σε ότι αφορά την ετοιμότητα έναρξης των υποδομών φιλοξενίας. Άλλωστε, το αεροδρόμιο «Ελευθέριος Βενιζέλος» δεν έκλεισε ποτέ για διεθνείς συνδέσεις και είναι με αυτό που οι περισσότερες αεροπορικές εταιρείες ανά τον κόσμο ξεκινάνε την επανασύνδεσή τους με την Ελλάδα. Στα ελληνικά νησιά οι συνθήκες αυτές τις πρώτες ημέρες του καλοκαιριού είναι πρωτόγνωρες. Στις φημισμένες Κυκλάδες

οι Κινέζοι που συνήθως τις πλημμυρίζουν αρχές της άνοιξης δεν ήρθαν ποτέ. Τα μικρά, γραφικά σοκάκια δεν σφύζουν από ζωή και οι ρυθμοί ζωής παραμένουν χαλαροί και ράθυμοι. Τα νησιά ειδικά προστατεύθηκαν με πλήρη απομόνωση από την ηπειρωτική χώρα, ενώ τώρα γίνονται εντατικές προετοιμασίες για την αναβάθμιση των κατά τόπους υγειονομικών υποδομών, έτσι ώστε να υπάρχει ικανός βαθμός αντιμετώπισης πιθανών κρουσμάτων. Οι συνδέσεις τόσο οι αεροπορικές όσο και οι ακτοπλοϊκές θα προσαρμόζονται στα νέα δεδομένα και μάλλον δεν θα παρουσιάζουν την πυκνότητα των προηγούμενων ετών. Είπαμε, ότι ο φετινός στόχος για την Ελλάδα είναι μια μέση πληρότητα

ΘΕΩΡΩ, ΟΤΙ ΑΥΤΟ ΠΟΥ
-ΑΣ ΜΟΥ ΕΠΙΤΡΑΠΕΙ ΝΑ-
ΑΠΟΚΑΛΩ «ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ», ΟΙ ΚΑΛΕΣ
ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ
ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΕΙΝΑΙ
Ο ΦΩΤΙΝΟΣ ΦΑΡΟΣ ΠΟΥ
ΦΩΤΙΖΕΙ ΚΑΙ ΤΗ ΣΚΕΨΗ
ΠΟΛΛΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΑΡΧΟΝΤΩΝ
ΚΑΙ ΗΓΕΣΙΩΝ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ
ΕΛΛΑΔΑ. Η ΠΕΡΑΙΩΣΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΙΑΦΩΝΙΩΝ
ΜΕΤΑΞΥ ΓΕΙΤΟΝΙΚΩΝ
ΚΡΑΤΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΕΙ ΠΡΟΣ
ΟΦΕΛΟΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΥΟ
ΠΛΕΥΡΩΝ. Η ΕΠΙΛΥΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΔΙΑΦΩΝΙΩΝ
ΥΠΟΣΧΕΤΑΙ ΑΜΦΙΔΡΟΜΕΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ.
ΠΟΛΛΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΠΛΕΥΡΑ ΕΠΙΘΥΜΟΥΝ ΝΑ
ΕΡΓΑΣΤΟΥΝ ΓΙΑ ΤΟ ΔΙΚΟ
ΤΟΥΣ ΜΕΡΙΔΙΟ ΣΕ ΑΥΤΗΝ
ΤΗΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.
ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ
ΚΑΜΠΑΝΙΕΣ ΠΡΟΒΟΛΗΣ
ΣΤΙΣ ΓΕΙΤΟΝΙΚΕΣ ΑΓΟΡΕΣ,
ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΓΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ
ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΙΚΕΣ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΓΙΑ
ΓΟΝΙΜΕΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ. Η
ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΟΧΡΙΔΑΣ ΕΙΝΑΙ
ΓΙΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΜΙΑ ΠΟΛΗ
ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΚΑΙ ΠΙΘΑΝΩΝ
ΣΥΝΕΡΓΕΙΩΝ ΜΕ ΑΡΚΕΤΕΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΜΕ
ΠΑΡΟΜΟΙΑ ΤΟΠΙΟΓΡΑΦΙΑ

στο 30% - 40 %. Σημαντικές ομάδες τουριστών θα λείψουν ολοσχερώς από το τοπίο. Το σημαντικό μερίδιο των Αμερικάνων και Βρετανών επισκεπτών δύσκολα θα καλυφτεί. Αντίστοιχα, ικανά μερίδια από την Τουρκία, τη Ρωσία, τη Σουηδία, την Αραβική Χερσόνησο και τις Κάτω Χώρες θα λείψουν από την αγορά και θα επηρεάσουν με αρνητικό τρόπο τα φετινά τουριστικά έσοδα. Μοναδική ελπίδα είναι μια ραγδαία, θερινή ανάσχεση του Covid-19 και η αντίστοιχα ταχεία ανάρρωση βαριά χτυπημένων κοινωνιών, όπως η Αμερικάνικη ή η Ρωσική.

Η ευκαιρία για τη Βόρεια Ελλάδα

Όλη αυτή η αναταραχή που έχει προκληθεί στην τουριστική βιομηχανία της χώρας, πέρα από το αρνητικό της αποτύπωμα, θα μπορούσε για κάποιους προορισμούς ενδεχομένως να μετατραπεί σε μια αφετηρία ή σε μια μοναδική ευκαιρία. Καθώς, τα ζητούμενα των επισκεπτών αλλάζουν, τα κριτήρια επιλογής ταξιδιών, προορισμού και υπηρεσιών μετακινούνται και η πρόσληψη των

διακοπών διεθνώς αναμορφώνεται, δίνεται η δυνατότητα σε κάποιους να επανασχεδιάσουν ή και να (επανα-) τοποθετηθούν στον διεθνή χάρτη προορισμών. Ειδικά, περιοχές, πόλεις και περιφέρειες της Βόρειας Ελλάδας που γειτνιάζουν και είναι εύκολα και γρήγορα προσβάσιμες από τις γειτονικές χώρες στη βαλκανική χερσόνησο βλέπουν μια ευκαιρία επανατοποθέτησης, επανασύστασης των δομικών τους στοιχείων και διείσδυσης σε νέο κοινό ως προορισμοί. Αναπτύσσεται, δηλαδή, μια φιλοδοξία, σε σημεία, σε κοινωνίες και αρχές προορισμών να ξετυλίξουν τη δυναμική, που –δικαιολογημένα– πιστεύουν, ότι κρύβει ο τόπος τους. Κακές επιλογές προτεραιοτήτων και άστοχες, μη τεχνοκρατικές επιλογές στέρησαν τα προηγούμενα χρόνια από πόλεις, όπως τα Ιωάννινα, την Καστοριά, τη Φλώρινα, την Καβάλα και την Ξάνθη να διεκδικήσουν το διεθνές κοινό που δικαιωματικά θα μπορούσε να τους αντιστοιχεί. Περιοχές, όπως αυτές γύρω από τον Όλυμπο και την ολυμπιακή Ριβιέρα, το Πάπιγκο και τα Τζουμέρκα, η Ιόνια Ακτή, ολόκληρη η Δυτική Μακεδονία με τις λίμνες της και τις γραφικές κωμοπόλεις τους, υπέροχα οινοποιία και μοναδικά αγροτουριστικά κτήματα βγαίνουν στην επιφάνεια και «φωνάζουν» για τη δική του τουριστική προβολή και ανάπτυξη. Η εξέλιξη των τελευταίων ετών της μητροπολιτικής Θεσσαλονίκης αποτελεί για ολόκληρη την περιοχή της Βόρειας Ελλάδας, ένα φωτεινό παράδειγμα. Μα πόλη όμορφη αλλά εσωστρεφής, με δυνατότητες αλλά άτολμη, κατάφερε μέσα στην προηγούμενη δεκαετία της ελληνικής κρίσης να αλλάξει τελείως το αφήγημά της και το DNA της και να μετατραπεί σε διεθνής προορισμός. Η βαλκανική ενδοχώρα ήταν μια από τις βασικές αγορές που η Θεσσαλονίκη απευθύνθηκε. Κήρυξε τη δική της αλλαγή στην αντίληψη του δικού της ρόλου αλλά και της παραγωγικής και

Η ΟΧΡΙΔΑ, Η ΒΑΡΝΑ, Η ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗ, ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΣΑΡΑΝΤΑ, Η ΚΩΣΤΑΝΤΖΑ ΕΙΝΑΙ ΜΕΡΙΚΑ ΤΕΤΟΙΑ ΣΗΜΕΙΑ. Η ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ ΔΙΑΘΕΤΕΙ, ΟΜΩΣ, ΠΟΛΥ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ, ΙΣΤΟΡΙΚΟ, ΜΝΗΜΕΙΑΚΟ ΑΠΟΘΕΜΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟ ΚΑΛΛΟΣ. ΑΝ ΑΥΤΟ ΣΥΝΔΥΑΣΤΕΙ ΜΕ ΤΗΝ ΚΑΤΑΛΛΗΛΗ ΗΓΕΣΙΑ ΣΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ, ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΙΑ ΝΕΑΣ ΓΕΝΙΑΣ ΕΙΔΙΚΩΝ, ΤΗ ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΤΕΧΝΟΓΝΩΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΝΔΕΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΔΙΑΚΙΝΗΤΕΣ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΡΟΩΝ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΕ Η ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ ΝΑ ΓΙΝΕΙ ΕΝΑΣ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ. Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΧΤΙΣΕΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΜΟΙΒΑΙΑΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ. ΚΑΘΩΣ, ΟΛΟΚΛΗΡΟΣ Ο ΠΛΑΝΗΤΗΣ ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΕΤΑΙ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΕΙΝΑΙ Η ΩΡΑ ΝΑ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙ Η ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΜΑΣ, ΟΜΟΡΦΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ ΕΝΑ ΔΙΚΑΙΟ ΚΟΜΜΑΤΙ, ΕΝΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ ΜΕΡΙΔΙΟ ΑΠΟ ΤΗ ΝΕΑ, ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΑΙ ΒΙΩΣΙΜΗ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΠΟΥ ΘΑ ΑΚΟΛΟΥΘΗΣΕΙ ΤΟΥΣ ΜΗΝΕΣ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ

προοδευτικής συνύπαρξης των εθνών στα Βαλκάνια και κατάφερε να αντλήσει μέσα από αυτήν την πολιτική αλλαγή να αποκομίσει -εκτός από το ιστορικό- άμεσα οικονομικό όφελος. Η τουριστική ανάκαμψη που ακολούθησε, η τοποθέτηση της πόλης στον παγκόσμιο τουριστικό χάρτη, το άνοιγμα των οριζόντων και συνόρων της έφεραν στην πόλη έσοδα, θέσεις εργασίας και σημαντικές τοπικές και τώρα πια και ξένες επενδύσεις.

Πέρα από το δόγμα του δημάρχου Θεσσαλονίκης Γιάννη Μπουτάρη, δίπλα στον οποίο θήτευσα, για μια ισότιμη, ανοικτή και αμοιβαίου σεβασμού συνομιλία με τους γείτονες μας στα νοτιοανατολικά μας σύνορα, μου έχει αποτυπωθεί μια κουβέντα που δυνατά και ξεκάθαρα είπε ο σημερινός Επίτροπος, εκπρόσωπος της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ο χαλκιδικιώτης Μαργαρίτης Σχοινάς. Σε μια πρόσφατη, αρχές του 2020, δημόσια συζήτηση που είχαμε στο Γερμανικό Σχολείο Θεσσαλονίκης είπε, ότι εμείς οι Θεσσαλονικείς και γενικά οι Βορειοελλαδίτες πρέπει να είμαστε υπερήφανοι για του βαλκάνιους γείτονες μας! Να τιμούμε τη σχέση μας μαζί τους, να παλεύουμε για τρόπους δημιουργικής συνύπαρξης και να φροντίζουμε όλοι μαζί για την ανάπτυξη και ευημερία της ευρύτερης γειτονιάς μας.

Θεωρώ, ότι αυτό που -ας μου επιτραπεί να- αποκαλώ «παράδειγμα Θεσσαλονίκης», οι καλές πρακτικές τουριστικής εξέλιξης της πόλης είναι ο φωτεινός φάρος που φωτίζει και τη σκέψη πολλών τοπικών αρχόντων και ηγεσιών στη Βόρεια Ελλάδα. Η περαίωση πολιτικών διαφωνιών μεταξύ γειτονικών κρατών λειτουργεί προς όφελος και των δύο πλευρών. Η επίλυση ιστορικών διαφωνιών υπόσχεται αμφίδρομες αναπτυξιακές πολιτικές. Πολλά τουριστικά σημεία από την ελληνική πλευρά επιθυμούν να εργαστούν για το δικό τους μερίδιο σε αυτήν την τουριστική ανάπτυξη. Υπάρχουν σκέψεις για καμπάνιες προβολής στις γειτονικές αγορές, επιθυμία για πολιτικές και τεχνοκρατικές προσεγγίσεις και για γόνιμες ανταλλαγές. Η πόλη της Οχρίδας είναι για παράδειγμα μια πόλη αναφοράς και πιθανών συνεργειών με αρκετές ελληνικές πόλεις με παρόμοια τοπιογραφία.

Η υγειονομική κρίση, λοιπόν, είναι και μια ευκαιρία. Μια ευκαιρία για προορισμούς που βρίσκονται κοντά, μια- δυο ώρες οδική απόσταση από τα βόρεια σύνορα της χώρας, να επανατοποθετηθούν τουριστικά. Με αφετηρία την επισκεψιμότητα, που εύκολα μπορούν να την προκαλέσουν από τις γειτονικές χώρες, μπορούν να καλλιεργήσουν μια τοπική τουριστική συνείδηση και να αναπτύξουν υπηρεσίες που θα τους

κάνουν προορισμούς παγκόσμιους. Και μάλιστα όχι εποχιακούς, αλλά για 365 μέρες το χρόνο. Θεωρώ, ότι το αμέσως επόμενο διάστημα θα ζήσουμε αρκετές ιστορίες τουριστικής ανάκαμψης από ελληνικές πόλεις και περιοχές, που με μια νέα αυτοπεποίθηση θα βγουν να διεκδικήσουν και να κερδίσουν το κομμάτι της τουριστικής πίτας που δικαιούνται. Και η πρώτη δεξαμένη αναφοράς τους θα είναι οι βαλκάνιοι γείτονές τους.

Η Νοτιοανατολική Ευρώπη

Όμως, η ευκαιρία δεν πρέπει να είναι μόνο ελληνική. Μπορεί να είναι διακρατική και υπερήφανα βαλκανική. Η Ελλάδα αν και πέρασε μέσα από μια βίαιη οικονομική και κοινωνική κρίση, κατάφερε να κρατηθεί ζωντανή, να ορθοποδήσει και να είναι σήμερα μια υπερ-δύναμη στον Τουρισμό. Η γνώση που έχει συσσωρευθεί στη χώρα που επιτυγχάνει ρεκόρ επισκεψιμότητας και εσόδων κάθε χρόνο, μπορεί να διοχετευθεί και στις υπόλοιπες χώρες της νοτιοανατολικής Ευρώπης, από τα δυτικά ως τα βόρεια Βαλκάνια. Μέχρι τώρα υπάρχουν στην περιοχή μόνο σημειακές τουριστικές αναπτύξεις. Η Οχρίδα, η Βάρνα, η Φιλιππούπολη, οι Άγιοι Σαράντα, η Κωστάντζα είναι μερικά τέτοια σημεία. Η βαλκανική χερσόνησος διαθέτει, όμως, πολύ περισσότερο, ιστορικό, μνημειακό απόθεμα και φυσικό κάλλος. Αν αυτό συνδυαστεί με την κατάλληλη ηγεσία στον τουρισμό, την εκπαίδευση μια νέας γενιάς ειδικών, τη μεταφορά τεχνογνωσίας και τη σύνδεση με τους διακινητές των διεθνών τουριστικών ροών θα μπορούσε η νοτιοανατολική ευρωπαϊκή γειτονιά να γίνει ένας προορισμός παγκόσμιου ενδιαφέροντος. Με θεματικές, ειδικές ταυτότητες, με μοναδικά, μη αλλοτριωμένα από την παγκοσμιοποίηση στοιχεία, με νέα σημεία για ανακάλυψη και εξερεύνηση, με μια αυθεντικότητα ξεχωριστή, που δεν θα απαντάται σε άλλα μέρη του πλανήτη μας. Ο Τουρισμός μπορεί να χτίσει σχέσεις αμοιβαίας ανάπτυξης στην περιοχή. Καθώς, ολόκληρος ο πλανήτης επαναπροσδιορίζεται τουριστικά είναι η ώρα να διεκδικήσει η βαλκανική μας, όμορφη γειτονιά ένα δίκαιο κομμάτι, ένα σημαντικό μερίδιο από τη νέα, παγκόσμια και βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη που θα ακολουθήσει τους μήνες της πανδημίας.

(Spiros Pengas has served for nine years as elected member of the city council of Thessaloniki and as Deputy Mayor for Culture, E-Governance, Tourism Development and International Relations (2011 - 19). He has also been member of the board of Thessaloniki Tourism Organization,

Thessaloniki Convention Bureau, Thessaloniki Film Festival and TIF Helexpo SA. He is running now his own company called Wise Ram. Wise Ram SA activates tourism and hospitality growth. He has already signed a contract with the Municipality of Ioannina and the Municipality of Aristoteles in order to promote the city and the region abroad. He is teaching destination marketing at the American College and the American Farm School of Thessaloniki)

Фондацијата Фридрих Еберт ангажираше експерти, политички аналитичари, научници од областа на социологијата и политичките науки да пишуваат серија на извештаи за решенијата кои ги понудија владите како одговор на кризата настаната од Ковид-19 и нивното влијание врз декомратските институции и јавниот живот.

Извештаите со наслов **“Democracy and the State of Emergency”** на месечно ниво нудат детален преглед на состојбата во Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Косово, Црна Гора, Северна Македонија, Србија и Словенија и може да се најдат во електронска форма на следниве линкови

<http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/16119.pdf>

– **прв извештај**

<http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/16213.pdf>

– **втор извештај**

<http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/16286.pdf>

– **трет извештај**

ПРЕДИЗВИЦИ - списание за општествени прашања

ТРИМЕСЕЧНИК - излегува четири пати годишно
(март/јуни/септември/декември)

ГОДИНА II
БРОЈ 6
ЈУНИ 2020
бесплатен примерок

ИЗДАВА
ФРИДРИХ ЕБЕРТ ФОНДАЦИЈА – СКОПЈЕ

РЕДАКЦИЈА:
Манчо Митевски (главен уредник)
м-р Нита Старова (заменик главен уредник)
Огнен Малески
д-р Ванчо Узунов
д-р Ана Чупеска
м-р Лура Положани

ЛЕКТОР:
Инда Костова Савиќ

ГРАФИЧКИ УРЕДНИК:
Ели Гроздановска, КОНТУРА

ПЕЧАТИ:
КОНТУРА

ТИРАЖ:
100

Текстовите се примаат на адреса:
Фридрих Еберт Фондација
Ул. „Борка Талески“ 42/6
1000 Скопје
Тел. + 389 2 3093-181/-182
Е-пошта: nita.starova@fes-skopje.org

